INOVA SMART PREVENT

KURIKULUM INTEGRISANE PREVENCIJE OVISNOSTI I RIZIČNIH PONAŠANJA KOD DJECE I MLADIH

Razvoj preventivnih kompetencija, jačanje zaštitnih faktora i inovativna digitalna podrška

Centar za socijalne inovacije

U saradnji sa

Centar za socijalni politiku i socijalne inovacije
Filozofskog fakulteta Univerziteta u Tuzli

Tuzla, 2026.

Izrađen u okviru projekta: INOVA SMART PREVENT – inovativni model prevencije i rane intervencije u oblasti ovisnosti kod djece i mladih

Finansiran: Federalno Ministarstvo obrazovanja i nauke

SADRŽAJ

UVOD **5**
1. NAUČNA I TEORIJSKA UTEMELJENOST MODELA INOVA SMART PREVENT **8**
1.1. Prevencijska nauka i savremeno razumijevanje prevencije ovisnosti 8
1.1.1. Pojmovno određenje i naučni razvoj prevencije ovisnosti 8
1.1.2. Od tradicionalnog informativnog pristupa prema razvojno i kompetencijski orijentisanoj prevenciji 9
1.1.3. Prevencija zasnovana na naučnim dokazima 9
1.1.4. Razvojna perspektiva u prevenciji ovisnosti 10
1.1.5. Prevencija kao kontinuum intervencija 11
1.1.6. Interdisciplinarnost, profesionalna odgovornost i naučna valorizacija 12
1.2. Teorijska polazišta preventivnog djelovanja 13
1.2.1. Značaj teorijskih modela u razvoju preventivnih intervencija 13
1.2.2. Ekološka teorija ljudskog razvoja i socijalno-ekološki pristup 13
1.2.3. Teorija socijalnog učenja i oblikovanje ponašanja 14
1.2.4. Model socijalnog razvoja i značaj prosocijalne povezanosti 15
1.2.5. Teorijski pristup faktorima rizika i zaštite 16
1.2.6. Pozitivni razvoj mladih i koncept psihosocijalne otpornosti 16
1.2.7. Teorija planiranog ponašanja i proces donošenja odluka 17
1.2.8. Integrativna teorijska sinteza modela INOVA SMART PREVENT 18
1.3. Faktori rizika i zaštitni faktori u razvoju djece i mladih 19
1.3.1. Konceptualno određenje faktora rizika i zaštitnih faktora 19
1.3.2. Razvojna dinamika i međusobno djelovanje faktora rizika i zaštite 20
1.3.3. Individualni faktori rizika i zaštitni faktori 21
1.3.4. Porodični faktori rizika i zaštite 23
1.3.5. Vršnjački odnosi kao faktori rizika i zaštite 24
1.3.6. Školski faktori rizika i zaštite 25
1.3.7. Društveni i strukturni faktori rizika i zaštite 26
1.3.8. Digitalno okruženje i savremeni obrasci izloženosti rizicima 27
1.3.9. Integrativno razumijevanje faktora rizika i zaštite u modelu INOVA SMART PREVENT 28
1.3.10. Zaključna razmatranja 28
1.4. Životne i socio-emocionalne kompetencije kao osnova prevencije ovisnosti kod djece i mladih 29
1.4.1. Konceptualno određenje životnih i socio-emocionalnih kompetencija 29
1.4.2. Teorijska povezanost životnih kompetencija, zaštitnih faktora i prevencije ovisnosti 30
1.4.3. Temeljne socio-emocionalne kompetencije i njihov preventivni značaj 31
1.4.4. Životne vještine od posebnog značaja za prevenciju ovisnosti 34
1.4.6. Razvojna primjerenost kompetencijskog pristupa 38
1.4.7. Metodološki principi razvoja životnih i socio-emocionalnih kompetencija 39
1.4.8. Životne i socio-emocionalne kompetencije u prevenciji upotrebe psihoaktivnih supstanci i drugih ovisničkih ponašanja 40
1.4.9. Operacionalizacija životnih i socio-emocionalnih kompetencija u modelu INOVA SMART PREVENT 42
1.4.10. Zaključna razmatranja 43
2. KONCEPTUALNI OKVIR MODELA INOVA SMART PREVENT **45**
2.1. Konceptualno određenje i osnovna obilježja modela 45
2.2. Svrha, opći i specifični ciljevi modela 46
2.2.1. Opći cilj modela 46
2.2.2. Specifični ciljevi modela 46
2.3. Temeljni principi modela INOVA SMART PREVENT 47
2.3.1. Naučna utemeljenost i prevencija zasnovana na dokazima 47
2.3.2. Razvojna primjerenost i diferencijacija preventivnih sadržaja 48
2.3.3. Integrativnost i međusektorska saradnja 48
2.3.4. Participacija i osnaživanje korisnika 48
2.3.5. Inkluzivnost, ravnopravnost i nestigmatizirajući pristup 48
2.3.6. Etičnost, povjerljivost i zaštita prava djece 48
2.3.7. Profesionalna odgovornost, supervizija i dostupnost stručne podrške 49
2.3.8. Kontinuirano praćenje, evaluacija i unapređenje 49

2.4. Školska komponenta modela ... 49
2.4.1. Kurikulumska struktura i preventivni sadržaji ... 50
2.4.2. Organizacija preventivnih radionica ... 50
2.4.3. Uloga nastavnika i stručnih saradnika ... 50
2.4.4. Školska komponenta kao osnova institucionalne održivosti ... 51
2.5. Porodična komponenta modela ... 51
2.5.1. Ciljevi porodične komponente ... 51
2.5.2. Struktura i realizacija porodičnih edukacija ... 51
2.5.3. Povezanost porodične i školske komponente ... 52
2.6. Vršnjačka komponenta modela ... 52
2.6.1. Naučno i razvojno opravdanje vršnjačke komponente ... 53
2.6.2. Osposobljavanje studenata i profesionalne kompetencije ... 53
2.6.3. Mentorstvo i supervizija ... 53
2.6.4. Studentska participacija kao oblik socijalne inovacije ... 54
2.7. Digitalna komponenta i primjena umjetne inteligencije ... 54
2.7.1. Edukativna funkcija digitalne platforme ... 54
2.7.2. Uloga umjetne inteligencije u preventivnoj edukaciji ... 55
2.7.3. Digitalna samoprocjena i rano prepoznavanje potreba za podrškom ... 55
2.7.4. Zaštita privatnosti i profesionalna sigurnost ... 56
2.7.5. Naučna evaluacija digitalne komponente ... 56
2.8. Integracija komponenti i teorija promjene modela ... 56
2.9. Implementacijski i evaluacijski okvir modela ... 58
2.10. Zaključna razmatranja ... 59
3. PREVENTIVNI KURIKULUM ZA UČENIKE ... 60
3.1. Koncepcija i ciljevi preventivnog kurikuluma ... 60
3.2. Kompetencijski okvir i očekivani ishodi učenja ... 60
3.3. Struktura i organizacija preventivnog kurikuluma ... 61
3.4. Tematski moduli preventivnog kurikuluma ... 61
3.4.1. Modul 1 – Razumijevanje ovisnosti i rizičnih ponašanja ... 61
3.4.2. Modul 2 – Emocionalna pismenost, samoregulacija i suočavanje sa stresom ... 62
3.4.3. Modul 3 – Vršnjački utjecaji, komunikacija i odgovorno donošenje odluka ... 62
3.4.4. Modul 4 – Digitalni rizici, kockanje i online klađenje ... 63
3.4.5. Modul 5 – Zaštitni faktori, traženje podrške i osnaživanje za zdrave životne izbore ... 64
3.5. Razvojna prilagodba preventivnog kurikuluma ... 65
3.6. Integracija digitalne platforme u preventivni kurikulum ... 65
4. METODOLOGIJA IMPLEMENTACIJE MODELA U ŠKOLAMA ... 66
4.1. Organizacijski i metodološki okvir implementacije ... 66
4.2. Organizacija preventivnih aktivnosti i uloge učesnika ... 66
4.3. Edukacija nastavnika i stručnih saradnika ... 67
4.4. Studentska praksa, mentorstvo i supervizija ... 68
4.5. Porodična komponenta i program edukacije roditelja ... 69
4.5.1. Uloga i značaj roditelja u preventivnom modelu INOVA SMART PREVENT ... 69
4.5.2. Ciljevi i očekivani ishodi edukacije roditelja ... 70
4.5.3. Struktura i sadržaj programa edukacije roditelja ... 70
4.5.4. Metodologija realizacije i povezivanje s digitalnom platformom ... 71
4.5.5. Praćenje i evaluacija roditeljskog edukativnog programa ... 72
4.6. Osiguravanje kvaliteta i metodološke dosljednosti implementacije ... 72
5. DIGITALNA PLATFORMA INOVA SMART PREVENT I SISTEM RANE IDENTIFIKACIJE RIZIKA ... 74
5.1. Koncepcija, svrha i uloga digitalne platforme u preventivnom modelu ... 74
5.2. Struktura i ključne funkcionalnosti aplikacije INOVA SMART PREVENT ... 75
5.2.1. Interaktivni edukativni moduli ... 75
5.2.2. Strukturirani razvojni put – „Tvoj put razvoja“ ... 75
5.2.3. AI mentor i interaktivna edukativna podrška ... 76
5.3. Korisničke uloge i funkcionalna diferencijacija platforme ... 76
5.4. Integracija digitalne platforme u školski i porodični preventivni rad ... 78

5.5. Digitalna samoprocjena i rano prepoznavanje rizika ... 78
5.6. Personalizirane preporuke i pristup stručnoj podršci ... 79
5.7. Zaštita privatnosti, sigurnost i odgovorna primjena umjetne inteligencije ... 80
5.8. Pilot-primjena, funkcionalna provjera i evaluacija digitalne platforme ... 81
6. PRAĆENJE, EVALUACIJA I ODRŽIVOST MODELA ... 83
6.1. Konceptualni i metodološki okvir praćenja i evaluacije ... 83
6.2. Ciljevi evaluacije i istraživačka pitanja ... 83
6.3. Indikatori uspješnosti i evaluacijska matrica ... 84
6.4. Istraživački dizajn, instrumenti i postupak prikupljanja podataka ... 85
6.4.1. Istraživački dizajn ... 85
6.4.2. Istraživački instrumenti ... 86
6.4.3. Postupak prikupljanja podataka ... 86
6.5. Obrada, analiza i interpretacija rezultata ... 87
6.6. Evaluacija digitalne komponente i sistema stručne podrške ... 87
6.7. Naučna valorizacija i diseminacija rezultata ... 88
6.8. Održivost i mogućnosti institucionalne primjene modela INOVA SMART PREVENT ... 89
6.9. Zaključna razmatranja ... 90
ZAKLJUČAK ... 92
LITERATURA ... 94

UVOD

Prevencija ovisnosti i rizičnih ponašanja kod djece i mladih predstavlja jedno od značajnih područja savremenog odgojno-obrazovnog, socijalnog i javnozdravstvenog djelovanja. Promjene u društvenom okruženju, razvoj digitalnih tehnologija, dostupnost različitih oblika psihoaktivnih supstanci te sve izraženija prisutnost ponašajnih rizika, posebno kockanja i online klađenja, postavljaju nove zahtjeve pred obrazovne institucije, porodicu i sistem stručne podrške. Istovremeno, razvojni period djetinjstva i adolescencije obilježen je intenzivnim emocionalnim, socijalnim i kognitivnim promjenama, tokom kojih se oblikuju vrijednosti, stavovi, životne navike i obrasci ponašanja. Navedene okolnosti ukazuju na potrebu za pravovremenim, kontinuiranim i razvojno primjerenim preventivnim djelovanjem, koje nadilazi tradicionalne pristupe zasnovane prvenstveno na povremenom informisanju o štetnim posljedicama ovisnosti.

Savremena prevencijska nauka naglašava da se rizična ponašanja ne mogu posmatrati isključivo kao posljedica individualnih odluka, nego kao rezultat složenog međudjelovanja individualnih, porodičnih, vršnjačkih, školskih i širih društvenih faktora. U skladu s takvim razumijevanjem, djelotvorna prevencija zahtijeva integraciju edukativnih, razvojnih i podržavajućih intervencija, usmjerenih na jačanje zaštitnih faktora, razvoj životnih i socio-emocionalnih kompetencija, unapređenje kvaliteta socijalnih odnosa i osiguravanje dostupnosti odgovarajuće stručne pomoći. Poseban značaj imaju preventivni programi koji učenike aktivno uključuju u proces učenja, razvijaju njihove sposobnosti kritičkog promišljanja i odgovornog donošenja odluka te istovremeno osnažuju porodicu i školu kao ključna razvojna i zaštitna okruženja.

Polazeći od navedenih teorijskih i metodoloških polazišta, razvijen je **INOVA SMART PREVENT – inovativni model prevencije i rane intervencije u oblasti ovisnosti kod djece i mladih**, koji predstavlja integrisani pristup povezivanju naučnih saznanja, stručne prakse, obrazovnog sistema i savremenih digitalnih tehnologija. Model je razvijen u okviru projekta koji realizira Centar za socijalne inovacije, uz institucionalnu i naučno-stručnu saradnju s Filozofskim fakultetom Univerziteta u Tuzli i partnerskim obrazovnim ustanovama. Njegova koncepcija zasniva se na povezivanju školskog preventivnog rada, edukacije roditelja, profesionalnog osnaživanja nastavnika i stručnih saradnika, supervizirane studentske participacije te primjene digitalne platforme zasnovane na mogućnostima umjetne inteligencije.

Osnovno opredjeljenje modela INOVA SMART PREVENT jeste razvoj preventivnog pristupa u kojem se djeca i mladi ne posmatraju isključivo kao korisnici informacija o rizicima, nego kao aktivni učesnici u procesu razvoja vlastitih kompetencija, odgovornosti i kapaciteta za donošenje životnih odluka. U tom smislu, preventivni rad usmjeren je na razvoj emocionalne pismenosti, samoregulacije, komunikacijskih i socijalnih vještina, otpornosti na negativne vršnjačke utjecaje, kritičkog razumijevanja digitalnog okruženja te sposobnosti prepoznavanja situacija u kojima je potrebno potražiti podršku. Takav pristup omogućava povezivanje prevencije ovisnosti sa širim ciljevima pozitivnog razvoja djece i mladih, unapređenja njihove dobrobiti i jačanja individualnih i socijalnih zaštitnih resursa.

Posebnu dimenziju modela predstavlja aktivno uključivanje porodice i obrazovnih institucija u preventivni proces. Polazeći od značaja porodičnih odnosa, roditeljske komunikacije, emocionalne podrške i razvojno primjerenog nadzora, model predviđa strukturiran program edukacije roditelja

usmjeren na unapređenje roditeljskih kompetencija i osnaživanje porodice za preventivno djelovanje. Istovremeno, edukacijom nastavnika i stručnih saradnika nastoje se unaprijediti profesionalni kapaciteti obrazovnih institucija za realizaciju preventivnih aktivnosti, prepoznavanje razvojnih potreba učenika i odgovarajuće postupanje u situacijama povećane izloženosti rizicima. Dodatnu vrijednost predstavlja uključivanje studenata socijalnog rada, psihologije, pedagogije i srodnih disciplina u supervizirane preventivne aktivnosti, čime se povezuju akademsko obrazovanje, praktično učenje i participativni oblici podrške djeci i mladima.

Jednu od centralnih inovativnih komponenti modela predstavlja digitalna platforma INOVA SMART PREVENT, koncipirana kao integralni instrument preventivne edukacije, razvoja kompetencija, informativne samoprocjene i pristupa odgovarajućim resursima podrške. Platforma povezuje interaktivne edukativne sadržaje, strukturirani razvojni put, AI mentora, digitalne alate za refleksiju i korisničke prostore namijenjene učenicima, roditeljima, nastavnicima i drugim učesnicima preventivnog programa. Njena osnovna funkcija jeste omogućavanje kontinuiteta između neposrednih edukativnih aktivnosti i samostalnog korištenja preventivnih sadržaja, uz razvojno primjeren i korisnički prilagođen pristup informacijama. Posebno se naglašava da digitalna i AI podrška predstavljaju dopunu neposrednom odgojno-obrazovnom i stručnom radu, a ne zamjenu za profesionalnu procjenu, savjetovanje ili intervenciju. Primjena digitalnih funkcija zasniva se na principima dobrovoljnosti, sigurnosti, zaštite privatnosti i odgovornog postupanja s podacima maloljetnih korisnika.

U tom kontekstu, Kurikulum integrisane prevencije ovisnosti i rizičnih ponašanja kod djece i mladih – INOVA SMART PREVENT predstavlja osnovni programski i metodološki dokument kojim se definiraju teorijska polazišta, ciljevi, očekivani ishodi, tematski sadržaji, organizacija preventivnih aktivnosti i principi implementacije integrisanog modela. Kurikulum je koncipiran kao povezana cjelina koja obuhvata preventivni rad s učenicima, razvoj roditeljskih i profesionalnih kompetencija, primjenu digitalne platforme, mehanizme stručne podrške te sistematsko praćenje i evaluaciju realiziranih aktivnosti. Njegova struktura omogućava usklađivanje različitih komponenti preventivnog djelovanja, uz očuvanje specifičnih ciljeva i odgovornosti pojedinih učesnika.

Preventivni dio kurikuluma namijenjen učenicima organiziran je kroz pet međusobno povezanih tematskih modula koji obuhvataju razumijevanje ovisnosti i rizičnih ponašanja, emocionalnu pismenost i suočavanje sa stresom, vršnjačke utjecaje i odgovorno donošenje odluka, digitalne rizike i online klađenje te razvoj zaštitnih faktora i sposobnosti traženja podrške. Njihova realizacija zasniva se na interaktivnim, iskustvenim i participativnim metodama, uz mogućnost korištenja odgovarajućih digitalnih edukativnih sadržaja. Paralelno s neposrednim radom s učenicima, kurikulum definira metodološki okvir edukacije roditelja, osposobljavanja nastavnika i stručnih saradnika te uključivanja studenata kroz mentorstvo i superviziju. Na taj način osigurava se sadržajna i metodološka povezanost pojedinačnih preventivnih aktivnosti.

Posebna pažnja posvećena je naučnoj utemeljenosti, metodološkoj dosljednosti i evaluaciji modela. Kurikulum se oslanja na savremena teorijska saznanja i međunarodne standarde prevencije, uz uvažavanje specifičnosti obrazovnog i socijalnog konteksta Bosne i Hercegovine. Njegova pilot-implementacija omogućit će sistematsko praćenje kvaliteta realizacije, prihvaćenosti pojedinih komponenti i početnih obrazovnih i preventivnih ishoda. Prikupljeni podaci predstavljat će osnovu za

kritičku procjenu praktične primjenjivosti modela, njegovo daljnje metodološko unapređenje i naučnu valorizaciju, uz jasno razlikovanje očekivanih rezultata od empirijski potvrđenih učinaka.

Dugoročno posmatrano, razvoj kurikuluma INOVA SMART PREVENT usmjeren je na stvaranje pretpostavki za uspostavljanje **kontinuiranog, institucionalno podržanog i digitalno osnaženog sistema preventivnog djelovanja**, koji povezuje obrazovne institucije, porodicu, akademsku zajednicu i stručne resurse lokalne zajednice. Strukturirani edukativni sadržaji, razvijeni metodološki instrumenti, profesionalni kapaciteti i digitalna infrastruktura predstavljaju osnovu za njegovo buduće unapređenje i moguću primjenu u drugim obrazovnim ustanovama i lokalnim zajednicama.

U konačnici, kurikulum INOVA SMART PREVENT predstavlja programski i metodološki okvir kojim se nastoji doprinijeti unapređenju savremene prevencije ovisnosti i rizičnih ponašanja kod djece i mladih, kroz povezivanje razvoja životnih kompetencija, osnaživanja porodice i škole, vršnjačke podrške i odgovorne primjene digitalnih tehnologija. Njegova temeljna vrijednost ogleda se u nastojanju da se preventivno djelovanje razvija kao naučno utemeljen, participativan, kontinuiran i evaluacijski praćen proces, usmjeren na jačanje zaštitnih faktora, pravovremeno pružanje podrške i stvaranje sigurnijeg i poticajnijeg okruženja za odrastanje djece i mladih.

1. NAUČNA I TEORIJSKA UTEMELJENOST MODELA INOVA SMART PREVENT

1.1. Prevencijska nauka i savremeno razumijevanje prevencije ovisnosti

1.1.1. Pojmovno određenje i naučni razvoj prevencije ovisnosti

Prevencija ovisnosti kod djece i mladih predstavlja multidisciplinarno područje naučnog istraživanja i profesionalnog djelovanja koje obuhvata proučavanje etiologije rizičnih ponašanja, njihovih razvojnih i socijalnih determinanti te razvoj, implementaciju i evaluaciju intervencija usmjerenih na sprečavanje ili odgađanje njihovog nastanka i smanjenje vjerovatnoće razvoja nepovoljnih zdravstvenih i psihosocijalnih posljedica. U savremenom naučnom diskursu prevencija se ne posmatra kao izolirana edukativna aktivnost, nego kao sistematski proces koji povezuje teorijska saznanja, empirijska istraživanja, stručnu praksu i institucionalne mehanizme zaštite zdravlja i dobrobiti pojedinaca i zajednica.

Razvoj prevencijske nauke (*prevention science*) predstavlja značajan iskorak u razumijevanju mogućnosti preventivnog djelovanja. Njeno formiranje kao interdisciplinarnog istraživačkog područja povezano je s razvojem epidemiologije, razvojne psihologije, javnog zdravstva, socijalne pedagogije, sociologije, socijalnog rada i drugih naučnih disciplina koje istražuju individualne i društvene determinante ponašanja. Takva interdisciplinarnost omogućava da se rizična ponašanja analiziraju istovremeno kao individualni, razvojni, interpersonalni i društveni fenomeni.

Evropski prevencijski kurikulum prevencijsku nauku određuje kao multidisciplinarno područje koje obuhvata istraživanje etiologije i epidemiologije različitih zdravstvenih i socijalnih problema, oblikovanje preventivnih intervencija, ispitivanje njihove djelotvornosti i proučavanje uslova njihove implementacije. Takvo određenje proširuje tradicionalno razumijevanje prevencije jer naučni interes nije ograničen na identifikaciju problema, nego uključuje i istraživanje mehanizama njihovog nastanka, mogućnosti promjene ponašanja i uslova u kojima preventivni programi mogu ostvariti očekivane ishode (EMCDDA, 2019, str. 42–43).

U području prevencije ovisnosti ovo polazište ima posebno značenje. Upotreba psihoaktivnih supstanci, kao i druga potencijalno ovisnička ponašanja, ne mogu se adekvatno objasniti isključivo individualnim odlukama, nedostatkom informacija ili pojedinačnim karakteristikama ličnosti. Njihov nastanak i razvoj potrebno je razmatrati u kontekstu međusobnog djelovanja bioloških predispozicija, psiholoških procesa, razvojnih zadataka, porodičnih odnosa, vršnjačkih utjecaja, školskog okruženja i širih društvenih okolnosti.

Upravo zbog navedene složenosti savremena prevencija zahtijeva teorijske modele koji omogućavaju razumijevanje povezanosti različitih determinanti ponašanja, ali i metodološke pristupe kojima se može procijeniti djelotvornost pojedinih intervencijskih strategija. Evropski prevencijski kurikulum naglašava značaj razvojne perspektive, ekoloških i transakcijskih utjecaja, razumijevanja motivacije i promjene ponašanja te kontinuirane povezanosti teorijskih i empirijskih istraživanja (EMCDDA, 2019, str. 43–44).

U tom smislu, prevencijska nauka predstavlja konceptualni i metodološki okvir za razvoj preventivnih programa koji su zasnovani na naučnim dokazima, prilagođeni potrebama ciljnih grupa i usmjereni na ostvarivanje jasno definisanih i mjerljivih ishoda.

1.1.2. Od tradicionalnog informativnog pristupa prema razvojno i kompetencijski orijentisanoj prevenciji

Historijski razvoj prevencije ovisnosti obilježen je promjenama u razumijevanju uzroka rizičnih ponašanja i mogućnosti njihovog sprečavanja. Tradicionalni preventivni pristupi često su se zasnivali na pretpostavci da će povećanje znanja o štetnim posljedicama upotrebe psihoaktivnih supstanci neposredno dovesti do promjene stavova i ponašanja. U okviru takvih pristupa preventivne aktivnosti pretežno su bile organizirane kroz informativna predavanja, upozoravanja na zdravstvene posljedice i druge oblike jednostranog prenošenja informacija.

Međutim, razvoj prevencijske nauke pokazao je potrebu za razlikovanjem znanja o rizicima od sposobnosti pojedinca da u konkretnim socijalnim okolnostima donosi i provodi odgovorne odluke. Informisanost predstavlja važnu pretpostavku razumijevanja određenog problema, ali sama po sebi ne osigurava razvoj komunikacijskih vještina, emocionalne samoregulacije, sposobnosti suočavanja s pritiscima ili drugih kompetencija koje mogu utjecati na ponašanje.

Evropska agencija za droge u svojim stručnim smjernicama posebno naglašava da nema dovoljno dokaza da samo pružanje informacija o učincima droga dovodi do promjena u ponašanju povezanom s njihovom upotrebom. Savremeni razvojni pristupi stoga daju prednost intervencijama koje, uz odgovarajuće informacije, razvijaju životne vještine, socio-emocionalne kompetencije i sposobnost samokontrole (EUDA, b. g.).

Promjena preventivne paradigme podrazumijeva pomjeranje fokusa s jednostranog upozoravanja na opasnosti prema sistematskom razvoju individualnih i socijalnih resursa. Preventivno djelovanje usmjerava se na osposobljavanje djece i mladih da razumiju socijalne utjecaje, kritički procjenjuju informacije, prepoznaju vlastite emocije i potrebe, donose odgovorne odluke i koriste dostupne izvore podrške.

Ovakav pristup posebno je relevantan za obrazovni sistem jer omogućava povezivanje preventivnih ciljeva s odgojno-obrazovnim ishodima. Razvoj životnih i socio-emocionalnih kompetencija ne doprinosi samo ostvarivanju specifičnih preventivnih ciljeva nego može imati širi značaj za socijalno funkcionisanje, kvalitet međuljudskih odnosa i školsko prilagođavanje učenika.

Ipak, potrebno je razlikovati teorijsku opravdanost kompetencijski orijentisanog pristupa od empirijski potvrđene djelotvornosti svakog pojedinačnog programa. Pozitivni ishodi jednog preventivnog programa ne mogu se automatski pripisati drugom programu koji koristi slične sadržaje ili metode. Djelotvornost zavisi i od strukture intervencije, intenziteta aktivnosti, karakteristika učesnika, kompetencija realizatora i kvaliteta implementacije.

1.1.3. Prevencija zasnovana na naučnim dokazima

Jedno od centralnih obilježja savremene prevencijske nauke predstavlja zahtjev da preventivne intervencije budu zasnovane na relevantnim i metodološki pouzdanim naučnim dokazima. Koncept

prevencije zasnovane na dokazima (*evidence-based prevention*) podrazumijeva korištenje rezultata naučnih istraživanja pri identificiranju problema, određivanju ciljeva, izboru intervencijskih strategija, oblikovanju programa i procjeni njihovih ishoda.

Evropski prevencijski kurikulum ističe da se praksa zasnovana na dokazima razlikuje od pristupa koji se primarno oslanjaju na tradiciju, intuiciju ili pojedinačna profesionalna iskustva. U takvom pristupu odluke o izboru i implementaciji intervencija trebaju se zasnivati na sistematski prikupljenim podacima i naučnoj procjeni mogućnosti ostvarivanja pozitivnih ishoda (EMCDDA, 2019, str. 41–42).

Primjena navedenog principa zahtijeva razlikovanje nekoliko međusobno povezanih dimenzija naučne utemeljenosti preventivnih programa.

Prva dimenzija odnosi se na **teorijsku utemeljenost**, odnosno postojanje jasno definisanog teorijskog okvira koji objašnjava nastanak problema i pretpostavljene mehanizme preventivnog djelovanja.

Druga dimenzija obuhvata **empirijsku utemeljenost**, koja podrazumijeva korištenje rezultata relevantnih istraživanja o faktorima rizika, zaštitnim faktorima i djelotvornosti pojedinih intervencijskih pristupa.

Treća dimenzija odnosi se na **metodološku dosljednost**, odnosno povezanost između identificiranih potreba, ciljeva programa, sadržaja aktivnosti, metoda realizacije i očekivanih ishoda.

Četvrta dimenzija obuhvata **kvalitet implementacije**, koji uključuje osposobljenost realizatora, primjenu predviđenih postupaka, dostupnost resursa i uslove u kojima se program realizira.

Peta dimenzija odnosi se na **evaluaciju**, odnosno sistematsko prikupljanje i analizu podataka koji omogućavaju procjenu kvaliteta realizacije, ostvarenih promjena i mogućnosti unapređenja programa.

Ove dimenzije ne predstavljaju nezavisne elemente, nego povezane komponente jedinstvenog procesa razvoja i provjere preventivnih intervencija. Njihova međusobna povezanost posebno je važna pri razvoju novih programa koji se zasnivaju na postojećim naučnim saznanjima, ali još nisu prošli vlastitu empirijsku evaluaciju.

Evropski prevencijski kurikulum upozorava i na potrebu razlikovanja programa koji imaju pouzdane dokaze o djelotvornosti od intervencija koje se smatraju obećavajućim ili se zasnivaju na primjerima dobre prakse. Pri tome je potrebno razmatrati ne samo dostupne dokaze o učincima nego i primjenjivost programa u konkretnom institucionalnom i društvenom okruženju (EMCDDA, 2019, str. 41–42).

Za razvoj modela INOVA SMART PREVENT ova razlika ima posebno metodološko značenje. Model se razvija oslanjanjem na međunarodne standarde i postojeća istraživanja, ali se njegova specifična kombinacija školske, porodične, vršnjačke i digitalne komponente ne može unaprijed predstavljati kao empirijski potvrđena intervencija. Njegova naučna valorizacija zahtijevat će jasno dokumentiranje razvoja programa, teorijsko obrazloženje pretpostavljenih mehanizama djelovanja i sistematsku evaluaciju pilot-primjene.

1.1.4. Razvojna perspektiva u prevenciji ovisnosti

Razvojna perspektiva predstavlja jedno od temeljnih polazišta savremene prevencijske nauke. Ona se zasniva na razumijevanju da se individualne karakteristike, socijalni odnosi, razvojni zadaci i faktori koji utječu na ponašanje mijenjaju tokom životnog ciklusa. U skladu s tim, preventivne intervencije ne

mogu biti jednako strukturirane za sve uzraste, nego moraju uvažavati specifičnosti pojedinih razvojnih perioda.

Tokom djetinjstva i adolescencije odvijaju se intenzivne promjene u kognitivnom, emocionalnom i socijalnom funkcionisanju. Postupno se razvijaju sposobnosti apstraktnog mišljenja, samoregulacije, anticipiranja posljedica ponašanja i samostalnog donošenja odluka. Istovremeno dolazi do promjena u odnosima s roditeljima, nastavnicima i vršnjacima, kao i do povećanja značaja socijalnog prihvatanja i pripadnosti grupi.

Evropski prevencijski kurikulum posebno naglašava da se faktori koji utječu na ponašanje razlikuju u pojedinim razvojnim periodima. Razvojni prijelazi, poput polaska u školu, prelaska na viši nivo obrazovanja ili postupnog osamostaljivanja adolescenata, mogu biti povezani s promjenama u izloženosti rizicima i dostupnosti zaštitnih resursa. Zbog toga je razumijevanje razvojnih zadataka i promjena u socijalnom okruženju nužno za izbor primjerenih preventivnih intervencija (EMCDDA, 2019, str. 43).

Razvojna perspektiva podrazumijeva i da isti faktor ne mora imati jednako značenje u svim uzrastima. Naprimjer, u mlađem školskom uzrastu posebno su značajni roditeljska podrška, školska adaptacija i razvoj osnovnih socio-emocionalnih vještina, dok u adolescenciji dodatnu važnost dobijaju vršnjački odnosi, autonomija, socijalne norme i sposobnost samostalnog procjenjivanja posljedica ponašanja.

Navedena razvojna dinamika zahtijeva pažljivo prilagođavanje preventivnih sadržaja. U mlađem uzrastu naglasak se može staviti na prepoznavanje emocija, razvoj samokontrole, komunikaciju, kvalitetne odnose i osnovne vještine donošenja odluka. U starijem uzrastu sadržaji se mogu proširiti na složenije socijalne situacije, kritičku procjenu vršnjačkih i medijskih utjecaja, prepoznavanje manipulativnih obrazaca ponašanja i odgovorno postupanje u situacijama povećanog rizika.

U kontekstu modela INOVA SMART PREVENT razvojna perspektiva predstavlja osnovu za izradu zajedničkog preventivnog kurikuluma s diferenciranim sadržajima i očekivanim ishodima za učenike osnovnih i srednjih škola. Time se nastoji osigurati metodološka dosljednost programa, uz istovremeno uvažavanje razvojnih specifičnosti njegovih korisnika.

1.1.5. Prevencija kao kontinuum intervencija

Savremeno razumijevanje prevencije podrazumijeva razlikovanje intervencija prema stepenu izloženosti rizicima, karakteristikama ciljnih grupa i prisustvu ranih pokazatelja problematičnih ponašanja. U međunarodnoj prevencijskoj literaturi posebno je zastupljena podjela na univerzalnu, selektivnu i indiciranu prevenciju.

Univerzalna prevencija usmjerena je na cjelokupnu populaciju ili određenu populacijsku grupu, nezavisno od individualno utvrđenog stepena rizika. Njen cilj jeste razvoj zaštitnih faktora, unapređenje kompetencija i stvaranje uslova koji doprinose zdravom i pozitivnom razvoju.

Selektivna prevencija namijenjena je grupama koje su, zbog određenih socijalnih, porodičnih ili drugih okolnosti, izložene povećanoj vjerovatnoći razvoja rizičnih ponašanja.

Indicirana prevencija usmjerena je na pojedince kod kojih su prisutni individualni pokazatelji povećane ranjivosti ili početni znaci problematičnog ponašanja, ali koji ne moraju ispunjavati kriterije za određeni poremećaj.

Evropski prevencijski kurikulum navedene kategorije smješta unutar šireg kontinuuma odgovora koji obuhvata promociju mentalnog zdravlja, prevenciju, rano prepoznavanje problema, rane intervencije, liječenje i dugoročnu podršku (EMCDDA, 2019, str. 38–39).

Razlikovanje preventivnih nivoa posebno je važno u školskom kontekstu. Univerzalni preventivni program omogućava uključivanje učenika bez stigmatizacije i izdvajanja prema pretpostavljenim rizicima. Istovremeno, preventivni rad može doprinijeti prepoznavanju situacija u kojima je potrebna dodatna stručna podrška.

Međutim, univerzalna edukacija i individualna stručna procjena predstavljaju različite profesionalne postupke. Preventivne radionice, digitalni edukativni sadržaji i opći upitnici samoprocjene ne mogu se poistovjetiti s dijagnostičkim postupcima ili stručnim tretmanom.

U okviru modela INOVA SMART PREVENT navedeno podrazumijeva da osnovni kurikulum ima univerzalni preventivni karakter, dok se eventualne potrebe za dodatnom podrškom razmatraju kroz jasno definisane stručne procedure, uz poštivanje profesionalnih nadležnosti, zaštite privatnosti i prava djece.

1.1.6. Interdisciplinarnost, profesionalna odgovornost i naučna valorizacija

Interdisciplinarnost predstavlja suštinsko obilježje prevencijske nauke, budući da kompleksnost rizičnih ponašanja zahtijeva povezivanje različitih teorijskih i metodoloških perspektiva. Razvoj preventivnih intervencija obuhvata istovremeno razumijevanje psiholoških procesa, porodičnih i socijalnih odnosa, obrazovnih mehanizama, javnozdravstvenih rizika i institucionalnih mogućnosti djelovanja.

Evropski prevencijski kurikulum interdisciplinarnu saradnju prepoznaje kao jedan od osnovnih principa kvalitetnog preventivnog djelovanja. Posebno se naglašava potreba za povezivanjem stručnjaka različitih profila, primjenom profesionalnih etičkih standarda i kontinuiranom razmjenom saznanja između istraživanja i prakse (EMCDDA, 2019, str. 43–44).

U okviru modela INOVA SMART PREVENT interdisciplinarnost se ostvaruje povezivanjem socijalnog rada, psihologije, pedagogije i savremenih digitalnih tehnologija. Takva organizacija omogućava da se preventivni problemi razmatraju iz više komplementarnih perspektiva, uz jasno definisanje profesionalnih odgovornosti pojedinih učesnika.

Naučna valorizacija modela podrazumijevat će sistematsko povezivanje njegove teorijske utemeljenosti, metodološke konstrukcije i rezultata empirijske provjere. U tom procesu posebno je važno razlikovati konceptualnu opravdanost programa, njegovu praktičnu primjenjivost i empirijski utvrđene ishode.

Time se stvaraju pretpostavke da INOVA SMART PREVENT ne bude posmatran samo kao skup projektnih aktivnosti nego kao strukturiran preventivni model čije je teorijske pretpostavke, procese implementacije i rezultate moguće naučno analizirati, kritički preispitivati i dalje razvijati.

1.2. Teorijska polazišta preventivnog djelovanja

1.2.1. Značaj teorijskih modela u razvoju preventivnih intervencija

Teorijska utemeljenost predstavlja osnovni preduslov sistematskog razvoja preventivnih intervencija. Teorijski modeli omogućavaju objašnjenje odnosa između individualnih karakteristika, socijalnih utjecaja i ponašanja te identificiranje mehanizama putem kojih je moguće ostvariti određene promjene.

U području prevencije ovisnosti teorijski okvir ima najmanje tri međusobno povezane funkcije. Prva se odnosi na objašnjenje nastanka i razvoja rizičnih ponašanja. Druga podrazumijeva identificiranje faktora na koje se preventivnim djelovanjem može utjecati. Treća obuhvata povezivanje planiranih aktivnosti s očekivanim promjenama i indikatorima njihove procjene.

Evropski prevencijski kurikulum posebno naglašava da izbor teorijskog okvira omogućava razumijevanje okolinskih i ponašajnih determinanti određenog problema, preciziranje mogućih mehanizama promjene i izbor intervencijskih strategija usklađenih s planiranim ishodima (EMCDDA, 2019, str. 44).

Navedeno podrazumijeva da teorijski modeli ne predstavljaju samo akademski dodatak preventivnom programu, nego osnovu njegove unutrašnje metodološke dosljednosti. Program koji nema jasno definisane pretpostavljene mehanizme djelovanja teško može precizno odrediti koje kompetencije razvija, zbog čega koristi određene aktivnosti i na koji način će procjenjivati ostvarene promjene.

U razvoju modela INOVA SMART PREVENT predlaže se integrativni teorijski pristup koji povezuje ekološku teoriju ljudskog razvoja, teoriju socijalnog učenja, model socijalnog razvoja, teoriju faktora rizika i zaštite te koncepte pozitivnog razvoja mladih i socio-emocionalnog učenja.

Ovakva integracija ne podrazumijeva jednostavno objedinjavanje različitih teorija, nego njihovo funkcionalno povezivanje prema objašnjavajućoj ulozi koju imaju u konstrukciji preventivnog modela.

1.2.2. Ekološka teorija ljudskog razvoja i socijalno-ekološki pristup

Ekološka teorija ljudskog razvoja Urieja Bronfenbrennera predstavlja jedno od značajnih teorijskih polazišta za razumijevanje međusobnog odnosa pojedinca i njegovog socijalnog okruženja. Osnovna pretpostavka ovog pristupa jeste da se ljudski razvoj ne odvija nezavisno od okolinskih uslova, nego kroz kontinuirane i uzajamne odnose između osobe i različitih sistema u kojima učestvuje.

Bronfenbrennerov pristup posebno je značajan zbog pomjeranja istraživačkog interesa s izoliranih individualnih karakteristika prema složenim odnosima između pojedinca i njegovog neposrednog i šireg okruženja. Razvojne procese potrebno je posmatrati u stvarnim životnim uslovima, uz uvažavanje povezanosti porodice, škole, zajednice i širih društvenih struktura (Bronfenbrenner, 1977; EMCDDA, 2019, str. 45).

U kasnijoj sistematizaciji ekološke teorije razlikuju se međusobno povezani nivoi okruženja: mikrosistem, mezosistem, egzosistem i makrosistem, dok je vremenska dimenzija razvoja dodatno razrađena u kasnijem razvoju teorijskog modela.

Mikrosistem obuhvata neposredna okruženja u kojima pojedinac aktivno učestvuje, poput porodice, škole i vršnjačke grupe. Mezosistem odnosi se na međusobne odnose i povezanost različitih

mikrosistema, naprimjer saradnju roditelja i nastavnika. Egzosistem obuhvata okruženja i institucionalne procese koji mogu utjecati na razvoj pojedinca iako u njima neposredno ne učestvuje, dok makrosistem uključuje šire društvene, kulturne i institucionalne obrasce.

U kontekstu prevencije ovisnosti ovaj pristup omogućava razumijevanje da individualno ponašanje nije moguće u potpunosti objasniti bez razmatranja karakteristika razvojnih okruženja. Porodični odnosi, vršnjačke norme, školska klima, dostupnost stručne podrške i širi društveni stavovi mogu predstavljati međusobno povezane izvore rizika ili zaštite.

Evropski prevencijski kurikulum ekološke i transakcijske utjecaje prepoznaje kao jedno od temeljnih obilježja prevencijske nauke. Posebno se naglašava da se individualne karakteristike i utjecaji porodice, škole, zajednice i šireg društvenog okruženja nalaze u međusobno zavisnim odnosima koji mogu oblikovati vrijednosti, stavove i ponašanja (EMCDDA, 2019, str. 43).

Za INOVA SMART PREVENT ekološki pristup predstavlja teorijsko opravdanje povezivanja školske, porodične, vršnjačke i digitalne komponente. Njegova primjena podrazumijeva da se razvoj individualnih kompetencija učenika ne posmatra odvojeno od kvaliteta odnosa i dostupnosti podrške u njihovom svakodnevnom okruženju.

Ipak, potrebno je naglasiti da sama povezanost više razvojnih okruženja ne predstavlja dokaz djelotvornosti integrisanog preventivnog programa. Naučna opravdanost takve integracije proizlazi iz teorijskog razumijevanja razvojnih procesa, dok je stvarne učinke potrebno empirijski provjeravati.

1.2.3. Teorija socijalnog učenja i oblikovanje ponašanja

Teorija socijalnog učenja Alberta Bandure predstavlja značajno polazište za razumijevanje načina na koji se ponašanja usvajaju, održavaju i mijenjaju kroz socijalne interakcije. Prema ovom pristupu, učenje se ne odvija isključivo neposrednim iskustvom, nego i posmatranjem ponašanja drugih osoba, interpretacijom posljedica takvog ponašanja i njegovim modeliranjem.

U okviru socijalnog učenja poseban značaj imaju procesi opažanja, pažnje, pamćenja, reprodukcije ponašanja i motivacije. Pojedinac može usvojiti određene obrasce ponašanja posmatranjem osoba koje doživljava kao značajne ili relevantne modele, pri čemu na vjerovatnoću njihove primjene utječu očekivane posljedice, socijalna prihvaćenost i procjena vlastitih sposobnosti.

Evropski prevencijski kurikulum Bandurinu teoriju socijalnog učenja navodi među temeljnim teorijama koje su utjecale na razvoj preventivnih intervencija, posebno ističući učenje kroz posmatranje, oponašanje i modeliranje ponašanja drugih osoba (EMCDDA, 2019, str. 45).

U području prevencije ovisnosti teorija socijalnog učenja omogućava objašnjenje značaja porodičnih i vršnjačkih obrazaca ponašanja, socijalnog potkrepljenja i opaženih normi. Tokom adolescencije vršnjačke grupe mogu predstavljati značajan izvor informacija o tome koja su ponašanja prihvatljiva, poželjna ili povezana s određenim socijalnim statusom.

Istovremeno, ovaj pristup pruža teorijsku osnovu za korištenje pozitivnih modela ponašanja u preventivnom radu. Demonstracija konstruktivnih komunikacijskih strategija, igranje uloga, analiza konkretnih životnih situacija i uvježbavanje odgovora na vršnjački pritisak omogućavaju povezivanje kognitivnog razumijevanja određenog problema s praktičnim iskustvom.

Posebno je značajan koncept samoefikasnosti, odnosno uvjerenja pojedinca da može uspješno organizirati i provesti ponašanja potrebna za ostvarivanje određenog cilja. U preventivnom kontekstu učenik može razumjeti štetnost određenog ponašanja, ali istovremeno sumnjati u vlastitu sposobnost da se suprotstavi pritisku vršnjaka. Zbog toga preventivni program treba razvijati ne samo znanje i stavove nego i doživljaj kompetentnosti za primjenu odgovarajućih vještina.

Za preventivni model INOVA SMART PREVENT teorija socijalnog učenja predstavlja osnovu za primjenu interaktivnih radionica, simulacija socijalnih situacija, iskustvenih metoda učenja i strukturirane vršnjačke podrške.

Uloga studenata u ovom kontekstu može se teorijski obrazložiti mogućnošću da predstavljaju pozitivne modele komunikacije, odgovornog odlučivanja i traženja podrške. Međutim, njihova uključenost zahtijeva prethodnu edukaciju, jasno definirane zadatke i stručnu superviziju. Sama činjenica da su studenti razvojno ili generacijski bliži učenicima nije dovoljna za zaključak da će njihov angažman automatski povećati djelotvornost programa.

1.2.4. Model socijalnog razvoja i značaj prosocijalne povezanosti

Model socijalnog razvoja (*Social Development Model*) predstavlja teorijski okvir koji nastoji objasniti razvoj prosocijalnih i antisocijalnih obrazaca ponašanja kroz međusobno djelovanje individualnih karakteristika, socijalnih iskustava i procesa povezivanja s različitim društvenim grupama.

Catalano i saradnici razvijaju model koji povezuje postavke teorije socijalne kontrole, socijalnog učenja i diferencijalne asocijacije. Poseban značaj pridaje se prilikama za uključivanje u određene aktivnosti, stvarnom učešću, nagradama koje pojedinac ostvaruje i razvoju povezanosti s osobama i grupama koje zastupaju određene vrijednosti i norme (Catalano i sar., 1996).

U okviru ovog modela povezanost s prosocijalnim osobama i institucijama može doprinositi razvoju ponašanja koja su usklađena s pozitivnim društvenim normama. Nasuprot tome, povezanost s grupama u kojima su rizična ponašanja normalizirana ili socijalno nagrađivana može predstavljati okolnost koja povećava vjerovatnoću njihovog usvajanja.

Posebno je značajno što model socijalnog razvoja uvažava razvojne promjene u utjecaju pojedinih socijalnih okruženja. Tokom djetinjstva i adolescencije mijenja se relativni značaj porodice, škole i vršnjaka, što zahtijeva prilagođavanje preventivnih strategija specifičnim razvojnim periodima.

U empirijskom istraživanju Catalana i saradnika model je primijenjen na longitudinalne podatke o razvoju adolescenata, pri čemu su konstrukti mjereni u ranijim razvojnim periodima korišteni za predviđanje kasnije upotrebe droga. Rezultati su pružili podršku određenim pretpostavkama modela, uz potrebu za daljnjim teorijskim i empirijskim usavršavanjem (Catalano i sar., 1996).

Za razvoj INOVA SMART PREVENT ovaj model ima poseban značaj jer omogućava povezivanje preventivnog djelovanja s jačanjem prosocijalnih odnosa, školske pripadnosti, kvalitetnih vršnjačkih interakcija i dostupnosti pozitivnih obrazaca ponašanja.

U tom smislu, preventivne radionice ne trebaju biti usmjerene samo na individualno odbijanje rizičnih ponašanja, nego i na razvoj kvalitetnih odnosa, međusobnog povjerenja, saradnje i osjećaja pripadnosti školskoj zajednici.

1.2.5. Teorijski pristup faktorima rizika i zaštite

Koncept faktora rizika i zaštite predstavlja jedno od najznačajnijih teorijskih i empirijskih polazišta savremene prevencije ovisnosti. Njegova osnovna pretpostavka jeste da se vjerovatnoća razvoja određenih rizičnih ponašanja može razumjeti kroz prisustvo individualnih i okolinskih karakteristika koje povećavaju ili smanjuju ranjivost pojedinca.

Hawkins, Catalano i Miller (1992) u svom preglednom radu sistematiziraju relevantne faktore povezane s upotrebom alkohola i drugih droga tokom adolescencije i rane odrasle dobi. Posebno naglašavaju pristup usmjeren na identifikaciju faktora rizika, razvoj intervencija kojima se na njih može djelovati i empirijsku provjeru takvih intervencija.

U teorijskom smislu, faktori rizika mogu se razumjeti kao karakteristike i okolnosti povezane s povećanom vjerovatnoćom nastanka nepovoljnog ishoda, dok zaštitni faktori obuhvataju resurse i okolnosti koje mogu smanjiti ranjivost ili doprinijeti pozitivnom razvojnom prilagođavanju.

Evropski prevencijski kurikulum navedeni pristup prepoznaje kao jedno od osnovnih teorijskih polazišta prevencije. Posebno se razlikuju društveni i kulturni faktori, koji oblikuju normativni okvir ponašanja, te individualni i interpersonalni faktori povezani s porodicom, školom i vršnjačkim odnosima (EMCDDA, 2019, str. 45).

Važno je naglasiti da faktori rizika ne predstavljaju nužno neposredne uzroke određenog ponašanja. Njihova povezanost s nepovoljnim ishodima može biti uslovljena djelovanjem drugih varijabli, razvojnim okolnostima i karakteristikama socijalnog okruženja. Zbog toga se prisustvo određenog faktora rizika ne smije poistovjetiti s izvjesnošću razvoja ovisnosti.

Slično tome, zaštitni faktori ne djeluju uvijek jednako niti njihovo prisustvo u potpunosti isključuje mogućnost razvoja rizičnih ponašanja. Njihovo djelovanje potrebno je razmatrati u kontekstu složenih odnosa između individualnih resursa, socijalnih iskustava i okolinskih uslova.

Za preventivni model INOVA SMART PREVENT navedeni pristup predstavlja osnovu za identificiranje promjenjivih faktora na koje se može djelovati kroz preventivne radionice, roditeljsku edukaciju, vršnjačku podršku i školske aktivnosti.

Pri tome je potrebno razlikovati faktore koji su neposredno dostupni utjecaju školskog programa, poput određenih znanja, vještina i obrazaca komunikacije, od širih društvenih i strukturnih determinanti koje zahtijevaju institucionalne i javnopolitičke intervencije.

1.2.6. Pozitivni razvoj mladih i koncept psihosocijalne otpornosti

Koncept pozitivnog razvoja mladih (*Positive Youth Development*) predstavlja teorijski pristup koji naglašava razvojne potencijale, kompetencije i resurse djece i adolescenata. Za razliku od modela koji se prvenstveno usmjeravaju na identifikaciju problema i odstupanja u ponašanju, ovaj pristup polazi od pretpostavke da unapređenje pozitivnih razvojnih iskustava može doprinijeti smanjenju ranjivosti i ostvarivanju povoljnijih razvojnih ishoda.

U tom kontekstu, preventivno djelovanje obuhvata stvaranje prilika za aktivno učešće mladih, razvoj kompetencija, izgradnju kvalitetnih međuljudskih odnosa i jačanje osjećaja pripadnosti i odgovornosti.

Evropski prevencijski kurikulum pozitivni razvoj mladih prepoznaje kao jedno od relevantnih teorijskih polazišta prevencije, naglašavajući potrebu osnaživanja i podržavanja pozitivnih razvojnih procesa (EMCDDA, 2019, str. 45).

Srodno ovom pristupu, koncept psihosocijalne otpornosti (*resilience*) usmjeren je na razumijevanje procesa koji omogućavaju pozitivno prilagođavanje pojedinaca u prisustvu nepovoljnih okolnosti. Otpornost se ne može svesti isključivo na individualnu sposobnost podnošenja stresa, nego uključuje i dostupnost socijalne podrške, kvalitet odnosa i mogućnosti korištenja resursa u neposrednom okruženju.

U savremenom preventivnom pristupu posebno je važno izbjeći interpretaciju prema kojoj su djeca i mladi isključivo individualno odgovorni za prevladavanje rizika kojima su izloženi. Razvoj otpornosti zahtijeva i stvaranje podržavajućih socijalnih i institucionalnih uslova.

Za model INOVA SMART PREVENT koncepti pozitivnog razvoja i otpornosti opravdavaju usmjerenost na razvoj emocionalne pismenosti, samoregulacije, konstruktivnog suočavanja sa stresom, socijalnih kompetencija i sposobnosti traženja podrške.

Njihova primjena također podrazumijeva afirmativan i nestigmatizirajući pristup učenicima, u kojem se djeca i mladi posmatraju kao aktivni učesnici vlastitog razvoja, a ne samo kao potencijalni nosioci rizičnih ponašanja.

1.2.7. Teorija planiranog ponašanja i proces donošenja odluka

Teorija planiranog ponašanja (*Theory of Planned Behavior*) predstavlja značajan teorijski okvir za razumijevanje odnosa između stavova, socijalnih normi, percipirane kontrole i namjere za izvođenje određenog ponašanja.

Prema ovom pristupu, ponašajna namjera oblikuje se kroz procjenu mogućih posljedica ponašanja, percepciju očekivanja značajnih drugih osoba i uvjerenje pojedinca o vlastitoj sposobnosti da određeno ponašanje provede ili izbjegne.

Evropski prevencijski kurikulum navedenu teoriju koristi kao primjer povezivanja teorijskih pretpostavki s razvojem preventivnih intervencija. Posebno se naglašava značaj stavova prema ponašanju, normativnih uvjerenja i percepcije vlastite sposobnosti da se određeno ponašanje kontrolira (EMCDDA, 2019, str. 44–47).

U području prevencije ovisnosti ovaj pristup omogućava razumijevanje situacija u kojima učenik raspolaže odgovarajućim znanjem, ali istovremeno procjenjuje da određeno rizično ponašanje predstavlja društveno prihvatljiv ili poželjan obrazac. Također omogućava objašnjenje značaja subjektivne procjene sposobnosti odupiranja vršnjačkom pritisku.

Preventivne intervencije zasnovane na ovom teorijskom polazištu mogu uključivati kritičko preispitivanje pogrešnih normativnih uvjerenja, analizu posljedica ponašanja, razvoj vještina donošenja odluka i uvježbavanje konkretnih odgovora u situacijama povećanog rizika.

U kontekstu preventivnog modela INOVA SMART PREVENT teorija planiranog ponašanja predstavlja dopunsko teorijsko polazište za razvoj modula usmjerenih na kritičko mišljenje, odgovorno odlučivanje, prepoznavanje socijalnih utjecaja i jačanje sposobnosti odupiranja pritiscima.

1.2.8. Integrativna teorijska sinteza modela INOVA SMART PREVENT

Razmatrana teorijska polazišta omogućavaju razvoj integrativnog konceptualnog okvira modela INOVA SMART PREVENT. Njihova međusobna povezanost proizlazi iz različitih, ali komplementarnih objašnjenja nastanka rizičnih ponašanja i mogućnosti preventivnog djelovanja.

Ekološka teorija ljudskog razvoja omogućava razumijevanje višeslojnosti razvojnih okruženja i međusobne povezanosti škole, porodice, vršnjaka i šire zajednice.

Teorija socijalnog učenja objašnjava procese usvajanja ponašanja kroz posmatranje, modeliranje i socijalno potkrepljenje te predstavlja osnovu za korištenje interaktivnih metoda i pozitivnih modela ponašanja.

Model socijalnog razvoja naglašava značaj prosocijalne povezanosti, prilika za pozitivno učešće i normativnog okruženja u kojem se oblikuju obrasci ponašanja.

Pristup faktorima rizika i zaštite omogućava identificiranje individualnih i socijalnih determinanti na koje preventivne intervencije mogu djelovati.

Koncepti pozitivnog razvoja mladih i psihosocijalne otpornosti usmjeravaju preventivno djelovanje prema razvoju kompetencija, osnaživanju učenika i stvaranju podržavajućih odnosa.

Teorija planiranog ponašanja omogućava dodatno razumijevanje odnosa između stavova, normativnih uvjerenja, percipirane kontrole i donošenja odluka.

Na osnovu navedene teorijske sinteze INOVA SMART PREVENT može se konceptualno odrediti kao "*integrisani, razvojno i kompetencijski orijentisan model školske prevencije koji povezuje individualne i socijalne mehanizme zaštite kroz strukturirane edukativne aktivnosti, porodičnu saradnju, superviziranu vršnjačku podršku i digitalne preventivne sadržaje"*.

Takvo određenje predstavlja predloženi teorijski okvir modela, a ne tvrdnju o njegovoj već potvrđenoj djelotvornosti.

U metodološkom smislu potrebno je jasno povezati teorijska polazišta s planiranim aktivnostima i očekivanim ishodima. To podrazumijeva da svaka komponenta programa ima precizno definisanu preventivnu funkciju, odgovarajuće metode realizacije i indikatore koji omogućavaju procjenu ostvarenih promjena.

Posebno je značajno da se teorijska integracija ne zadrži na deklarativnom nivou. Njena naučna vrijednost zavisit će od mogućnosti da se pretpostavljeni mehanizmi preventivnog djelovanja operacionaliziraju, empirijski istraže i kritički interpretiraju.

Na taj način teorijski okvir modela INOVA SMART PREVENT predstavlja polazište za daljnji razvoj preventivnog kurikuluma, izradu priručnika za nastavnike i stručne saradnike, planiranje studentske prakse i oblikovanje metodologije istraživanja kojim će se izvršiti naučna valorizacija modela.

1.3. Faktori rizika i zaštitni faktori u razvoju djece i mladih

1.3.1. Konceptualno određenje faktora rizika i zaštitnih faktora

Razumijevanje faktora rizika i zaštitnih faktora predstavlja jedno od temeljnih teorijskih i empirijskih polazišta savremene prevencijske nauke. Njihovo proučavanje omogućava sistematsko identificiranje individualnih, interpersonalnih i društvenih okolnosti povezanih s nastankom, održavanjem ili sprečavanjem rizičnih ponašanja, uključujući upotrebu psihoaktivnih supstanci i druge oblike ponašanja koji mogu dovesti do razvoja ovisnosti. U savremenom preventivnom pristupu posebna pažnja posvećuje se razumijevanju međusobnog djelovanja različitih faktora, njihovoj razvojnoj promjenjivosti i mogućnostima djelovanja na one determinante koje su dostupne preventivnim intervencijama.

Faktori rizika (*risk factors*) mogu se odrediti kao individualne karakteristike, obrasci ponašanja, interpersonalni odnosi ili okolinske okolnosti čije je prisustvo povezano s povećanom vjerovatnoćom nastanka određenog nepovoljnog razvojnog ili zdravstvenog ishoda. Nasuprot tome, zaštitni faktori (*protective factors*) predstavljaju individualne i okolinske resurse koji mogu smanjiti ranjivost, ublažiti djelovanje postojećih rizika ili doprinijeti pozitivnom razvojnom prilagođavanju (EMCDDA, 2019, str. 31–32).

Jedan od temeljnih doprinosa razvoju ovog pristupa predstavlja rad Hawkinsa, Catalana i Millera (1992), u kojem je sistematizirana literatura o faktorima povezanim s upotrebom alkohola i drugih droga tokom adolescencije i rane odrasle dobi. Autori su istaknuli značaj preventivnog pristupa usmjerenog na identificiranje faktora rizika, razvoj intervencija kojima se može djelovati na te faktore te empirijsku provjeru njihove djelotvornosti. Takvo polazište doprinijelo je razvoju prevencije kao planskog i istraživački utemeljenog procesa, umjesto pristupa zasnovanog isključivo na informisanju ili općem upozoravanju na štetne posljedice određenih ponašanja.

Evropski prevencijski kurikulum razlikuje kontekstualne faktore, koji obuhvataju društvene norme, dostupnost supstanci, ekonomske okolnosti i karakteristike lokalne zajednice, od individualnih i interpersonalnih faktora povezanih s ličnim karakteristikama, porodičnom historijom, odnosima i obrascima socijalnog funkcionisanja. Istovremeno se naglašava da savremena istraživanja faktore rizika i zaštite ne posmatraju kao izolirane uzroke ponašanja, nego kao pokazatelje složenijih razvojnih mehanizama koji djeluju kroz interakciju individualne ranjivosti i socijalnog okruženja (EMCDDA, 2019, str. 31–32).

U naučnoj interpretaciji posebno je važno razlikovati statističku povezanost od uzročno-posljedičnog odnosa. Identifikacija određenog faktora kao rizičnog ne znači nužno da taj faktor neposredno uzrokuje određeno ponašanje. Njegovo djelovanje može biti posredovano drugim varijablama, uslovljeno razvojnim okolnostima ili povezano sa širim socijalnim procesima. Zbog toga se rezultati presječnih istraživanja, longitudinalnih studija i eksperimentalnih intervencija moraju tumačiti u skladu s njihovim metodološkim mogućnostima i ograničenjima.

Posebno je značajno da prisustvo jednog ili više faktora rizika ne podrazumijeva izvjesnost razvoja ovisnosti. Razvojni ishodi oblikuju se kroz međusobno djelovanje različitih individualnih i okolinskih determinanti, pri čemu zaštitni faktori mogu mijenjati intenzitet i posljedice izloženosti rizicima. Evropski prevencijski kurikulum naglašava da pojedinačni faktor nije dovoljan za objašnjenje nastanka

upotrebe supstanci ili razvoja problematičnih obrazaca njihove upotrebe. Umjesto toga, potrebno je razmatrati kombinacije i kumulativno djelovanje različitih utjecaja (EMCDDA, 2019, str. 33–34).

Za razvoj preventivnog modela INOVA SMART PREVENT ovakvo razumijevanje predstavlja osnovu za napuštanje pojednostavljenih objašnjenja ovisnosti koja problem pripisuju isključivo individualnim odlukama ili nedostatku znanja. Model se zasniva na pretpostavci da kvalitetna prevencija treba istovremeno doprinositi smanjivanju promjenjivih faktora rizika i jačanju zaštitnih resursa u individualnom, porodičnom, vršnjačkom i školskom okruženju.

1.3.2. Razvojna dinamika i međusobno djelovanje faktora rizika i zaštite

Faktori rizika i zaštitni faktori nisu statične kategorije. Njihov značaj, intenzitet i međusobni odnosi mijenjaju se tokom razvoja pojedinca, u zavisnosti od bioloških, psiholoških, socijalnih i institucionalnih okolnosti. Razvojna perspektiva posebno je značajna u djetinjstvu i adolescenciji, kada se odvijaju intenzivne promjene u kognitivnom funkcionisanju, emocionalnoj regulaciji, socijalnim odnosima i oblikovanju identiteta.

Evropski prevencijski kurikulum ističe da se priroda i utjecaj faktora rizika razlikuju među uzrasnim grupama te da se njihovi efekti mogu kumulirati kroz različite razvojne periode. Pri tome individualne karakteristike djeluju u interakciji s porodičnim, školskim i društvenim okruženjem, što zahtijeva višerazinsko razumijevanje preventivnog djelovanja (EMCDDA, 2019, str. 34).

Tokom ranijeg djetinjstva posebno su značajni kvalitet odnosa s roditeljima i drugim osobama koje pružaju brigu, razvoj osnovnih emocionalnih i socijalnih kompetencija te karakteristike neposrednog odgojno-obrazovnog okruženja. U kasnijem djetinjstvu povećava se značaj školskog funkcionisanja, odnosa s nastavnicima i vršnjacima te razvoja samostalnosti u svakodnevnim aktivnostima. Adolescencija donosi dodatne razvojne izazove povezane s oblikovanjem identiteta, povećanom potrebom za autonomijom, intenzivnijim vršnjačkim utjecajima i postupnim preuzimanjem odgovornosti za vlastite odluke.

Ovakve razvojne promjene ne podrazumijevaju da utjecaj porodice prestaje s ulaskom u adolescenciju niti da svi adolescenti imaju jednaku sklonost rizičnim ponašanjima. Naprotiv, porodični odnosi, individualne kompetencije i vršnjački utjecaji nastavljaju djelovati istovremeno, ali se njihova relativna važnost i međusobna povezanost mogu mijenjati.

U razmatranju razvojne dinamike posebno je značajan koncept kumulativnog rizika. On polazi od pretpostavke da istovremena ili dugotrajna izloženost većem broju nepovoljnih okolnosti može biti povezana s povećanom vjerovatnoćom nepovoljnih razvojnih ishoda. Međutim, kumulacija rizika ne smije se tumačiti kao mehaničko sabiranje nezavisnih utjecaja. Određeni faktori mogu djelovati međusobno povezano, dok njihov značaj zavisi od intenziteta, trajanja i razvojne faze u kojoj se pojavljuju.

Sistematski pregled Nawija i saradnika (2021), koji je obuhvatio 22 kvantitativna i jedno kvalitativno istraživanje, potvrđuje višedimenzionalnost faktora povezanih s upotrebom droga među adolescentima. Autori su identificirane faktore sistematizirali u individualnu, porodičnu i društvenu domenu, naglašavajući njihovu međusobnu povezanost i potrebu za preventivnim djelovanjem na različitim nivoima (Nawi i sar., 2021, str. 1, 7–8).

Ipak, navedeni pregled ima važna metodološka ograničenja. Obuhvatio je istraživanja objavljena u ograničenom vremenskom periodu, a alkohol i nikotin nisu bili samostalni predmeti njegove analize. Također, uključene studije razlikovale su se prema istraživačkom dizajnu, karakteristikama uzoraka, vrstama supstanci i korištenim instrumentima, zbog čega rezultati nisu objedinjeni u jedinstvenu metaanalitičku procjenu (Nawi i sar., 2021, str. 2–3, 7).

Navedena ograničenja upućuju na potrebu da se zaključci o faktorima rizika i zaštite ne generaliziraju bez razmatranja specifičnog ponašanja, populacije i društvenog konteksta. Posebno je važno razlikovati faktore povezane s početkom eksperimentiranja, učestalijom upotrebom supstanci i razvojem poremećaja povezanih s njihovom upotrebom.

Za model INOVA SMART PREVENT razvojna perspektiva podrazumijeva potrebu prilagođavanja preventivnih sadržaja uzrastu učenika, ali i sistematskog razmatranja odnosa između individualnih kompetencija i socijalnih okruženja. Time se omogućava oblikovanje intervencija koje nisu usmjerene samo na neposredne pokazatelje rizika nego i na razvojne procese koji mogu imati dugoročan zaštitni značaj.

1.3.3. Individualni faktori rizika i zaštitni faktori

Individualni faktori predstavljaju karakteristike i procese povezane s kognitivnim, emocionalnim, ponašajnim i psihosocijalnim funkcionisanjem pojedinca. U području prevencije ovisnosti posebno se razmatraju sposobnosti samoregulacije, impulsivnost, percepcija rizika, emocionalne i ponašajne teškoće, obrasci suočavanja sa stresom, socijalne kompetencije i određene razvojne karakteristike.

1.3.3.1. Impulsivnost, samoregulacija i donošenje odluka

Impulsivnost i teškoće u samoregulaciji predstavljaju relevantne individualne karakteristike u istraživanjima rizičnih ponašanja adolescenata. Impulsivnost se može odnositi na sklonost brzom reagovanju bez dovoljno razmatranja mogućih posljedica, dok samoregulacija obuhvata sposobnost usmjeravanja pažnje, upravljanja emocijama i ponašanjem te prilagođavanja vlastitih postupaka dugoročnim ciljevima i zahtjevima socijalnog okruženja.

U sistematskom pregledu Nawija i saradnika impulsivnost, teškoće emocionalne regulacije i određene karakteristike ponašajnog funkcionisanja identificirane su među faktorima povezanim s povećanom vjerovatnoćom upotrebe droga. Međutim, veličina i priroda ovih povezanosti razlikovale su se između istraživanja i analiziranih populacija (Nawi i sar., 2021, str. 8–9).

Preventivni značaj navedenih nalaza ogleda se u mogućnosti razvoja kompetencija koje omogućavaju odgađanje neposredne reakcije, procjenjivanje mogućih posljedica i donošenje promišljenih odluka. Pri tome se samoregulacija ne smije razumjeti kao isključivo individualna odgovornost učenika. Njeno razvijanje povezano je s kvalitetom odgojnih odnosa, podržavajućim školskim okruženjem i dostupnošću prilika za praktično uvježbavanje odgovarajućih vještina.

1.3.3.2. Emocionalno funkcionisanje i suočavanje sa stresom

Emocionalno funkcionisanje predstavlja važnu dimenziju razvoja djece i mladih. Sposobnost prepoznavanja, razumijevanja i regulacije emocija može imati značajnu ulogu u načinu suočavanja sa svakodnevnim izazovima, interpersonalnim konfliktima i stresnim situacijama.

Određene teškoće emocionalne regulacije, prisustvo izraženih emocionalnih problema i nepovoljna razvojna iskustva povezani su s povećanom ranjivošću prema pojedinim oblicima rizičnih ponašanja. Nawi i saradnici (2021) navode nalaze istraživanja koja povezuju teškoće u identificiranju emocija, emocionalnu disregulaciju i određene psihološke teškoće s upotrebom psihoaktivnih supstanci (str. 8–9).

Ovakvi nalazi ne opravdavaju poistovjećivanje emocionalnih teškoća s ovisničkim ponašanjima niti zaključivanje da će učenici koji imaju određene psihološke poteškoće razviti ovisnost. Njihova preventivna vrijednost prvenstveno se ogleda u potrebi razvoja podržavajućeg okruženja, emocionalne pismenosti i konstruktivnih strategija suočavanja sa stresom.

Posebno je važno da preventivni programi ne predstavljaju emocionalne teškoće kao individualni nedostatak, nego kao iskustva koja zahtijevaju razumijevanje, odgovarajuću podršku i, kada je potrebno, uključivanje kvalificiranih stručnjaka.

1.3.3.3. Percepcija rizika, stavovi i očekivanja

Percepcija rizika predstavlja važan kognitivni faktor u razumijevanju odnosa djece i mladih prema upotrebi psihoaktivnih supstanci. Ona obuhvata subjektivnu procjenu vjerovatnoće i ozbiljnosti mogućih posljedica određenog ponašanja.

Istraživanja pokazuju da niža percepcija štetnosti pojedinih supstanci može biti povezana s većom vjerovatnoćom njihove upotrebe. Nawi i saradnici (2021) navode istraživanja u kojima su niža percepcija rizika i veća percipirana dostupnost droga bile povezane s učestalijom upotrebom kanabisa među adolescentima (str. 9).

Međutim, odnos između percepcije rizika i ponašanja nije jednostavan niti nužno jednosmjeran. Stavovi i očekivanja mogu utjecati na ponašanje, ali i iskustvo određenog ponašanja može mijenjati percepciju njegove štetnosti. Zbog toga preventivna edukacija ne treba biti zasnovana na pretjerivanju ili zastrašivanju, nego na razvoju kritičkog mišljenja i sposobnosti procjene pouzdanih informacija.

U okviru modela INOVA SMART PREVENT ovaj pristup opravdava uključivanje aktivnosti koje učenicima omogućavaju analizu socijalnih normi, prepoznavanje netačnih uvjerenja i donošenje odluka zasnovanih na relevantnim informacijama i razumijevanju mogućih posljedica.

1.3.3.4. Individualni zaštitni resursi

Individualni zaštitni faktori obuhvataju kompetencije i resurse koji mogu doprinijeti konstruktivnom suočavanju s razvojnim izazovima. Među relevantnim područjima izdvajaju se emocionalna regulacija, sposobnost rješavanja problema, kritičko mišljenje, pozitivna očekivanja od budućnosti, odgovorno donošenje odluka i spremnost na traženje podrške.

Evropski prevencijski kurikulum među individualnim zaštitnim faktorima posebno ističe uravnotežen temperament i sposobnost samoregulacije, dok razvoj prosocijalnih vještina i kompetencija odlučivanja povezuje sa zaštitnim procesima u školskom okruženju (EMCDDA, 2019, str. 34–35).

Sistematski pregled Nawija i saradnika (2021) također identificira određene individualne karakteristike povezane s manjom vjerovatnoćom upotrebe droga, uključujući optimizam, pojedine aspekte svjesne pažnje i uvjerenja koja podržavaju očuvanje zdravlja (str. 9).

Ipak, zaštitni značaj pojedinih karakteristika potrebno je tumačiti u skladu s kvalitetom dokaza. Naprimjer, činjenica da je određena psihološka karakteristika statistički povezana s manjom učestalošću upotrebe supstanci ne znači da bi njeno namjerno povećavanje nužno dovelo do smanjenja takve upotrebe. Za potvrđivanje intervencijskih mehanizama potrebna su odgovarajuća longitudinalna i eksperimentalna istraživanja.

U kontekstu preventivnog modela INOVA SMART PREVENT individualni zaštitni resursi predstavljaju jedno od centralnih područja preventivnog djelovanja. Njihov razvoj treba realizirati kroz strukturirane, razvojno primjerene i interaktivne aktivnosti, uz jasno definirane ishode učenja i mogućnost procjene promjena u odabranim kompetencijama.

1.3.4. Porodični faktori rizika i zaštite

Porodica predstavlja jedno od najznačajnijih razvojnih okruženja u kojem djeca usvajaju obrasce komunikacije, emocionalnog reagovanja, socijalnog ponašanja i odnosa prema društvenim normama. Njena preventivna uloga proizlazi iz kontinuiranosti odnosa, mogućnosti pružanja emocionalne podrške i utjecaja na svakodnevne razvojne uslove djece i mladih.

Porodični faktori rizika mogu uključivati dugotrajne konflikte, zanemarivanje, nedosljedne odgojne postupke, nedostatak podrške, neprimjereno kontrolirajuće odnose i izloženost određenim rizičnim obrascima ponašanja. Međutim, porodične okolnosti potrebno je tumačiti u širem društvenom kontekstu, uz uvažavanje ekonomskih uslova, dostupnosti podrške i drugih okolnosti koje mogu utjecati na porodično funkcionisanje.

Evropski prevencijski kurikulum među relevantnim porodičnim faktorima navodi porodične konflikte, nedosljedne odgojne postupke, slabiju emocionalnu povezanost i porodičnu historiju upotrebe supstanci. Istovremeno se kvalitetna povezanost s osobama koje pružaju brigu prepoznaje kao značajan zaštitni resurs (EMCDDA, 2019, str. 31–32, 34–35).

Sistematski pregled Nawija i saradnika (2021) također identificira povezanost između određenih nepovoljnih roditeljskih postupaka, nedostatka nadzora i prisustva upotrebe supstanci u porodici s povećanom vjerovatnoćom upotrebe droga kod adolescenata (str. 9–11).

1.3.4.1. Emocionalna povezanost i kvalitet porodičnih odnosa

Emocionalna povezanost između roditelja i djece predstavlja važan razvojni resurs. Odnosi zasnovani na povjerenju, uvažavanju i dostupnosti podrške mogu doprinositi osjećaju sigurnosti, razvoju emocionalne regulacije i spremnosti mladih da se obrate roditeljima u situacijama neizvjesnosti ili povećanog rizika.

Preventivna vrijednost kvalitetnih porodičnih odnosa ne ogleda se samo u mogućnosti neposrednog utjecaja na određena ponašanja nego i u stvaranju uslova za razvoj pozitivne slike o sebi, odgovornosti i socijalnih kompetencija.

S druge strane, trajno narušeni odnosi, nedostatak emocionalne dostupnosti i izraženi konflikti mogu predstavljati okolnosti povezane s povećanom razvojnom ranjivošću. Ipak, nije opravdano pretpostaviti da svaka porodična teškoća ima jednake posljedice niti da određena porodična struktura sama po sebi predstavlja faktor rizika.

1.3.4.2. Roditeljski nadzor, komunikacija i postavljanje granica

Roditeljski nadzor predstavlja važnu dimenziju porodičnog odgojnog djelovanja, ali ga je potrebno razlikovati od pretjerane kontrole, narušavanja privatnosti ili represivnih postupaka. U preventivnom kontekstu značajniji su kvalitet odnosa, poznavanje svakodnevnih aktivnosti djece, uzajamno povjerenje, razvojno primjereno postavljanje granica i otvorena komunikacija.

Sistematski pregled Russ, Bullo i Schulza (2026), koji je obuhvatio 31 istraživanje zasnovano na podacima prikupljenim od adolescenata i njihovih roditelja, pokazao je da su nalazi o povezanosti roditeljske komunikacije i upotrebe supstanci neujednačeni. Nalazi o roditeljskom nadzoru češće su ukazivali na zaštitnu povezanost ili odsustvo statistički značajne povezanosti, pri čemu autori naglašavaju metodološka ograničenja postojećih istraživanja (str. 800–849).

Ovi nalazi upućuju na potrebu da se roditeljske kompetencije ne posmatraju kao jednostavan skup univerzalno djelotvornih postupaka. Njihov značaj zavisi od kvaliteta odnosa, razvojne faze adolescenta, načina komunikacije i šireg porodičnog konteksta.

Za INOVA SMART PREVENT porodična komponenta treba biti usmjerena na razvoj podržavajuće komunikacije, primjerenog postavljanja granica, prepoznavanja potreba djece i mladih te jačanja saradnje roditelja sa školom.

1.3.4.3. Socioekonomske okolnosti i porodična ranjivost

Socioekonomski uslovi predstavljaju važan kontekst porodičnog funkcionisanja. Materijalna nesigurnost, nezaposlenost, otežan pristup zdravstvenim i socijalnim uslugama te drugi oblici socijalne isključenosti mogu povećavati izloženost određenim stresorima i ograničavati dostupnost zaštitnih resursa.

Međutim, socioekonomski položaj ne smije se koristiti kao osnova za stigmatizaciju porodica niti kao neposredan pokazatelj rizičnog ponašanja djece. Povezanost između ekonomskih okolnosti i razvojnih ishoda oblikuje se kroz složene odnose materijalnih uslova, socijalne podrške, institucionalnih mogućnosti i drugih faktora.

Evropski prevencijski kurikulum siromaštvo, socijalnu isključenost, nejednakost i otežan pristup određenim resursima uključuje među šire društvene okolnosti koje mogu doprinositi razvojnoj ranjivosti (EMCDDA, 2019, str. 35).

U okviru INOVA SMART PREVENT potrebno je osigurati da preventivni sadržaji budu dostupni učenicima različitih socioekonomskih okolnosti, bez dodatnog finansijskog opterećenja ili pretpostavke da svi učenici imaju jednake digitalne, porodične i obrazovne resurse.

1.3.5. Vršnjački odnosi kao faktori rizika i zaštite

Vršnjački odnosi predstavljaju značajan razvojni kontekst, posebno tokom adolescencije, kada pripadnost grupi, socijalno prihvatanje i vršnjačka očekivanja dobijaju važnu ulogu u oblikovanju stavova i ponašanja.

U području prevencije ovisnosti vršnjački utjecaji mogu imati različite funkcije. Izloženost grupama u kojima se upotreba supstanci ili druga rizična ponašanja smatraju prihvatljivim može biti povezana s povećanom vjerovatnoćom njihovog usvajanja. Nasuprot tome, kvalitetni vršnjački odnosi, podrška, prosocijalne norme i pozitivni modeli ponašanja mogu predstavljati značajne razvojne resurse.

Nawi i saradnici (2021) identificiraju povezanost između upotrebe droga u vršnjačkom okruženju i povećane vjerovatnoće njihove upotrebe među adolescentima. Također ukazuju na značaj socijalnih aktivnosti i karakteristika neposrednog okruženja za razumijevanje vršnjačkih utjecaja (str. 10).

Ipak, odnos između vršnjačke povezanosti i upotrebe supstanci nije jednoznačan. Metaanaliza Cole i saradnika (2024), koja je identificirala 147 relevantnih istraživanja, od kojih je 128 uključeno u metaanalitičke modele, pokazala je da se povezanost razlikuje u zavisnosti od načina operacionalizacije vršnjačke povezanosti. Posebno je utvrđeno da je percipirana popularnost među vršnjacima dosljednije povezana s upotrebom supstanci nego neke druge dimenzije prijateljstva i socijalne bliskosti (str. 19–35).

Navedeni nalazi upozoravaju na potrebu razlikovanja kvaliteta vršnjačkih odnosa od socijalnog statusa i popularnosti. Nije opravdano pretpostaviti da veći broj prijatelja ili izraženija povezanost s vršnjačkom grupom automatski predstavljaju zaštitni faktor.

Za preventivni rad posebno je značajan razvoj sposobnosti prepoznavanja socijalnih utjecaja, kritičkog razumijevanja vršnjačkih normi i odgovornog postupanja u situacijama pritiska. Takve kompetencije mogu se razvijati kroz analizu životnih situacija, igranje uloga, grupne diskusije i druge iskustvene metode.

U okviru modela INOVA SMART PREVENT vršnjačka komponenta ne podrazumijeva nekritičko oslanjanje na vršnjački utjecaj, nego strukturirano korištenje njegovih potencijalno pozitivnih aspekata. Učešće educiranih studenata može doprinijeti stvaranju podržavajućeg okruženja za učenje i razmjenu iskustava, ali njihova uloga mora biti jasno definirana i organizirana uz mentorstvo nastavnika, stručnih saradnika i univerzitetskih profesora.

1.3.6. Školski faktori rizika i zaštite

Škola predstavlja jedno od ključnih institucionalnih okruženja za razvoj zaštitnih faktora jer omogućava kontinuiran kontakt s djecom i mladima, razvoj socijalnih kompetencija i uspostavljanje podržavajućih odnosa s odraslim osobama izvan porodice.

U savremenoj prevencijskoj literaturi školski faktori obuhvataju kvalitet školske klime, odnose između učenika i nastavnika, osjećaj pripadnosti, obrazovni angažman, iskustva prihvatanja ili isključenosti te dostupnost stručne i emocionalne podrške.

Evropski prevencijski kurikulum među školskim faktorima rizika navodi negativnu školsku klimu, nedovoljnu uključenost učenika, otežan pristup kvalitetnom obrazovanju i nedostatak odgovarajućih preventivnih aktivnosti. Među zaštitnim resursima posebno se izdvajaju prosocijalne kompetencije, obrazovni angažman i kvalitetno školsko okruženje (EMCDDA, 2019, str. 34–35).

1.3.6.1. Školska povezanost i osjećaj pripadnosti

Školska povezanost (*school connectedness*) odnosi se na doživljaj učenika da pripada školskoj zajednici, da je prihvaćen i uvažen te da nastavnici i druge odrasle osobe u školi pokazuju interes za njegov razvoj i dobrobit.

Metaanaliza Rose i saradnika (2024), koja je obuhvatila 90 naučnih radova, pokazala je statistički značajnu zaštitnu povezanost školske povezanosti s više područja zdravstvenog i socijalnog

funkcionisanja adolescenata. Za rizičnu upotrebu supstanci utvrđena je prosječna povezanost veličine efekta Hedgesov g = −0,379, uz statističku značajnost p < 0,001 (str. 58–73).

Ovaj nalaz predstavlja značajan empirijski argument za uključivanje školske povezanosti među relevantne zaštitne faktore. Međutim, potrebno je razlikovati statističku povezanost od dokaza da bi svaka intervencija usmjerena na povećanje osjećaja pripadnosti nužno dovela do smanjenja upotrebe supstanci.

Preventivni značaj školske povezanosti proizlazi iz mogućnosti da podržavajući odnosi, osjećaj prihvaćenosti i dostupnost odraslih osoba od povjerenja doprinose pozitivnom socijalnom funkcionisanju i spremnosti učenika da traže pomoć.

1.3.6.2. Školska klima i odnosi s nastavnicima

Školska klima obuhvata kvalitet međuljudskih odnosa, normativne obrasce, osjećaj sigurnosti, način upravljanja konfliktima i institucionalne prakse koje oblikuju svakodnevno iskustvo učenika.

Pozitivna školska klima ne može se svesti isključivo na odsustvo nasilja ili disciplinskih problema. Ona podrazumijeva stvaranje uslova za aktivno učešće učenika, razvoj međusobnog povjerenja, uvažavanje različitosti i dostupnost podrške.

U takvom okruženju nastavnici i stručni saradnici imaju važnu preventivnu ulogu. Njihova odgovornost ne odnosi se samo na prenošenje znanja o rizicima nego i na modeliranje konstruktivnih odnosa, prepoznavanje potreba učenika i razvoj odgojno-obrazovnih postupaka koji podržavaju pozitivno ponašanje.

Za model INOVA SMART PREVENT navedeno podrazumijeva da preventivne radionice trebaju biti integrirane u širi školski kontekst. Njihova realizacija može predstavljati značajan doprinos preventivnoj kulturi škole, ali se održivi rezultati ne mogu očekivati isključivo od ograničenog broja pojedinačnih aktivnosti.

Zbog toga je potrebno osigurati edukaciju nastavnika, uključivanje stručnih saradnika, saradnju s roditeljima i mogućnosti kontinuirane primjene stečenih kompetencija u svakodnevnom školskom životu.

1.3.7. Društveni i strukturni faktori rizika i zaštite

Razvoj rizičnih ponašanja djece i mladih potrebno je razmatrati i u kontekstu širih društvenih i strukturnih okolnosti. Takvi faktori obuhvataju dostupnost psihoaktivnih supstanci i drugih potencijalno štetnih proizvoda ili usluga, društvene norme, regulatorni okvir, socioekonomske nejednakosti, karakteristike lokalne zajednice i dostupnost obrazovnih, zdravstvenih i socijalnih resursa.

Evropski prevencijski kurikulum naglašava da faktori rizika mogu proizlaziti iz makroekonomskih okolnosti, društvenih normi, socijalne isključenosti, diskriminacije, fizičkog okruženja i dostupnosti određenih supstanci. Njihovo djelovanje povezano je s individualnim i interpersonalnim karakteristikama, zbog čega se preventivno djelovanje ne može ograničiti isključivo na promjenu individualnih stavova i ponašanja (EMCDDA, 2019, str. 34–35).

U tom kontekstu posebno je značajna dostupnost supstanci i drugih proizvoda ili aktivnosti koje mogu biti povezane s razvojem rizičnih ponašanja. Dostupnost ne podrazumijeva samo fizičku mogućnost

pristupa nego i ekonomske, normativne i institucionalne uslove koji mogu olakšavati ili ograničavati određena ponašanja.

Socijalne norme predstavljaju dodatnu dimenziju društvenog utjecaja. Ukoliko se određena ponašanja predstavljaju kao uobičajena, poželjna ili povezana sa socijalnim uspjehom, takve predstave mogu utjecati na stavove i očekivanja djece i mladih.

Istovremeno, dostupnost kvalitetnih obrazovnih programa, organiziranih aktivnosti, podržavajućih institucija i stručnih usluga može predstavljati važan zaštitni resurs na nivou lokalne zajednice.

Za model INOVA SMART PREVENT navedeno znači da se preventivni program mora razvijati uz svijest o ograničenjima školskih intervencija. Kurikulum može doprinositi razvoju individualnih i socijalnih kompetencija, ali ne može samostalno mijenjati sve strukturne determinante rizičnih ponašanja.

Zbog toga je njegova dugoročna primjenjivost povezana i s institucionalnom saradnjom, dostupnošću stručnih službi i povezivanjem obrazovnog sistema s relevantnim organizacijama i ustanovama u lokalnoj zajednici.

1.3.8. Digitalno okruženje i savremeni obrasci izloženosti rizicima

Digitalno okruženje predstavlja sve značajniji prostor socijalizacije, komunikacije, informisanja i oblikovanja ponašanja djece i mladih. Digitalne tehnologije omogućavaju pristup obrazovnim sadržajima, socijalnoj podršci i različitim oblicima participacije, ali istovremeno mogu povećavati izloženost određenim rizičnim sadržajima, komercijalnim utjecajima i nepovoljnim obrascima ponašanja.

U kontekstu prevencije ovisnosti potrebno je razlikovati opću upotrebu digitalnih tehnologija od specifičnih digitalnih aktivnosti i sadržaja koji mogu biti povezani s povećanom vjerovatnoćom određenih rizičnih ponašanja.

Sistematski pregled i metaanaliza Purbe i saradnika (2023), koja je obuhvatila 126 istraživanja s ukupno 1.431.534 adolescenata, identificirala je statističke povezanosti između pojedinih oblika korištenja društvenih mreža i različitih zdravstveno rizičnih ponašanja. U metaanalitičkim analizama učestalija upotreba društvenih mreža bila je povezana s većom vjerovatnoćom upotrebe alkohola, droga i duhana te učestvovanja u kockanju. Autori istovremeno naglašavaju ograničenja kvaliteta dokaza i potrebu za istraživanjima koja mogu pouzdanije razjasniti uzročno-posljedične odnose (Purba i sar., 2023, odjeljci Rezultati i Rasprava).

Navedeni nalazi ne opravdavaju zaključak da digitalne tehnologije same po sebi uzrokuju ovisnost. Njihov preventivni značaj proizlazi iz potrebe razumijevanja specifičnih obrazaca korištenja, vrste sadržaja kojima su mladi izloženi i socijalnih mehanizama koji mogu utjecati na ponašanje.

Posebnu pažnju zaslužuju digitalno oglašavanje, normalizacija rizičnih ponašanja kroz sadržaje na društvenim mrežama, dostupnost online klađenja i drugi oblici komercijalnog utjecaja. U takvim okolnostima preventivna edukacija treba uključivati razvoj digitalne pismenosti, kritičkog razumijevanja medijskih poruka i sposobnosti prepoznavanja manipulativnih sadržaja.

Istovremeno je potrebno razlikovati različite oblike ponašajnih problema u digitalnom okruženju. Intenzivna upotreba interneta, društvenih mreža ili digitalnih igara ne predstavlja automatski poremećaj

ovisnosti. Procjena problematičnosti određenog ponašanja zahtijeva razmatranje gubitka kontrole, funkcionalnih posljedica, trajanja i drugih relevantnih kriterija, uz odgovarajuću stručnu procjenu.

U konteksu modela INOVA SMART PREVENT digitalno okruženje ima dvostruku funkciju. S jedne strane, predstavlja područje savremenih preventivnih izazova koje je potrebno uključiti u kurikulum. S druge strane, digitalna platforma projekta predstavlja planirani instrument edukativne podrške, razvoja kompetencija i dostupnosti preventivnih sadržaja.

Međutim, potencijal digitalne platforme ne predstavlja sam po sebi dokaz njene djelotvornosti. Njenu praktičnu primjenjivost, prihvaćenost, sigurnost i doprinos planiranim ishodima potrebno je posebno evaluirati.

1.3.9. Integrativno razumijevanje faktora rizika i zaštite u modelu INOVA SMART PREVENT

Razmatrana naučna saznanja potvrđuju potrebu za višedimenzionalnim razumijevanjem faktora rizika i zaštite u razvoju djece i mladih. Individualne karakteristike, porodični odnosi, vršnjački utjecaji, školsko okruženje i šire društvene okolnosti ne djeluju nezavisno, nego kroz međusobno povezane razvojne procese.

U okviru modela INOVA SMART PREVENT predlaže se integrativni pristup koji povezuje razvoj individualnih kompetencija s jačanjem zaštitnih resursa u neposrednom socijalnom okruženju učenika. Na individualnom nivou preventivne aktivnosti usmjeravaju se na razvoj emocionalne pismenosti, samoregulacije, kritičkog mišljenja, odgovornog donošenja odluka i sposobnosti suočavanja sa socijalnim pritiscima. Na porodičnom nivou naglasak se stavlja na unapređenje komunikacije, razvoj podržavajućih odnosa i osnaživanje roditeljskih kompetencija. Na vršnjačkom nivou preventivno djelovanje obuhvata razvoj prosocijalnih normi, komunikacijskih vještina i odgovornog reagovanja na vršnjačke utjecaje, uz strukturirano i supervizirano uključivanje studenata u realizaciju projektnih aktivnosti. Na školskom nivou model se usmjerava na razvoj preventivnih kompetencija nastavnika i stručnih saradnika, jačanje školske povezanosti i stvaranje uslova za kontinuirano preventivno djelovanje.

Digitalna komponenta predviđena je kao dodatni edukativni i podržavajući mehanizam, uz potrebu posebnog razmatranja njene sigurnosti, etičke prihvatljivosti i empirijske djelotvornosti. Ovakva struktura omogućava povezivanje teorijskih polazišta s konkretnim preventivnim aktivnostima, ali zahtijeva jasno definiranje očekivanih mehanizama promjene i njihovih mjerljivih pokazatelja.

U naučno-metodološkom smislu posebno je značajno razlikovati tri nivoa evaluacije. Prvi nivo obuhvata procjenu promjena u znanjima, stavovima i kompetencijama učenika koji su neposredno povezani sa sadržajima preventivnog kurikuluma. Drugi nivo odnosi se na procjenu kvaliteta implementacije, uključujući realizaciju aktivnosti, osposobljenost nastavnika, participaciju studenata, prihvaćenost programa i korištenje digitalne platforme. Treći nivo obuhvata procjenu mogućnosti institucionalne primjene, prilagođavanja i održivosti modela u školskom okruženju.

Pri tome je potrebno naglasiti da se kratkoročne promjene u znanju ili samoprocijenjenim kompetencijama ne mogu poistovjetiti s dokazanim smanjenjem učestalosti ovisničkih ponašanja. Za pouzdano utvrđivanje takvih ishoda potrebna su istraživanja odgovarajućeg dizajna, dužeg trajanja i primjerenih mjernih instrumenata.

1.3.10. Zaključna razmatranja

Faktori rizika i zaštitni faktori predstavljaju osnovne analitičke kategorije za razumijevanje nastanka i razvoja rizičnih ponašanja djece i mladih. Njihova naučna vrijednost proizlazi iz mogućnosti povezivanja etioloških i razvojnih istraživanja s oblikovanjem preventivnih intervencija koje su usmjerene na promjenjive individualne i okolinske determinante ponašanja.

Savremena prevencijska nauka pokazuje da razvoj ovisničkih i drugih rizičnih ponašanja nije moguće objasniti djelovanjem pojedinačnih faktora, nego njihovom međusobnom povezanošću i razvojnom dinamikom. Zbog toga preventivni programi trebaju istovremeno uvažavati individualne kompetencije, porodične odnose, vršnjačke utjecaje, školsku klimu i šire društvene okolnosti.

Posebno je značajno da se preventivno djelovanje ne ograničava na identificiranje rizika, nego da uključuje sistematski razvoj zaštitnih resursa. Takav pristup omogućava povezivanje prevencije ovisnosti s pozitivnim razvojem djece i mladih, unapređenjem socio-emocionalnih kompetencija i jačanjem podržavajućih odnosa u neposrednom socijalnom okruženju.

Za preventivni model INOVA SMART PREVENT navedena saznanja predstavljaju naučnu osnovu za integraciju školske, porodične, vršnjačke i digitalne komponente. Njihova povezanost omogućava oblikovanje preventivnog programa koji istovremeno razvija individualne kompetencije i nastoji unaprijediti dostupnost socijalne i institucionalne podrške.

Naučna utemeljenost takvog koncepta ne podrazumijeva automatsku potvrdu njegove djelotvornosti. Empirijska valorizacija modela zahtijevat će sistematsko praćenje implementacije, procjenu ostvarenih ishoda i kritičku interpretaciju rezultata u skladu s mogućnostima i ograničenjima primijenjenog istraživačkog dizajna. Na taj način analiza faktora rizika i zaštite predstavlja ne samo teorijsko polazište preventivnog kurikuluma nego i osnovu za operacionalizaciju istraživačkih varijabli, razvoj evaluacijskih instrumenata i buduću naučnu valorizaciju modela INOVA SMART PREVENT.

1.4. Životne i socio-emocionalne kompetencije kao osnova prevencije ovisnosti kod djece i mladih

1.4.1. Konceptualno određenje životnih i socio-emocionalnih kompetencija

Razvoj životnih i socio-emocionalnih kompetencija predstavlja jedno od značajnih teorijskih i metodoloških polazišta savremenih pristupa prevenciji ovisnosti kod djece i mladih. Njegov značaj proizlazi iz razumijevanja da se rizična ponašanja ne mogu objasniti isključivo nedostatkom informacija o njihovim zdravstvenim i društvenim posljedicama, nego ih je potrebno razmatrati u povezanosti s individualnim sposobnostima, procesima donošenja odluka, emocionalnim funkcionisanjem i utjecajima socijalnog okruženja. U takvom pristupu preventivno djelovanje usmjerava se na razvoj kompetencija koje omogućavaju konstruktivno suočavanje sa svakodnevnim zahtjevima, razumijevanje socijalnih utjecaja i odgovorno postupanje u situacijama povećanog rizika.

Pojam životnih vještina (*life skills*) odnosi se na skup međusobno povezanih kognitivnih, emocionalnih i socijalnih sposobnosti koje pojedincu omogućavaju prilagođavanje životnim okolnostima, rješavanje problema, uspostavljanje kvalitetnih međuljudskih odnosa i djelotvorno suočavanje s izazovima. Njihova razvojna i preventivna vrijednost ne proizlazi samo iz mogućnosti primjene u specifičnim

situacijama povezanim s upotrebom psihoaktivnih supstanci nego i iz njihove šire funkcije u svakodnevnom socijalnom i obrazovnom funkcionisanju.

Međunarodni standardi prevencije naglašavaju značaj strukturiranih programa razvoja ličnih i socijalnih vještina tokom srednjeg djetinjstva. Takvi programi omogućavaju učenicima da, kroz interaktivne aktivnosti koje realiziraju educirani nastavnici ili facilitatori, razvijaju i uvježbavaju kompetencije potrebne za konstruktivno reagovanje u različitim životnim situacijama. Njihova karakteristika jeste usmjerenost na opći razvoj ličnih i socijalnih sposobnosti, bez nužnog uključivanja detaljnih sadržaja o pojedinačnim psihoaktivnim supstancama u najmlađem uzrastu (UNODC i WHO, 2018, str. 19–20).

Koncept socio-emocionalnog učenja (*social and emotional learning – SEL*) predstavlja srodan, ali teorijski određeniji pristup razvoju kompetencija. On obuhvata procese putem kojih djeca i mladi stječu i primjenjuju znanja, vještine i stavove potrebne za razumijevanje i upravljanje emocijama, razvijanje pozitivnih odnosa, postavljanje ciljeva, uvažavanje drugih i donošenje odgovornih odluka. Durlak i saradnici (2011) socio-emocionalno učenje povezuju s razvojem pet međusobno povezanih područja kompetencija: samosvijesti, samoregulacije, socijalne svijesti, vještina uspostavljanja i održavanja odnosa te odgovornog donošenja odluka (str. 406).

Savremeni okvir organizacije Collaborative for Academic, Social, and Emotional Learning dodatno naglašava da socio-emocionalno učenje nije ograničeno na individualno usvajanje vještina, nego uključuje kvalitet odnosa, karakteristike obrazovnog okruženja i saradnju škole, porodice i zajednice. U tom smislu, razvoj socio-emocionalnih kompetencija predstavlja istovremeno individualni i institucionalni odgojno-obrazovni proces (CASEL, 2020, odjeljci „What is SEL?“ i „Where can SEL be taught and practiced?“).

Iako se pojmovi životnih vještina i socio-emocionalnih kompetencija djelimično preklapaju, za potrebe preventivnog kurikuluma korisno je uspostaviti njihovo konceptualno razlikovanje. Životne vještine predstavljaju širi funkcionalni skup sposobnosti potrebnih za svakodnevno funkcionisanje i konstruktivno suočavanje sa životnim zahtjevima, dok socio-emocionalne kompetencije posebno naglašavaju međusobnu povezanost emocionalnih, socijalnih i kognitivnih procesa. U preventivnim programima navedena područja ne treba posmatrati kao odvojene kategorije, nego kao komplementarne dimenzije razvoja kompetentnog i odgovornog ponašanja.

Za model INOVA SMART PREVENT navedeno podrazumijeva primjenu integrativnog kompetencijskog pristupa u kojem se razvoj emocionalne pismenosti, samoregulacije, komunikacije, kritičkog mišljenja, rješavanja problema i odgovornog donošenja odluka povezuje s prepoznavanjem i razumijevanjem rizičnih ponašanja. Takva konceptualizacija omogućava da prevencija ovisnosti postane sastavni dio šireg odgojno-obrazovnog procesa usmjerenog na pozitivni razvoj djece i mladih.

1.4.2. Teorijska povezanost životnih kompetencija, zaštitnih faktora i prevencije ovisnosti

Povezanost razvoja životnih kompetencija i prevencije ovisnosti zasniva se na pretpostavci da određene psihosocijalne sposobnosti mogu utjecati na način na koji djeca i mladi interpretiraju socijalne situacije, procjenjuju posljedice ponašanja i odgovaraju na unutrašnje i vanjske pritiske. Takvo razumijevanje povezuje kompetencijski pristup s teorijom socijalnog učenja, razvojnim modelima rizičnih ponašanja i konceptom faktora rizika i zaštite.

U relevantnoj prevencijskoj literaturi posebno je razvijen pristup koji kombinuje opće životne kompetencije sa specifičnim vještinama odupiranja socijalnim utjecajima povezanim s upotrebom psihoaktivnih supstanci. Njegova teorijska osnova proizlazi iz razumijevanja da određena rizična ponašanja mogu biti povezana s nedovoljno razvijenim sposobnostima samoregulacije, nepovoljnim socijalnim očekivanjima, vršnjačkim pritiskom i teškoćama u odgovornom donošenju odluka.

Jedan od značajnih primjera takvog pristupa predstavlja program *LifeSkills Training* (LST), koji su razvili Botvin i saradnici. Prema Botvinu i Griffinu (2015), program obuhvata tri međusobno povezane komponente: razvoj individualnih kompetencija samoupravljanja, razvoj socijalnih kompetencija i razvoj specifičnih vještina odupiranja pritiscima povezanim s upotrebom psihoaktivnih supstanci (str. 177, 180–181).

Prva komponenta usmjerena je na samoregulaciju, identifikaciju problema, postavljanje ciljeva, razmatranje alternativnih rješenja i procjenu posljedica odluka. Druga obuhvata komunikacijske vještine, razvoj kvalitetnih međuljudskih odnosa i asertivnost. Treća se odnosi na razumijevanje socijalnih utjecaja, kritičko vrednovanje medijskih poruka i praktično uvježbavanje odgovora na pritiske povezane s upotrebom supstanci (Botvin i Griffin, 2015, str. 180–181).

Značaj ovakvog koncepta ogleda se u povezivanju općih razvojnih kompetencija sa specifičnim preventivnim mehanizmima. Učenik ne razvija samo sposobnost prepoznavanja određenog rizika nego i kompetencije potrebne za primjenu odgovarajućeg ponašanja u realnim socijalnim okolnostima.

Ipak, teorijska povezanost između razvoja kompetencija i smanjenja rizičnih ponašanja ne podrazumijeva da svako povećanje određene vještine nužno dovodi do smanjenja upotrebe psihoaktivnih supstanci. Za potvrđivanje takvog odnosa potrebno je istraživati ne samo neposredne ishode preventivne edukacije nego i posredujuće mehanizme, trajanje ostvarenih promjena i eventualne promjene ponašanja.

Navedena razlika od posebnog je značaja za naučnu valorizaciju modela INOVA SMART PREVENT. Njegova teorijska konstrukcija može se zasnivati na pretpostavci da razvoj životnih i socio-emocionalnih kompetencija doprinosi jačanju zaštitnih resursa, ali će se stvarni dometi planiranih aktivnosti procjenjivati empirijskim istraživanjem.

1.4.3. Temeljne socio-emocionalne kompetencije i njihov preventivni značaj

U savremenim teorijskim modelima socio-emocionalnog učenja prepoznaje se pet međusobno povezanih područja kompetencija: samosvijest, samoregulacija, socijalna svijest, vještine uspostavljanja i održavanja odnosa te odgovorno donošenje odluka. Njihova međusobna povezanost proizlazi iz činjenice da se emocionalni, socijalni i kognitivni procesi istovremeno aktiviraju u velikom broju svakodnevnih životnih situacija (Durlak i sar., 2011, str. 406; CASEL, 2020, odjeljak „What are the SEL competencies?“).

1.4.3.1. Samosvijest i emocionalna pismenost

Samosvijest predstavlja sposobnost prepoznavanja i razumijevanja vlastitih emocija, misli, vrijednosti, potreba i obrazaca ponašanja. Ona uključuje razvijanje uvida u vlastite reakcije, razumijevanje povezanosti emocija i ponašanja te sposobnost realističnog procjenjivanja ličnih snaga i ograničenja.

Emocionalna pismenost, kao važna dimenzija samosvijesti, podrazumijeva prepoznavanje emocionalnih iskustava, njihovo adekvatno imenovanje i razumijevanje okolnosti u kojima nastaju. Njen razvoj omogućava učenicima da postupno razlikuju emocionalno iskustvo od načina ponašajnog reagovanja te da prepoznaju mogućnosti konstruktivnog postupanja u emocionalno zahtjevnim situacijama.

U preventivnom kontekstu emocionalna pismenost može biti značajna za razumijevanje odnosa između stresnih iskustava, emocionalnih reakcija i pojedinih obrazaca ponašanja. Međutim, nije opravdano pretpostaviti da će samo povećanje emocionalnog znanja dovesti do smanjenja ovisničkih ponašanja. Međunarodni standardi upozoravaju da programi usmjereni isključivo na emocionalnu edukaciju i jačanje samopoštovanja nemaju dovoljno pouzdanu osnovu za očekivanje specifičnih preventivnih učinaka na upotrebu supstanci (UNODC i WHO, 2018, str. 20, 27).

Za INOVA SMART PREVENT emocionalna pismenost stoga treba predstavljati početnu, ali ne i samostalnu preventivnu komponentu. Njena praktična vrijednost ostvaruje se povezivanjem s razvojem samoregulacije, rješavanja problema, komunikacije i donošenja odgovornih odluka.

1.4.3.2. Samoregulacija i upravljanje ponašanjem

Samoregulacija obuhvata sposobnost upravljanja emocionalnim reakcijama, usmjeravanja pažnje, odgađanja neposrednih reakcija i prilagođavanja ponašanja zahtjevima situacije i dugoročnim ciljevima. U razvojnom smislu riječ je o postupnom procesu koji se oblikuje kroz individualno sazrijevanje, iskustvo, učenje i kvalitet socijalnih odnosa.

U području prevencije ovisnosti samoregulacija je relevantna jer određene situacije povećanog rizika mogu uključivati snažne emocionalne reakcije, neposredne socijalne pritiske i odluke koje zahtijevaju razmatranje dugoročnijih posljedica. Razvoj sposobnosti prepoznavanja impulzivnih reakcija, zastajanja prije postupanja i razmatranja alternativnih odgovora može doprinijeti odgovornijem ponašanju.

Program *LifeSkills Training* uključuje razvoj kompetencija samoregulacije kroz prepoznavanje problema, postavljanje ciljeva, procjenu alternativa, upravljanje frustracijom i korištenje konstruktivnih strategija suočavanja sa stresom. U okviru programa navedene se vještine poučavaju kao praktični postupci koji se mogu uvježbavati i primjenjivati u različitim životnim okolnostima (Botvin i Griffin, 2015, str. 180–181).

Samoregulacija za preventivni model INOVA SMART PREVENT treba predstavljati jedno od osnovnih područja rada s učenicima. Preventivni sadržaji trebaju omogućiti razumijevanje odnosa između emocija, misli i ponašanja, uz praktično uvježbavanje konstruktivnog reagovanja u situacijama nezadovoljstva, konflikta, pritiska ili neizvjesnosti.

1.4.3.3. Socijalna svijest, empatija i uvažavanje drugih

Socijalna svijest odnosi se na sposobnost razumijevanja perspektiva, potreba i emocionalnih iskustava drugih osoba, kao i na prepoznavanje socijalnih normi i karakteristika međuljudskih odnosa. Empatija predstavlja važnu dimenziju ove kompetencije, ali se ne može svesti na emocionalno poistovjećivanje s drugom osobom. Ona uključuje razumijevanje tuđeg iskustva uz očuvanje sposobnosti odgovornog i primjerenog postupanja.

Razvoj socijalne svijesti doprinosi stvaranju pretpostavki za kvalitetnije međuljudske odnose, saradnju i konstruktivno rješavanje konflikata. U preventivnom kontekstu posebno je značajan za razumijevanje

vršnjačkih odnosa i prepoznavanje situacija u kojima socijalni pritisak može utjecati na individualne odluke.

Durlak i saradnici (2011) socijalnu svijest i razumijevanje perspektiva drugih osoba uključuju među temeljne kompetencije socio-emocionalnog učenja, naglašavajući njihovu povezanost s razvojem prosocijalnog ponašanja i kvalitetnijih međuljudskih odnosa (str. 406–407).

U okviru INOVA SMART PREVENT socijalna svijest treba biti povezana s razvojem uvažavajuće komunikacije, solidarnosti, prihvatanja različitosti i odgovornosti prema drugim osobama. Posebno je važno razvijati sposobnost učenika da razlikuju pružanje podrške vršnjaku od preuzimanja profesionalne odgovornosti za rješavanje ozbiljnih psihosocijalnih problema.

1.4.3.4. Komunikacijske vještine i razvoj kvalitetnih odnosa

Komunikacijske kompetencije obuhvataju sposobnost jasnog izražavanja vlastitih misli, osjećaja i potreba, aktivnog slušanja, postavljanja pitanja i konstruktivnog rješavanja nesporazuma. Njihova preventivna vrijednost posebno dolazi do izražaja u situacijama interpersonalnih konflikata, vršnjačkog pritiska i potrebe za traženjem podrške.

U programu *LifeSkills Training* komunikacijske vještine razvijaju se kroz razumijevanje verbalne i neverbalne komunikacije, jasno izražavanje poruka, provjeravanje razumijevanja, iniciranje socijalnih kontakata i razvoj kvalitetnih odnosa. Posebna pažnja posvećena je asertivnosti, odnosno sposobnosti izražavanja vlastitih potreba i prava uz uvažavanje drugih osoba (Botvin i Griffin, 2015, str. 181).

Asertivnost u preventivnom radu ne treba poistovjećivati isključivo sa sposobnošću odbijanja ponuđene supstance. Ona predstavlja širu komunikacijsku kompetenciju koja omogućava postavljanje granica, izražavanje neslaganja, donošenje samostalnih odluka i traženje podrške kada je potrebna.

Razvoj komunikacijskih vještina za model INOVA SMART PREVENT treba uključivati praktično uvježbavanje izražavanja stavova, odbijanja nepoželjnih zahtjeva, mirnog rješavanja konflikata i obraćanja odrasloj osobi od povjerenja. Time se komunikacijske kompetencije povezuju s konkretnim preventivnim situacijama i pozitivnim socijalnim funkcionisanjem.

1.4.3.5. Odgovorno donošenje odluka

Odgovorno donošenje odluka predstavlja sposobnost razumijevanja problema, procjene dostupnih mogućnosti, razmatranja mogućih posljedica i izbora postupanja koje uvažava lične ciljeve, dobrobit drugih i relevantne socijalne okolnosti.

U teorijskom smislu riječ je o procesu koji povezuje kognitivne, emocionalne i socijalne komponente ponašanja. Odgovorna odluka ne zavisi isključivo od poznavanja određenih činjenica nego i od sposobnosti njihove primjene u konkretnim životnim okolnostima.

Durlak i saradnici (2011) odgovorno donošenje odluka navode među centralnim komponentama socio-emocionalnog učenja, povezujući ga s pozitivnim razvojnim i obrazovnim ishodima (str. 406). Botvin i Griffin (2015) opisuju strukturirani pristup koji obuhvata identificiranje problema, određivanje ciljeva, razmatranje alternativa, procjenu posljedica i izbor odgovarajućeg postupanja (str. 180).

U preventivnom radu navedena kompetencija posebno je značajna u situacijama kada učenici trebaju reagovati na vršnjački pritisak, procijeniti određeno rizično ponašanje ili odlučiti kome će se obratiti za pomoć.

Za model INOVA SMART PREVENT proces donošenja odluka treba predstavljati jednu od povezujućih kompetencija kroz sve tematske module. Njegovo usvajanje treba provjeravati kroz analizu problemskih situacija i primjenu odgovarajućih postupaka, a ne samo kroz reprodukciju teorijskih definicija.

1.4.4. Životne vještine od posebnog značaja za prevenciju ovisnosti

Iako razvoj socio-emocionalnih kompetencija ima širu odgojno-obrazovnu vrijednost, prevencija ovisnosti zahtijeva i povezivanje općih kompetencija sa specifičnim situacijama u kojima može doći do pojave rizičnih ponašanja. U tom smislu poseban značaj imaju kritičko mišljenje, prepoznavanje socijalnih utjecaja, asertivno reagovanje, suočavanje sa stresom i sposobnost traženja stručne podrške.

1.4.4.1. Kritičko mišljenje i procjena informacija

Kritičko mišljenje predstavlja sposobnost analiziranja informacija, razlikovanja činjenica od pretpostavki i procjene pouzdanosti izvora. U savremenom preventivnom kontekstu njegova važnost posebno dolazi do izražaja zbog dostupnosti različitih medijskih i digitalnih sadržaja koji mogu oblikovati stavove djece i mladih.

Razvoj kritičkog mišljenja omogućava učenicima da prepoznaju stereotipe, pogrešne predstave o učestalosti određenih ponašanja, komercijalne interese i manipulativne komunikacijske obrasce. U preventivnim programima ono se može povezati s analizom oglašavanja, društvenih mreža, vršnjačkih poruka i drugih izvora socijalnog utjecaja.

Botvin i Griffin (2015) razvoj sposobnosti analiziranja medijskih poruka i oglašavanja uključuju u područje individualnih kompetencija, pri čemu se učenici osposobljavaju da prepoznaju različite tehnike utjecaja i formuliraju argumentirane odgovore na određene poruke (str. 180).

Za INOVA SMART PREVENT navedeno je posebno važno u tematskim sadržajima koji se odnose na alkohol, nikotin, kockanje, online klađenje i potencijalno rizična digitalna ponašanja. Pri tome sadržaji trebaju biti razvojno prilagođeni i zasnovani na provjerenim informacijama, bez senzacionalističkog prikazivanja rizičnih ponašanja.

1.4.4.2. Prepoznavanje vršnjačkog pritiska i vještine odbijanja

Vršnjački pritisak predstavlja socijalni proces u kojem pojedinac može osjećati očekivanje da svoje ponašanje uskladi sa stavovima ili postupcima vršnjačke grupe. Takav utjecaj može biti neposredan, kroz eksplicitne zahtjeve ili nagovaranje, ali i posredan, kroz opažene norme, želju za prihvatanjem i očekivanja o socijalnim posljedicama odbijanja.

Preventivni programi zasnovani na kombinaciji socijalnih kompetencija i socijalnih utjecaja razvijaju sposobnosti učenika da prepoznaju navedene okolnosti, kritički procjenjuju vršnjačke norme i uvježbavaju konstruktivne odgovore. Međunarodni standardi posebno izdvajaju praktično uvježbavanje vještina odbijanja, donošenja odluka i suočavanja s pritiscima kao karakteristike preventivnih pristupa za ranu adolescenciju (UNODC i WHO, 2018, str. 25–27).

Razvoj vještina odbijanja ne treba svesti na memoriranje unaprijed pripremljenih rečenica. Njihova funkcionalna primjena zahtijeva razumijevanje socijalne situacije, sposobnost izražavanja vlastitih granica i procjenu kada je potrebno udaljiti se iz određene situacije ili zatražiti podršku. U okviru INOVA SMART PREVENT ove kompetencije treba razvijati kroz simulacije, analizu situacijskih primjera i

iskustvene aktivnosti koje omogućavaju učenicima da razmatraju različite načine konstruktivnog reagovanja.

1.4.5.5. Socijalna svijest, empatija i prosocijalno ponašanje

Socijalna svijest, empatija i prosocijalno ponašanje predstavljaju međusobno povezane dimenzije socio-emocionalnog razvoja koje imaju značajnu ulogu u oblikovanju interpersonalnih odnosa, razumijevanju socijalnih normi i razvoju obrazaca ponašanja usmjerenih na saradnju, međusobno uvažavanje i pružanje podrške. Njihov značaj u kontekstu prevencije ovisnosti proizlazi iz činjenice da se individualna ponašanja djece i mladih razvijaju unutar složenih mreža socijalnih odnosa, pri čemu kvalitet tih odnosa može predstavljati izvor zaštite, ali i povećane izloženosti određenim rizicima.

Socijalna svijest (*social awareness*) obuhvata sposobnost razumijevanja perspektiva, emocija i potreba drugih osoba, prepoznavanja socijalnih normi te uvažavanja različitih kulturnih, porodičnih i društvenih okolnosti. U okviru konceptualnog modela socio-emocionalnog učenja CASEL, socijalna svijest uključuje razvoj empatije, razumijevanje različitih perspektiva, prepoznavanje individualnih i grupnih potencijala te identificiranje resursa podrške unutar porodice, škole i zajednice (CASEL, 2020, str. 2).

Empatija predstavlja važnu komponentu socijalnog funkcionisanja jer omogućava razumijevanje emocionalnih stanja i iskustava drugih osoba. U naučnoj literaturi uobičajeno se razlikuju njena kognitivna dimenzija, koja se odnosi na razumijevanje perspektive druge osobe, i afektivna dimenzija, koja podrazumijeva emocionalno reagovanje na iskustva drugih. Međutim, empatiju nije opravdano poistovjetiti s prosocijalnim ponašanjem. Razumijevanje osjećaja i potreba drugih može predstavljati važnu pretpostavku pružanja podrške, ali se konkretno prosocijalno djelovanje oblikuje i pod utjecajem socijalnih normi, motivacije, situacijskih okolnosti i individualnih kompetencija.

Prosocijalno ponašanje obuhvata dobrovoljne postupke usmjerene na dobrobit drugih osoba, uključujući pružanje pomoći, saradnju, dijeljenje, podršku, solidarnost i konstruktivno rješavanje zajedničkih problema. U odgojno-obrazovnom kontekstu njegov razvoj posebno je značajan za izgradnju pozitivne školske klime, unapređenje međusobnih odnosa i stvaranje okruženja u kojem se učenici osjećaju prihvaćeno i sigurno.

Metaanaliza Durlaka i saradnika (2011), koja je obuhvatila 213 univerzalnih školskih programa socio-emocionalnog učenja i ukupno 270.034 učenika, pokazala je da takvi programi mogu doprinositi unapređenju socijalnih i emocionalnih vještina, pozitivnih stavova i prosocijalnog ponašanja, uz smanjivanje određenih ponašajnih teškoća (str. 405). Navedeni nalazi predstavljaju empirijsko uporište za sistematski razvoj interpersonalnih kompetencija unutar školskih programa, ali sami po sebi ne dokazuju da će svaka intervencija usmjerena na razvoj empatije neposredno smanjiti učestalost upotrebe psihoaktivnih supstanci ili drugih ovisničkih ponašanja.

U kontekstu prevencije ovisnosti posebno je važno razumjeti složenost odnosa između vršnjačke povezanosti i rizičnih ponašanja. Vršnjački odnosi ne predstavljaju automatski zaštitni faktor, budući da njihov preventivni značaj zavisi od kvaliteta odnosa, grupnih normi, prisutnih obrazaca ponašanja i karakteristika šireg socijalnog okruženja. Metaanaliza Cole i saradnika (2024), koja je identificirala 147 relevantnih istraživanja, od kojih je 128 uključeno u metaanalitičku obradu, pokazala je da se povezanost vršnjačkih odnosa i upotrebe supstanci razlikuje zavisno od načina definisanja i mjerenja vršnjačke povezanosti. Posebno je utvrđeno da je percipirana popularnost među vršnjacima dosljednije pozitivno

povezana s upotrebom supstanci nego pojedini pokazatelji prijateljstva i subjektivnog osjećaja bliskosti (str. 19).

Takvi nalazi upućuju na potrebu razlikovanja socijalne uključenosti od kvaliteta socijalnih odnosa. Sama pripadnost vršnjačkoj grupi ili postizanje određenog socijalnog statusa ne predstavljaju dovoljan pokazatelj pozitivnog razvojnog okruženja. Preventivno djelovanje stoga treba usmjeravati na razvoj odnosa zasnovanih na međusobnom uvažavanju, odgovornosti, podršci i prosocijalnim normama, umjesto na nekritičko poticanje vršnjačkog utjecaja.

Za model INOVA SMART PREVENT navedena saznanja imaju poseban značaj zbog planiranog uključivanja studenata u preventivni rad s učenicima. Vršnjačka komponenta modela ne treba se zasnivati na pretpostavci da će generacijska bliskost ili neformalna komunikacija same po sebi proizvesti pozitivne preventivne učinke. Njena teorijska opravdanost proizlazi iz mogućnosti stvaranja strukturiranih situacija učenja u kojima se pozitivni socijalni modeli povezuju s razvojem komunikacijskih kompetencija, kritičkog mišljenja i odgovornog donošenja odluka.

U tom smislu, angažman studenata treba organizirati kao oblik supervizirane edukativne i podržavajuće participacije, uz jasno definirane profesionalne granice, prethodnu edukaciju i kontinuiranu stručnu podršku. Studenti mogu doprinositi realizaciji interaktivnih aktivnosti i stvaranju podržavajuće komunikacijske atmosfere, ali ne mogu preuzimati odgovornosti koje pripadaju nastavnicima, stručnim saradnicima ili drugim kvalificiranim stručnjacima.

Posebnu pažnju potrebno je posvetiti prevenciji stigmatizacije. Preventivne aktivnosti ne smiju dovesti do javnog identificiranja učenika prema njihovim porodičnim okolnostima, emocionalnim teškoćama, iskustvima upotrebe supstanci ili pretpostavljenim faktorima rizika. Umjesto toga, potrebno je koristiti razvojno primjerene, hipotetičke i anonimizirane životne situacije koje omogućavaju kritičko promišljanje i iskustveno učenje, uz očuvanje dostojanstva i privatnosti svih učesnika.

Razvoj socijalne svijesti, empatije i prosocijalnog ponašanja u okviru modela INOVA SMART PREVENT stoga treba razumjeti kao sastavni dio šireg procesa izgradnje individualnih i socijalnih zaštitnih resursa. Ove kompetencije mogu doprinositi kvalitetnijim vršnjačkim odnosima, konstruktivnijem rješavanju konflikata i većoj spremnosti na pružanje i traženje podrške, ali njihova preventivna vrijednost mora se razmatrati u povezanosti s drugim individualnim, porodičnim i školskim faktorima.

1.4.5.6. Digitalna i medijska pismenost

Digitalna i medijska pismenost predstavljaju sve značajnije kompetencije savremenog obrazovanja i preventivnog djelovanja, posebno zbog intenzivne prisutnosti digitalnih tehnologija u svakodnevnom životu djece i mladih. Digitalno okruženje istovremeno predstavlja prostor obrazovanja, komunikacije, socijalizacije i participacije, ali i prostor izloženosti komercijalnim utjecajima, dezinformacijama, manipulativnim sadržajima i određenim obrascima ponašanja koji mogu biti povezani s povećanim zdravstvenim i psihosocijalnim rizicima.

Digitalna pismenost ne može se svesti na tehničku sposobnost korištenja digitalnih uređaja i aplikacija. Ona obuhvata i sposobnost razumijevanja načina funkcionisanja digitalnih sadržaja, procjenjivanja pouzdanosti informacija, zaštite privatnosti, prepoznavanja manipulativnih komunikacijskih obrazaca i odgovornog postupanja u digitalnom okruženju. Medijska i informacijska pismenost dodatno

naglašavaju kritičko razumijevanje procesa proizvodnje, distribucije i interpretacije informacija te uloge medijskih i digitalnih platformi u oblikovanju individualnih i društvenih stavova.

UNESCO u savremenom kurikulumu medijske i informacijske pismenosti *Media and Information Literate Citizens: Think Critically, Click Wisely!* povezuje razvoj kritičkog mišljenja s razumijevanjem digitalnog komunikacijskog okruženja, dezinformacija, umjetne inteligencije i digitalnog građanstva (UNESCO, 2021). Takav pristup predstavlja relevantno konceptualno polazište za razvoj kompetencija koje učenicima omogućavaju samostalnije i odgovornije procjenjivanje digitalnih sadržaja.

U području prevencije ovisnosti posebno je značajna izloženost djece i mladih sadržajima koji normaliziraju ili promoviraju upotrebu alkohola, nikotinskih proizvoda, psihoaktivnih supstanci, kockanje i druge oblike rizičnih ponašanja. Takvi sadržaji mogu biti prisutni u različitim oblicima, uključujući klasično digitalno oglašavanje, sadržaje influensera, korisnički generirane objave i različite oblike komercijalne komunikacije.

Sistematski pregled i metaanaliza Purbe i saradnika (2023), koja je obuhvatila 126 istraživanja i ukupno 1.431.534 adolescenta, identificirala je povezanost između određenih obrazaca korištenja društvenih mreža i više zdravstveno rizičnih ponašanja. Učestalije korištenje društvenih mreža bilo je statistički povezano s većom vjerovatnoćom upotrebe alkohola, duhana i drugih supstanci, kao i s učestvovanjem u kockanju. Autori, međutim, naglašavaju da se većina uključenih istraživanja zasnivala na opservacijskim podacima te da raspoloživi dokazi nisu dovoljni za pouzdano utvrđivanje uzročno-posljedičnih odnosa (Purba i sar., 2023, odjeljci Rezultati i Rasprava).

Ovi nalazi zahtijevaju metodološki oprez. Povezanost korištenja društvenih mreža i određenih rizičnih ponašanja ne znači da su digitalne tehnologije njihov neposredan uzrok. Na uočene odnose mogu utjecati prethodne individualne karakteristike, postojeći obrasci ponašanja, vršnjačko okruženje, vrsta digitalnih sadržaja i druge varijable. Stoga je u preventivnom radu potrebno izbjegavati pojednostavljene interpretacije koje intenzivnu upotrebu digitalnih tehnologija automatski poistovjećuju s ovisnošću.

Poseban izazov predstavljaju online kockanje i klađenje, čija digitalna dostupnost, kontinuirana prisutnost promotivnih sadržaja i različiti mehanizmi privlačenja korisnika zahtijevaju specifičan preventivni pristup. Sistematski pregled i metaanaliza Talebija i Bazrafshan (2025), koji su obuhvatili 15 istraživanja s ukupno 4.201 adolescentom, ukazali su na moguće pozitivne učinke preventivnih intervencija usmjerenih na smanjenje kockarskih ponašanja. Međutim, autori su sigurnost ukupnih dokaza ocijenili kao vrlo nisku, zbog čega zaključke o djelotvornosti treba interpretirati s oprezom (Talebi i Bazrafshan, 2025, odjeljci Rezultati i Zaključci).

U skladu s navedenim saznanjima, razvoj digitalne i medijske pismenosti u modelu INOVA SMART PREVENT treba biti usmjeren na kritičko razumijevanje rizičnih digitalnih sadržaja i razvoj odgovornog ponašanja, a ne na generalizirano odvraćanje učenika od digitalnih tehnologija.

Posebno relevantne kompetencije obuhvataju prepoznavanje komercijalnih i manipulativnih poruka, kritičko procjenjivanje sadržaja koji promoviraju rizična ponašanja, razumijevanje načina na koji društvene norme mogu biti predstavljene ili iskrivljene u digitalnom prostoru, zaštitu privatnosti i prepoznavanje situacija u kojima je potrebno potražiti odgovarajuću podršku.

U okviru INOVA SMART PREVENT digitalno okruženje ima dvostruku funkciju. Ono predstavlja područje savremenih preventivnih izazova, ali istovremeno i prostor u kojem se planira osigurati dodatna edukativna i savjetodavna podrška kroz projektnu digitalnu platformu.

Navedene funkcije potrebno je konceptualno i metodološki jasno razgraničiti. Digitalna i medijska pismenost predstavljaju kompetencije koje učenici razvijaju kroz kurikulum, dok digitalna platforma predstavlja sredstvo kojim se određeni preventivni sadržaji mogu učiniti dostupnijim i kontinuiranije koristiti.

Uključivanje umjetne inteligencije u digitalnu komponentu zahtijeva posebnu pažnju u pogledu zaštite privatnosti, transparentnosti, sigurnosti podataka i profesionalnih granica automatizirane podrške. Digitalni alati mogu dopunjavati preventivnu edukaciju i olakšavati pristup informacijama, ali ne trebaju biti predstavljeni kao zamjena za stručnu procjenu, psihološko savjetovanje ili druge profesionalne intervencije.

Naučna opravdanost digitalne komponente modela INOVA SMART PREVENT zbog toga zahtijeva da se njena prihvaćenost, praktična upotrebljivost, sigurnost i doprinos planiranim ishodima zasebno istraže. Posebno je važno izbjeći pretpostavku da sama primjena digitalnih tehnologija ili umjetne inteligencije automatski predstavlja inovaciju s dokazanim preventivnim učinkom.

1.4.6. Razvojna primjerenost kompetencijskog pristupa

Razvojna primjerenost predstavlja jedno od osnovnih metodoloških načela savremenih preventivnih programa namijenjenih djeci i mladima. Njena važnost proizlazi iz činjenice da se kognitivne, emocionalne i socijalne kompetencije razvijaju postupno, u interakciji s biološkim sazrijevanjem, prethodnim iskustvima i karakteristikama socijalnog okruženja. Zbog toga preventivni sadržaji, metode rada i očekivani ishodi ne mogu biti jednako oblikovani za učenike različitih uzrasnih i razvojnih karakteristika.

Razvojno primjeren preventivni program ne podrazumijeva samo pojednostavljivanje ili usložnjavanje istog sadržaja. On zahtijeva prilagođavanje teorijski relevantnih mehanizama preventivnog djelovanja, načina prezentacije problema, stepena samostalnosti učenika i mogućnosti praktične primjene stečenih kompetencija.

Relevantnu empirijsku osnovu za ovakav pristup predstavlja sistematski pregled i metaregresijska analiza Onrusta i saradnika (2016), kojom je obuhvaćeno 288 školskih preventivnih programa i ukupno 436.180 učesnika. Rezultati su pokazali da djelotvornost pojedinih karakteristika preventivnih intervencija zavisi od razvojnog perioda kojem su namijenjene. Programi usmjereni na razvoj ličnih kompetencija pokazali su naročitu relevantnost u osnovnoškolskom uzrastu, dok je djelovanje na socijalne norme bilo značajno u ranoj adolescenciji. Autori su također ukazali na ograničene učinke pojedinih univerzalnih programa tokom srednje adolescencije i potrebu pažljivog usklađivanja preventivnih pristupa s razvojnim karakteristikama ciljne grupe (Onrust i sar., 2016, str. 45).

Navedeni nalazi ne opravdavaju rigidno razdvajanje preventivnih kompetencija prema uzrastu, nego upućuju na potrebu prilagođavanja njihovog sadržaja, složenosti i načina razvijanja. Emocionalna regulacija, komunikacijske vještine i odgovorno donošenje odluka mogu se razvijati tokom različitih razvojnih perioda, ali se njihov smisao i praktična primjena mijenjaju s iskustvima i potrebama učenika.

U mlađem školskom uzrastu primjereno je naglasiti prepoznavanje i imenovanje emocija, osnovne oblike samoregulacije, razumijevanje interpersonalnih odnosa i razlikovanje sigurnih od potencijalno rizičnih situacija. Metodološki pristup treba uključivati konkretne životne primjere, kratke situacijske zadatke, vizuelne sadržaje, strukturirane grupne aktivnosti i vođenu refleksiju.

U starijem osnovnoškolskom uzrastu moguće je razvijati složenije kompetencije povezane s razumijevanjem socijalnih normi, kritičkim procjenjivanjem vršnjačkih utjecaja, postavljanjem granica, odgovornim donošenjem odluka i prepoznavanjem manipulativnih poruka. Posebno je značajno povezivati razvoj komunikacijskih i emocionalnih kompetencija sa situacijama u kojima učenici postupno preuzimaju veću odgovornost za vlastite izbore.

Kod učenika srednjih škola preventivni sadržaji trebaju omogućiti razmatranje složenijih životnih dilema povezanih s autonomijom, identitetom, socijalnom pripadnošću, digitalnim ponašanjem, odnosom prema riziku i dugoročnim posljedicama odluka. U tom razdoblju veći značaj mogu imati argumentirana diskusija, analiza kompleksnih slučajeva, kritičko preispitivanje društvenih normi i samostalnije planiranje odgovornog ponašanja.

Pri tome razvojna primjerenost ne smije biti zasnovana samo na formalnom uzrastu. Unutar iste uzrasne grupe mogu postojati značajne razlike u prethodnim iskustvima, emocionalnoj zrelosti, obrazovnim potrebama, socijalnim kompetencijama i dostupnosti podrške. Zbog toga je potrebno osigurati fleksibilnost u primjeni metoda, uz očuvanje osnovnih ciljeva i standarda preventivnog programa.

Za INOVA SMART PREVENT predlaže se razvoj zajedničkog teorijskog i kompetencijskog okvira, s diferenciranim sadržajima, primjerima i očekivanim ishodima za osnovne i srednje škole. Na taj način osigurava se konceptualna dosljednost modela, uz razvojnu prilagođenost njegovoj ciljnoj populaciji.

1.4.7. Metodološki principi razvoja životnih i socio-emocionalnih kompetencija

Naučna utemeljenost preventivnog programa ne proizlazi isključivo iz izbora relevantnih sadržaja ili teorijskih polazišta. Podjednako je značajan način organizacije preventivnih aktivnosti, njihova međusobna povezanost, kompetencije realizatora i kvalitet procesa u kojem učenici usvajaju i primjenjuju nova znanja i vještine.

U savremenoj literaturi posebno se naglašava značaj strukturiranih i interaktivnih pristupa koji učenicima omogućavaju aktivno učešće, praktično uvježbavanje i primjenu razvijanih kompetencija u različitim životnim situacijama.

Durlak i saradnici (2011) u metaanalizi univerzalnih školskih programa socio-emocionalnog učenja identificirali su četiri značajne metodološke karakteristike, objedinjene akronimom SAFE: sekvencijalnost (*sequenced*), aktivno učenje (*active*), usmjerenost na razvoj kompetencija (*focused*) i eksplicitno određivanje ciljanih vještina (*explicit*). Analiza je pokazala da prisustvo preporučenih postupaka razvoja kompetencija i kvalitet implementacije predstavljaju značajne faktore povezane s ishodima programa (str. 405).

Sekvencijalnost podrazumijeva organiziranje međusobno povezanih aktivnosti koje omogućavaju postepeno razvijanje kompetencija, od njihovog razumijevanja i prepoznavanja do praktičnog uvježbavanja i samostalnije primjene.

Aktivno učenje zahtijeva korištenje metoda koje učenike uključuju u proces usvajanja i primjene znanja. Takve metode mogu obuhvatiti analizu životnih situacija, igranje uloga, strukturirane diskusije, grupno rješavanje problema i refleksiju o mogućim posljedicama različitih izbora.

Usmjerenost na razvoj kompetencija podrazumijeva da se određenim vještinama posveti dovoljno vremena i da se njihov razvoj ne svodi na usputno spominjanje tokom edukativnih aktivnosti.

Eksplicitnost zahtijeva jasno određivanje kompetencija koje se namjeravaju razvijati, njihovo povezivanje s očekivanim ishodima učenja i izbor odgovarajućih načina provjere.

Za model INOVA SMART PREVENT navedeni principi predstavljaju metodološku osnovu planiranja preventivnih radionica. Svaka radionica treba sadržavati jasno definiranu svrhu, očekivane ishode, razvojno primjerene sadržaje, interaktivne aktivnosti, mogućnosti praktične primjene i postupke završne refleksije.

Međutim, kvalitet metodološke konstrukcije ne može se procjenjivati samo prema postojanju formalno pripremljenog plana rada. Potrebno je razmatrati i način stvarne realizacije aktivnosti, stepen učeničkog učešća, kvalitet komunikacije, prilagođenost sadržaja i kompetencije osoba koje provode program.

Pregled Durlaka i DuPre (2008), zasnovan na velikom korpusu istraživanja implementacije preventivnih i promotivnih programa, pokazao je da kvalitet implementacije može značajno utjecati na ostvarene ishode. Autori posebno naglašavaju značaj organizacijskih uslova, stručne osposobljenosti realizatora, podrške tokom primjene programa i sistematskog praćenja implementacije (str. 327).

Iz navedenog proizlazi da se edukacija nastavnika i stručnih saradnika ne treba ograničiti na upoznavanje sa sadržajem preventivnog kurikuluma. Ona treba obuhvatiti i razvoj kompetencija za facilitaciju grupnog rada, vođenje diskusije, primjenu iskustvenih metoda, prepoznavanje osjetljivih situacija i praćenje ostvarenja planiranih ishoda.

Posebno je važno definirati odnos između dosljednosti primjene kurikuluma i njegove prilagodbe konkretnom školskom kontekstu. Potpuno mehaničko provođenje unaprijed definisanih aktivnosti ne mora odgovarati svim razvojnim i institucionalnim okolnostima, ali ni proizvoljne izmjene sadržaja ne mogu osigurati očuvanje pretpostavljenih preventivnih mehanizama.

Zbog toga je za INOVA SMART PREVENT potrebno odrediti osnovne komponente koje se trebaju dosljedno realizirati, kao i elemente koji se mogu prilagođavati potrebama učenika i uslovima škole. Takav pristup omogućava povezivanje metodološke dosljednosti s praktičnom primjenjivošću programa.

Projektom predviđeni ciklus od četiri radionice po grupi učenika treba posmatrati u okviru ukupne strukture preventivnog modela. Budući da je riječ o vremenski ograničenom ciklusu, ne može se pretpostaviti da će njegov intenzitet biti dovoljan za ostvarivanje učinaka usporedivih s višesesijskim programima čija je djelotvornost istraživački potvrđena.

Zbog toga dodatne tematske sesije, aktivnosti nastavnika i odgovarajući digitalni sadržaji mogu imati funkciju ponavljanja, učvršćivanja i prenošenja stečenih kompetencija u svakodnevne životne situacije. Međutim, njihov doprinos potrebno je posebno dokumentirati i evaluirati.

1.4.8. Životne i socio-emocionalne kompetencije u prevenciji upotrebe psihoaktivnih supstanci i drugih ovisničkih ponašanja

Povezanost razvoja životnih i socio-emocionalnih kompetencija s prevencijom ovisnosti predstavlja važno područje empirijskog istraživanja. Poseban naučni značaj imaju istraživanja koja nastoje utvrditi u kojoj mjeri intervencije usmjerene na razvoj individualnih i socijalnih kompetencija mogu utjecati na početak, učestalost ili druge pokazatelje upotrebe psihoaktivnih supstanci.

U savremenoj prevencijskoj nauci potrebno je razlikovati opće razvojne ishode od specifičnih ishoda povezanih s ovisničkim ponašanjima. Unapređenje emocionalne regulacije, komunikacijskih kompetencija ili odgovornog odlučivanja može predstavljati važan razvojni rezultat, ali ne predstavlja automatski dokaz smanjenja upotrebe supstanci.

Cochrane sistematski pregled Faggiana i saradnika (2014) obuhvatio je 51 istraživanje s ukupno 127.146 učesnika. Analizirani su različiti pristupi univerzalnoj školskoj prevenciji upotrebe nedozvoljenih droga, uključujući programe zasnovane na prenošenju znanja, razvoju socijalnih kompetencija, socijalnim utjecajima i kombinovanim intervencijama.

Autori zaključuju da programi koji povezuju razvoj socijalnih kompetencija s razumijevanjem socijalnih utjecaja u prosjeku mogu ostvarivati male, ali relativno konzistentne zaštitne učinke, iako nisu svi analizirani ishodi pokazivali statistički značajne razlike. Istovremeno se naglašava da takvi programi trebaju predstavljati dio šire strategije prevencije jer njihovi pojedinačni učinci nisu dovoljni za ostvarivanje svih očekivanih promjena na populacijskom nivou (Faggiano i sar., 2014, odjeljak Zaključci autora).

Navedeni nalazi imaju poseban značaj za metodološko oblikovanje modela INOVA SMART PREVENT. Oni podržavaju povezivanje razvoja životnih i socio-emocionalnih kompetencija sa sadržajima koji učenicima omogućavaju razumijevanje vršnjačkih utjecaja, socijalnih normi i različitih situacija povećanog rizika.

Međutim, naučno je neophodno razlikovati djelotvornost istraživanih preventivnih programa od očekivanih učinaka novog modela. Činjenica da određeni programi zasnovani na razvoju životnih vještina pokazuju pozitivne rezultate ne znači da će svaka intervencija koja uključuje iste ili slične kompetencije ostvariti uporedive učinke.

Posebno je značajno što savremeni preventivni izazovi obuhvataju i ponašanja koja se ne odnose neposredno na upotrebu psihoaktivnih supstanci. Kockanje i online klađenje, naprimjer, zahtijevaju razmatranje specifičnih kognitivnih, emocionalnih i socijalnih mehanizama, uključujući pogrešna uvjerenja o vjerovatnoći dobitka, percepciju kontrole, odnos prema finansijskom riziku i utjecaj komercijalnih poruka.

Određene kompetencije, poput kritičkog mišljenja, samoregulacije i odgovornog donošenja odluka, mogu predstavljati relevantna područja preventivnog djelovanja u odnosu na više oblika rizičnih ponašanja. Ipak, njihove konkretne preventivne funkcije moraju biti jasno povezane s karakteristikama ponašanja na koje se program odnosi.

U okviru INOVA SMART PREVENT potrebno je stoga uspostaviti povezanost između općih životnih kompetencija i specifičnih preventivnih sadržaja. To podrazumijeva razvoj kompetencija koje imaju širi

značaj za svakodnevni život učenika, uz njihovu primjenu u situacijama povezanim s upotrebom supstanci, kockanjem, online klađenjem i drugim relevantnim rizičnim ponašanjima.

Takav pristup omogućava integraciju različitih preventivnih tema bez njihovog nekritičkog poistovjećivanja i bez pretpostavke da svi oblici ovisničkih ponašanja imaju jednake mehanizme nastanka i razvoja.

1.4.9. Operacionalizacija životnih i socio-emocionalnih kompetencija u modelu

Naučno utemeljen preventivni kurikulum zahtijeva da teorijski definirane kompetencije budu povezane s jasno određenim obrazovnim i preventivnim ishodima te odgovarajućim postupcima njihove procjene. Operacionalizacija kompetencija predstavlja proces pretvaranja teorijskih konstrukata u konkretne, uočljive ili mjerljive pokazatelje koji omogućavaju planiranje aktivnosti, praćenje razvoja učenika i evaluaciju ostvarenih rezultata. U kontekstu modela INOVA SMART PREVENT potrebno je razlikovati kompetencije koje predstavljaju neposredne ishode učenja od složenijih psihosocijalnih karakteristika čije promjene zahtijevaju odgovarajuće validirane mjerne instrumente.

Naprimjer, sposobnost učenika da u hipotetičkoj situaciji prepozna vršnjački pritisak i predloži odgovarajuću reakciju može se procjenjivati kroz strukturirani situacijski zadatak. Nasuprot tome, promjene u općoj emocionalnoj regulaciji, samoefikasnosti ili psihosocijalnoj otpornosti ne mogu se pouzdano zaključivati samo na osnovu učeničkog zadovoljstva radionicom ili kratkog razgovora nakon aktivnosti. Zbog toga evaluacijski okvir modela treba zasnivati na precizno definiranim indikatorima koji su neposredno povezani s ciljevima, sadržajima i intenzitetom preventivnih aktivnosti.

Predloženi kompetencijski okvir i indikatori

Kompetencijsko područje	Očekivani ishod učenja	Primjer postupka procjene
Socijalna svijest i empatija	Učenik prepoznaje različite perspektive i predlaže primjeren oblik podrške	Analiza problemske situacije
Prosocijalno ponašanje	Učenik opisuje i demonstrira konstruktivne oblike saradnje	Grupni zadatak i strukturirano opažanje
Digitalna i medijska pismenost	Učenik prepoznaje manipulativnu ili komercijalnu poruku povezanu s rizičnim ponašanjem	Analiza digitalnog sadržaja
Kritičko mišljenje	Učenik razlikuje provjerljive informacije od neutemeljenih tvrdnji o rizicima	Problemski zadatak
Emocionalna regulacija	Učenik prepoznaje emocionalni okidač i predlaže primjerenu strategiju reagovanja	Situacijski zadatak
Odgovorno donošenje odluka	Učenik analizira moguće posljedice različitih odluka	Scenarij odlučivanja
Asertivna komunikacija	Učenik demonstrira način izražavanja neslaganja i postavljanja granica	Igranje uloga
Odupiranje vršnjačkom pritisku	Učenik prepoznaje pritisak i demonstrira odgovarajući odgovor	Strukturirana simulacija
Traženje podrške	Učenik identificira odgovarajuće izvore stručne i socijalne podrške	Zadatak identifikacije podrške

Napomena: Tabela predstavlja predloženu operacionalizaciju modela INOVA SMART PREVENT, a ne standardizirani ili validirani mjerni instrument.

U istraživačkom smislu posebno je važno razlikovati pokazatelje neposrednog učenja od pokazatelja promjena u svakodnevnom ponašanju. Uspješno rješavanje problemskog zadatka može potvrditi usvajanje određenog znanja ili sposobnost njegove primjene u simuliranoj situaciji, ali ne dokazuje automatski da će učenik istu kompetenciju dosljedno primjenjivati u stvarnom životnom okruženju.

Zbog toga se za pilot-evaluaciju modela preporučuje definiranje ograničenog broja primarnih ishoda koji su neposredno povezani s realiziranim preventivnim sadržajima. Takav pristup omogućava preciznije mjerenje i smanjuje rizik od donošenja preširokih zaključaka na osnovu kratkotrajnog preventivnog ciklusa.

Sekundarni ishodi mogu obuhvatiti dodatne pokazatelje socio-emocionalnog funkcionisanja, prihvaćenosti programa, osjećaja dostupnosti podrške i drugih relevantnih dimenzija. Međutim, njihovo uključivanje treba zasnivati na jasnoj teorijskoj opravdanosti, dostupnosti odgovarajućih instrumenata i mogućnostima istraživačkog dizajna.

Posebno je važno da se učenička samoprocjena ne poistovjećuje s objektivno utvrđenim promjenama kompetencija. Samoprocjena može pružiti vrijedne informacije o individualnom doživljaju vlastitih sposobnosti, ali je podložna različitim izvorima pristrasnosti, uključujući socijalno poželjno odgovaranje i promjene u razumijevanju pojedinih pitanja.

Zbog toga bi, kada je metodološki i organizacijski izvodljivo, bilo korisno kombinovati različite izvore podataka, uključujući strukturirane zadatke, standardizirane upitnike i odgovarajuće pokazatelje kvaliteta implementacije.

U okviru naučne valorizacije modela posebno je potrebno razlikovati evaluaciju ishoda od evaluacije procesa. Evaluacija ishoda odnosi se na procjenu promjena kod učesnika, dok evaluacija procesa obuhvata praćenje stvarne realizacije aktivnosti, njihove dosljednosti kurikulumu, stepena učešća učenika, kvaliteta facilitacije i drugih karakteristika implementacije.

Značaj takvog pristupa potvrđuje pregled Durlaka i DuPre (2008), koji pokazuje da kvalitet implementacije predstavlja relevantan faktor ostvarivanja programskih ishoda (str. 327).

U skladu s navedenim, istraživački okvir INOVA SMART PREVENT treba omogućiti povezivanje ostvarenih promjena s podacima o tome koje su aktivnosti realizirane, u kojem intenzitetu, pod kojim uslovima i uz kakvu participaciju učesnika.

Takav pristup predstavlja važnu pretpostavku za naučno odgovornu interpretaciju rezultata i donošenje preporuka za daljnje unapređenje preventivnog modela.

1.4.10. Zaključna razmatranja

Razvoj životnih i socio-emocionalnih kompetencija predstavlja jedno od značajnih teorijskih i empirijskih polazišta savremenih preventivnih programa namijenjenih djeci i mladima. Njihova preventivna vrijednost proizlazi iz mogućnosti povezivanja individualnog emocionalnog i kognitivnog razvoja sa socijalnim odnosima, školskim iskustvima i sposobnošću odgovornog postupanja u različitim životnim situacijama.

Savremena naučna literatura pruža relevantne dokaze o pozitivnim ishodima određenih programa socio-emocionalnog učenja, posebno u području razvoja socijalnih i emocionalnih vještina, pozitivnih stavova, prosocijalnog ponašanja i obrazovnog funkcionisanja. Istovremeno, istraživanja usmjerena na

prevenciju upotrebe psihoaktivnih supstanci pokazuju da su preventivni učinci školskih intervencija često ograničenog intenziteta i da zavise od strukture programa, razvojne primjerenosti, izabranih intervencijskih mehanizama i kvaliteta implementacije.

Navedena saznanja upućuju na potrebu prevladavanja pojednostavljenih pristupa u kojima se razvoj pojedinačnih kompetencija posmatra kao dovoljan uslov za sprečavanje ovisničkih ponašanja. Umjesto toga, životne i socio-emocionalne kompetencije potrebno je razumjeti kao sastavni dio šireg sistema zaštitnih resursa, koji uključuje kvalitet porodičnih odnosa, podržavajuće vršnjačko okruženje, pozitivnu školsku klimu i dostupnost odgovarajuće stručne podrške.

U kontekstu modela INOVA SMART PREVENT posebno se naglašava povezanost kompetencijskog pristupa sa socijalno-ekološkim razumijevanjem rizičnih ponašanja. Razvoj emocionalne regulacije, kritičkog mišljenja, odgovornog donošenja odluka, komunikacijskih vještina i digitalne pismenosti treba biti povezan s jačanjem prosocijalnih odnosa, podržavajućeg školskog okruženja i saradnje između učenika, roditelja, nastavnika, stručnih saradnika i univerzitetskih profesora.

Takva konceptualna orijentacija omogućava da preventivni kurikulum ne bude ograničen na prenošenje informacija o štetnim posljedicama upotrebe supstanci i drugih rizičnih ponašanja, nego da predstavlja strukturiran odgojno-obrazovni program usmjeren na razvoj kompetencija relevantnih za svakodnevno funkcionisanje i pozitivne razvojne ishode.

Posebnu važnost ima razvojna primjerenost preventivnih aktivnosti. Različiti uzrasni periodi zahtijevaju odgovarajuću prilagodbu sadržaja, metoda i očekivanih ishoda, uz uvažavanje individualnih razlika i specifičnih potreba učenika.

Naučna utemeljenost modela podrazumijeva i dosljedno povezivanje teorijskih pretpostavki s metodologijom realizacije i evaluacije. Zato je potrebno jasno definirati kompetencije koje se razvijaju, postupke njihove operacionalizacije, odgovarajuće indikatore i istraživačke metode kojima će se procjenjivati ostvareni ishodi.

Pri tome se teorijska opravdanost modela mora razlikovati od empirijske potvrde njegove djelotvornosti. Iako se INOVA SMART PREVENT zasniva na relevantnim međunarodnim standardima i naučnim saznanjima, njegova specifična struktura i integracija različitih preventivnih komponenti zahtijevaju vlastitu empirijsku provjeru.

U tom smislu, buduća naučna valorizacija modela treba obuhvatiti procjenu njegove praktične primjenjivosti, kvaliteta implementacije, prihvaćenosti među učesnicima i promjena u unaprijed definiranim preventivnim kompetencijama.

Na taj način razvoj životnih i socio-emocionalnih kompetencija predstavlja poveznicu između teorijskih osnova prevencijske nauke, operativne konstrukcije preventivnog kurikuluma i metodologije istraživanja. Njihova sistematska integracija u model INOVA SMART PREVENT stvara pretpostavke za razvoj naučno utemeljenog, razvojno prilagođenog i evaluabilnog pristupa školskoj prevenciji ovisnosti i drugih rizičnih ponašanja djece i mladih.

2. KONCEPTUALNI OKVIR MODELA INOVA SMART PREVENT

2.1. Konceptualno određenje i osnovna obilježja modela

INOVA SMART PREVENT predstavlja integrisani, razvojno orijentisan i digitalno podržan model prevencije i rane intervencije u oblasti ovisnosti kod djece i mladih, zasnovan na povezivanju školskog, porodičnog, vršnjačkog i digitalnog okruženja u jedinstven konceptualni i operativni okvir preventivnog djelovanja. Model je usmjeren na sistematski razvoj životnih i socio-emocionalnih kompetencija, jačanje individualnih i socijalnih zaštitnih faktora, unapređenje profesionalnih kapaciteta obrazovnih institucija i uspostavljanje dostupnih mehanizama preventivne edukacije, prepoznavanja potreba za podrškom i odgovarajućeg stručnog reagovanja.

Konceptualno polazište modela proizlazi iz savremenog razumijevanja ovisničkih i drugih rizičnih ponašanja kao složenih razvojnih i socijalnih fenomena koji nastaju kroz međusobno djelovanje individualnih karakteristika i različitih okolinskih determinanti. U skladu sa socijalno-ekološkim pristupom, preventivno djelovanje ne može se ograničiti na prenošenje informacija o štetnim posljedicama upotrebe psihoaktivnih supstanci ili drugih rizičnih ponašanja, nego zahtijeva povezivanje razvoja individualnih kompetencija s kvalitetom interpersonalnih odnosa, socijalnim normama, karakteristikama školskog okruženja i dostupnošću stručne podrške.

Evropski prevencijski kurikulum naglašava značaj porodice i škole kao neposrednih razvojnih okruženja u kojima se oblikuju stavovi, vrijednosti i ponašanja djece i mladih. Posebno se ističe da školska prevencija može obuhvatiti razvoj ličnih i socijalnih kompetencija, unapređenje školskog okruženja i odgovarajuće postupanje prema učenicima kojima je potrebna dodatna podrška (EMCDDA, 2019, str. 102).

Iz navedenog proizlazi potreba za preventivnim modelima koji istovremeno djeluju na više međusobno povezanih razvojnih okruženja, uz jasno definiranje funkcije i međusobnog odnosa pojedinih intervencijskih komponenti.

INOVA SMART PREVENT razvija se upravo na tom polazištu. Njegova struktura obuhvata četiri komplementarne komponente: školsku komponentu, kao osnovni institucionalni okvir univerzalne prevencije; porodičnu komponentu, usmjerenu na osnaživanje roditeljskih kompetencija i podržavajućih odnosa; vršnjačku komponentu, koja uključuje educirane studente pomažućih profesija u strukturirane aktivnosti podrške učenicima; te digitalnu komponentu, koja omogućava dodatne edukativne sadržaje, dobrovoljnu samoprocjenu i pristup informacijama o dostupnim oblicima stručne pomoći.

Navedene komponente ne predstavljaju četiri odvojena preventivna programa, nego funkcionalno povezane dijelove jedinstvenog modela. Njihova povezanost ostvaruje se kroz zajedničke ciljeve, usklađene preventivne sadržaje, koordiniranu metodologiju rada, jasno definirane profesionalne odgovornosti i zajednički okvir praćenja i evaluacije.

U konceptualnom smislu, posebnost modela ogleda se u nastojanju da se postojeća naučna saznanja o djelotvornim preventivnim pristupima povežu s mogućnostima školskog sistema, stručnim i akademskim resursima univerziteta, aktivnim uključivanjem roditelja i odgovornom primjenom digitalnih tehnologija.

Takva integracija predstavlja projektno i metodološko opredjeljenje čiju će opravdanost biti potrebno empirijski provjeriti. Naučna utemeljenost pojedinih komponenti ne podrazumijeva automatski potvrđenu djelotvornost njihove specifične kombinacije. Zbog toga se INOVA SMART PREVENT koncipira kao model zasnovan na relevantnim teorijskim i empirijskim saznanjima, uz planiranu pilot-implementaciju i naučnu evaluaciju.

2.2. Svrha, opći i specifični ciljevi modela

Svrha modela INOVA SMART PREVENT jeste unapređenje sistemskog, kontinuiranog i razvojno primjerenog preventivnog djelovanja u oblasti ovisnosti i drugih rizičnih ponašanja djece i mladih kroz integraciju obrazovnih, porodičnih, vršnjačkih i digitalnih resursa.

Za razliku od preventivnih aktivnosti koje se pretežno realiziraju kroz pojedinačna predavanja ili povremene edukativne događaje, model se zasniva na planski strukturiranim aktivnostima koje imaju jasno definirane ciljeve, očekivane ishode, uloge realizatora i mehanizme praćenja kvaliteta. Njegova svrha nije samo povećanje informisanosti učenika nego i razvoj kompetencija koje mogu doprinijeti odgovornom donošenju odluka, konstruktivnom suočavanju sa socijalnim pritiscima i korištenju dostupnih izvora podrške.

2.2.1. Opći cilj modela

Opći cilj modela INOVA SMART PREVENT jeste doprinijeti razvoju, pilot-primjeni i uspostavljanju pretpostavki za održiv, naučno utemeljen i digitalno podržan sistem prevencije i ranog prepoznavanja rizika od ovisničkih ponašanja kod djece i mladih, kroz povezivanje školske, porodične, vršnjačke i digitalne komponente, unapređenje preventivnih kompetencija i jačanje institucionalnih kapaciteta obrazovnog sistema.

Ovako definisan cilj obuhvata dvije međusobno povezane dimenzije. Prva se odnosi na individualni i interpersonalni nivo preventivnog djelovanja, odnosno razvoj znanja, stavova i kompetencija učenika i roditelja. Druga dimenzija obuhvata institucionalni nivo, usmjeren na osposobljavanje nastavnika i stručnih saradnika, razvoj metodoloških alata, uspostavljanje procedura podrške i stvaranje osnove za kontinuirano preventivno djelovanje u školama.

2.2.2. Specifični ciljevi modela

U skladu s projektnim okvirom, specifični ciljevi obuhvataju razvoj i primjenu integrisanog preventivnog modela, unapređenje znanja, stavova i socio-emocionalnih kompetencija djece i mladih, osnaživanje roditeljskih kompetencija, razvoj profesionalnih kapaciteta nastavnika i studenata te uspostavljanje digitalno podržanog sistema preventivne edukacije, samoprocjene i pristupa stručnoj podršci.

Za potrebe kurikulumske operacionalizacije ovi ciljevi mogu se precizirati na sljedeći način.

Prvi specifični cilj odnosi se na razvoj strukturiranog, teorijski utemeljenog i razvojno prilagođenog preventivnog kurikuluma kojim se definiraju kompetencije, sadržaji, metode i očekivani ishodi učenja učenika osnovnih i srednjih škola.

Drugi cilj odnosi se na unapređenje znanja učenika o relevantnim rizicima povezanima s upotrebom alkohola, nikotinskih proizvoda, psihoaktivnih supstanci, kockanjem i online klađenjem, uz razvijanje sposobnosti kritičkog procjenjivanja socijalnih i digitalnih utjecaja.

Treći cilj podrazumijeva razvoj životnih i socio-emocionalnih kompetencija, posebno emocionalne regulacije, suočavanja sa stresom, odgovornog donošenja odluka, asertivne komunikacije, prepoznavanja vršnjačkog pritiska i traženja podrške.

Četvrti cilj usmjeren je na jačanje roditeljskih kompetencija kroz razvoj podržavajuće komunikacije, razumijevanje razvojnih potreba djece i adolescenata, prepoznavanje mogućih pokazatelja rizičnih ponašanja i unapređenje saradnje porodice sa školom.

Peti cilj odnosi se na osposobljavanje nastavnika i stručnih saradnika za primjenu preventivnog kurikuluma, facilitaciju interaktivnih aktivnosti, razvoj podržavajućeg školskog okruženja i odgovarajuće postupanje u situacijama kada učenik iskaže potrebu za dodatnom stručnom podrškom.

Šesti cilj podrazumijeva razvoj sistema supervizirane studentske participacije, kojim se studenti socijalnog rada, psihologije, pedagogije i srodnih disciplina uključuju u preventivne aktivnosti u skladu sa svojim kompetencijama i jasno definiranim profesionalnim granicama.

Sedmi cilj odnosi se na razvoj i pilotiranje digitalne platforme metodološki povezane s preventivnim kurikulumom, koja omogućava dodatne edukativne sadržaje, razvoj digitalnih preventivnih kompetencija i dobrovoljan pristup odgovarajućim oblicima informativne i stručne podrške.

Osmi cilj obuhvata sistematsko praćenje i evaluaciju implementacije modela, njegovih neposrednih ishoda, prihvaćenosti među učesnicima, praktične primjenjivosti i mogućnosti institucionalnog održavanja.

Navedeni ciljevi povezani su sa zajedničkom teorijskom pretpostavkom prema kojoj razvoj individualnih kompetencija, unapređenje podržavajućih socijalnih odnosa i jačanje institucionalnih kapaciteta mogu stvarati povoljnije uslove za preventivno djelovanje. Međutim, stvarni doprinos modela svakom od navedenih područja potrebno je utvrđivati empirijskim istraživanjem.

2.3. Temeljni principi modela INOVA SMART PREVENT

Konceptualna i metodološka dosljednost modela zahtijeva jasno definiranje principa koji usmjeravaju razvoj preventivnih sadržaja, odnos prema učesnicima, organizaciju implementacije i evaluaciju rezultata.

2.3.1. Naučna utemeljenost i prevencija zasnovana na dokazima

Prvi princip odnosi se na povezivanje teorijskih saznanja, relevantnih empirijskih istraživanja i međunarodnih standarda sa sadržajima i metodologijom preventivnog djelovanja.

Naučna utemeljenost podrazumijeva da ciljevi i aktivnosti modela proizlaze iz razumijevanja razvojnih i socijalnih determinanti rizičnih ponašanja, dok se izbor intervencijskih metoda zasniva na raspoloživim dokazima o njihovoj djelotvornosti i primjenjivosti.

Ovaj princip podrazumijeva i kritičko razmatranje ograničenja postojećih naučnih dokaza. Rezultati istraživanja provedenih u drugačijim društvenim i institucionalnim okolnostima ne mogu se automatski prenijeti na lokalni obrazovni kontekst. Zbog toga je potrebno osigurati procjenu potreba, prilagođavanje sadržaja i empirijsku evaluaciju pilot-primjene.

2.3.2. Razvojna primjerenost i diferencijacija preventivnih sadržaja

Razvojna primjerenost podrazumijeva prilagođavanje sadržaja, metoda i očekivanih ishoda uzrastu, prethodnim iskustvima i razvojnim potrebama učenika.

U okviru modela potrebno je osigurati zajedničku teorijsku osnovu preventivnog kurikuluma, uz diferencirane aktivnosti za učenike osnovnih i srednjih škola. Prilagođavanje se ne treba ograničavati na složenost jezika ili izbor primjera nego mora obuhvatiti i vrstu kompetencija koje se razvijaju, stepen samostalnosti učenika i karakteristike životnih situacija koje se analiziraju.

2.3.3. Integrativnost i međusektorska saradnja

Integrativnost podrazumijeva funkcionalno povezivanje školskog, porodičnog, vršnjačkog i digitalnog pristupa prevenciji, uz koordinaciju različitih institucija i stručnih profila.

U ovom modelu škola predstavlja osnovni institucionalni prostor preventivnog djelovanja, porodica važno razvojno i podržavajuće okruženje, studenti dodatni resurs strukturirane participativne podrške, a digitalna platforma sredstvo proširivanja dostupnosti preventivnih sadržaja.

Navedene komponente međusobno se dopunjuju, ali nisu zamjenjive. Primjerice, digitalna edukacija ne može u potpunosti zamijeniti neposrednu interpersonalnu podršku, kao što ni studentska participacija ne može zamijeniti profesionalne nadležnosti školskih stručnih saradnika.

2.3.4. Participacija i osnaživanje korisnika

Participativni pristup zasniva se na razumijevanju djece i mladih kao aktivnih učesnika preventivnog procesa. Njihova uloga ne ograničava se na primanje informacija, nego uključuje razmatranje životnih situacija, kritičko preispitivanje socijalnih utjecaja, izražavanje stavova i praktično uvježbavanje kompetencija.

Princip osnaživanja podrazumijeva razvoj sposobnosti samostalnog odlučivanja i korištenja dostupnih zaštitnih resursa, uz uvažavanje činjenice da individualna autonomija zavisi i od kvaliteta socijalne i institucionalne podrške.

2.3.5. Inkluzivnost, ravnopravnost i nestigmatizirajući pristup

Preventivni program treba biti dostupan učenicima različitih socijalnih, ekonomskih, obrazovnih i razvojnih karakteristika, bez diskriminacije i izdvajanja na osnovu pretpostavljene izloženosti rizicima.

Posebna pažnja posvećuje se rodnoj osjetljivosti, dostupnosti materijala učenicima s različitim obrazovnim potrebama i odgovornom pristupu porodicama koje se suočavaju sa socijalnim ili drugim teškoćama.

Preventivne aktivnosti ne smiju stvarati situacije u kojima učenici moraju javno otkrivati lična iskustva, porodične okolnosti ili ponašanja koja mogu biti predmet stigmatizacije.

2.3.6. Etičnost, povjerljivost i zaštita prava djece

Rad s maloljetnicima zahtijeva posebnu profesionalnu odgovornost u pogledu sigurnosti, privatnosti, informisanosti i zaštite njihovih prava.

Učešće u edukativnim aktivnostima, istraživačkim postupcima, digitalnoj samoprocjeni i savjetodavnoj podršci ne predstavlja jedinstven oblik saglasnosti. Za svaki od ovih postupaka potrebno je jasno odrediti svrhu, pravni i etički osnov, način informisanja i odgovarajuće procedure zaštite djece.

U istraživačkom segmentu posebno je važno razlikovati pristanak ili saglasnost roditelja odnosno zakonskog zastupnika, kada je potrebna, od informisanog pristanka ili saglasnosti samog djeteta u skladu s njegovim uzrastom i sposobnošću razumijevanja.

2.3.7. Profesionalna odgovornost, supervizija i dostupnost stručne podrške

Model se zasniva na jasno definiranim profesionalnim ulogama. Nastavnici i stručni saradnici neposredno realiziraju preventivne aktivnosti u školama; studenti učestvuju kao educirani saradnici uz mentorstvo i superviziju; univerzitetski profesori i stručni projektni tim pružaju naučnu, metodološku i evaluacijsku podršku.

U situacijama koje zahtijevaju individualnu stručnu procjenu ili savjetodavni rad potrebno je uključiti kvalificirane stručnjake i odgovarajuće institucionalne procedure. Nijedna edukativna ili digitalna komponenta ne smije samostalno preuzeti funkciju dijagnostike ili stručnog tretmana.

2.3.8. Kontinuirano praćenje, evaluacija i unapređenje

Sistematska evaluacija predstavlja sastavni dio konceptualnog okvira modela, a ne samo završnu aktivnost projekta.

Potrebno je pratiti sadržajnu i metodološku dosljednost, intenzitet učešća, kvalitet realizacije, prihvaćenost aktivnosti i odabrane obrazovne i preventivne ishode.

Durlak i DuPre (2008) pokazali su da kvalitet implementacije značajno utječe na ishode preventivnih i promotivnih programa. Zbog toga je za naučnu interpretaciju rezultata neophodno dokumentirati šta je zaista realizirano, na koji način i u kojim institucionalnim okolnostima (str. 327–328).

2.4. Školska komponenta modela

Školska komponenta predstavlja osnovni institucionalni i operativni segment modela INOVA SMART PREVENT. Njena centralna funkcija jeste omogućavanje sistematskog, strukturiranog i razvojno primjerenog preventivnog rada s učenicima kroz primjenu kurikuluma koji povezuje razvoj životnih i socio-emocionalnih kompetencija s razumijevanjem rizika povezanih s ovisničkim i drugim rizičnim ponašanjima.

Škola se u modelu ne posmatra isključivo kao fizički prostor realizacije radionica, nego kao aktivno razvojno okruženje u kojem se oblikuju socijalni odnosi, vrijednosti, norme i obrasci ponašanja. Evropski prevencijski kurikulum posebno naglašava da školska prevencija obuhvata odgojno-obrazovne aktivnosti, razvoj pozitivne školske klime i odgovarajuće mehanizme podrške učenicima (EMCDDA, 2019, str. 102).

U skladu s navedenim, školska komponenta modela povezuje neposredni rad s učenicima s osposobljavanjem nastavnika i stručnih saradnika te razvojem uslova za kontinuiranu primjenu preventivnih kompetencija u svakodnevnom školskom životu.

2.4.1. Kurikulumska struktura i preventivni sadržaji

Osnovu školske komponente predstavlja strukturirani preventivni kurikulum koji obuhvata razvoj životnih i socio-emocionalnih kompetencija, informisanje o relevantnim rizicima, kritičko razumijevanje vršnjačkih i digitalnih utjecaja te razvoj odgovornog donošenja odluka.

Kurikulum treba sadržavati jasno definirane ishode učenja, tematske cjeline, metodološke smjernice, razvojno prilagođene aktivnosti i kriterije procjene ostvarenosti planiranih kompetencija.

Preventivne aktivnosti zasnivaju se na interaktivnim i iskustvenim metodama, uključujući analizu životnih situacija, diskusije, problemske zadatke, igranje uloga i grupne aktivnosti.

Ovakav metodološki pristup omogućava povezivanje teorijskog znanja s praktičnim vještinama koje učenici mogu primjenjivati u situacijama vršnjačkog pritiska, emocionalnog opterećenja, digitalnih utjecaja i drugih životnih izazova.

2.4.2. Organizacija preventivnih radionica

U pilot-implementaciji modela planirano je uključivanje 200 djece i mladih školskog uzrasta. Projektna metodologija predviđa ukupno 20 interaktivnih radionica, organiziranih tako da svaka od pet učeničkih grupa učestvuje u ciklusu od četiri radionice u trajanju od po 90 minuta.

Ovakva organizacija omogućava formiranje osnovnog preventivnog ciklusa s međusobno povezanim tematskim sadržajima. Međutim, navedeni intenzitet treba razmatrati u odnosu na opseg planiranih ishoda i relevantne međunarodne dokaze o karakteristikama školskih preventivnih programa.

Projektni ciklus treba povezati s dodatnim tematskim sesijama, dostupnim digitalnim sadržajima i odgojno-obrazovnim aktivnostima koje mogu omogućiti ponavljanje i učvršćivanje obrađenih kompetencija.

Istovremeno je potrebno jasno razlikovati planirani intenzitet intervencije od stvarne izloženosti pojedinog učenika. U evaluaciji se zato trebaju pratiti broj i trajanje realiziranih aktivnosti, učešće učenika i dostupnost dodatnih preventivnih sadržaja.

2.4.3. Uloga nastavnika i stručnih saradnika

Nastavnici i stručni saradnici predstavljaju ključne nosioce školske komponente modela.

Njihova uloga obuhvata primjenu preventivnog kurikuluma, facilitaciju grupnog rada, razvoj podržavajuće komunikacijske atmosfere, praćenje procesa učenja i povezivanje preventivnih aktivnosti s odgojno-obrazovnom praksom škole.

U skladu s projektnim okvirom, planirano je osposobljavanje 30 nastavnika i stručnih saradnika za primjenu savremenih preventivnih pristupa, prepoznavanje potreba za podrškom i korištenje odgovarajućih digitalnih alata.

Stručno osposobljavanje treba obuhvatiti ne samo poznavanje teorijskih sadržaja i rizika povezanih s ovisnostima nego i kompetencije za vođenje interaktivnih aktivnosti, primjenu razvojno primjerenih metoda, zaštitu povjerljivosti i saradnju s roditeljima.

Posebno je značajno da se nastavnici ne stavljaju u ulogu stručnjaka koji samostalno procjenjuju ili tretiraju ovisničke poremećaje. Njihova preventivna uloga odnosi se na edukaciju, podršku,

prepoznavanje situacija koje zahtijevaju pažnju i postupanje u skladu s nadležnostima i školskim protokolima.

2.4.4. Školska komponenta kao osnova institucionalne održivosti

Institucionalni značaj školske komponente proizlazi iz mogućnosti da se razvijeni kurikulum, edukativni materijali i stečene profesionalne kompetencije koriste i nakon završetka pilot-projekta.

Takva održivost, međutim, ne nastaje automatski završetkom edukacije nastavnika ili izradom priručnika. Ona zavisi od institucionalne podrške, organizacijskih kapaciteta, raspoloživog vremena, kontinuiranog stručnog usavršavanja i mogućnosti uključivanja preventivnih sadržaja u redovne školske aktivnosti.

Zbog toga je već tokom pilot-implementacije potrebno dokumentirati organizacijske uslove, prepreke i resurse koji mogu utjecati na dugoročnu primjenu modela.

2.5. Porodična komponenta modela

Porodična komponenta INOVA SMART PREVENT zasniva se na razumijevanju porodice kao važnog razvojnog okruženja u kojem djeca i mladi usvajaju obrasce komunikacije, emocionalnog reagovanja, socijalnog ponašanja i odnosa prema rizicima.

Njena osnovna funkcija jeste jačanje roditeljskih i porodičnih zaštitnih resursa koji mogu doprinijeti pozitivnom razvoju djece i mladih i podržati ostvarivanje ciljeva školske prevencije.

Porodična komponenta ne predstavlja dopunsko informativno predavanje o štetnosti ovisnosti, nego strukturiran edukativni pristup usmjeren na unapređenje komunikacijskih, odgojnih i podržavajućih kompetencija roditelja i staratelja.

Evropski prevencijski kurikulum naglašava da porodične preventivne intervencije djeluju kroz unapređenje roditeljskih postupaka, porodičnih odnosa, emocionalne povezanosti, dosljednog postavljanja granica i drugih procesa koji mogu doprinijeti povoljnijim razvojnim ishodima djece (EMCDDA, 2019, str. 91–94).

2.5.1. Ciljevi porodične komponente

Primarni cilj porodične komponente jeste osnaživanje roditelja i staratelja za razvoj podržavajućeg porodičnog okruženja i odgovarajuće preventivno reagovanje u situacijama povećane izloženosti rizicima.

U skladu s tim, edukativni sadržaji usmjeravaju se na razumijevanje razvojnih potreba djece i adolescenata, unapređenje roditeljske komunikacije, postavljanje razvojno primjerenih granica, prepoznavanje socijalnih i digitalnih utjecaja te razvoj saradnje između porodice i škole.

Posebno je važno razlikovati roditeljsku podršku i odgovarajući nadzor od pretjerano kontrolirajućih, stigmatizirajućih ili represivnih postupaka.

Preventivni značaj roditeljskih kompetencija proizlazi iz kvaliteta odnosa i mogućnosti da dijete u porodici razvija osjećaj sigurnosti, povjerenja i spremnosti na otvorenu komunikaciju.

2.5.2. Struktura i realizacija porodičnih edukacija

Projektni okvir predviđa neposredno uključivanje 50 roditelja i staratelja kroz pet tematskih radionica.

Za potrebe kurikulumske operacionalizacije sadržaje je opravdano strukturirati oko međusobno povezanih područja: razumijevanja razvojnih izazova djece i adolescenata, komunikacije i emocionalne podrške, roditeljskih granica i nadzora, prepoznavanja rizičnih ponašanja te saradnje s obrazovnim i stručnim službama.

Preventivne aktivnosti trebaju koristiti participativne metode koje omogućavaju razmatranje stvarnih odgojnih izazova, analizu hipotetičkih situacija i razvoj praktičnih strategija postupanja.

Pri tome se ne smije pretpostaviti da roditelji raspolažu jednakim vremenskim, obrazovnim, digitalnim i ekonomskim resursima. Program treba omogućiti razumljive, pristupačne i razvojno primjerene sadržaje, uz poštivanje različitosti porodičnih okolnosti.

2.5.3. Povezanost porodične i školske komponente

Funkcionalna povezanost porodične i školske komponente predstavlja jedan od važnih elemenata integrativnog karaktera modela.

Sadržaji roditeljskih edukacija trebaju biti usklađeni s kompetencijama koje se razvijaju u učeničkim radionicama, ali ne moraju biti sadržajno identični.

Dok učenici razvijaju sposobnosti emocionalne regulacije, komunikacije i odgovornog odlučivanja, roditelji se osposobljavaju za stvaranje porodičnih uslova koji podržavaju primjenu tih kompetencija.

Na taj način porodična komponenta može doprinositi prenošenju preventivnih sadržaja iz školskog okruženja u svakodnevni život.

Međutim, naučno je potrebno razlikovati planirani mehanizam djelovanja od empirijski utvrđenih ishoda. Samo prisustvo roditelja na edukacijama ne dokazuje promjene roditeljskog ponašanja niti posredne učinke na ponašanje djece.

Zbog toga evaluacija porodične komponente treba obuhvatiti ne samo broj učesnika i zadovoljstvo edukacijom nego, u skladu s mogućnostima istraživanja, i pokazatelje usvajanja relevantnih znanja i samoprocijenjenih kompetencija.

2.6. Vršnjačka komponenta modela

Vršnjačka komponenta INOVA SMART PREVENT zasniva se na teorijskom razumijevanju socijalnog učenja, pozitivnih socijalnih modela i razvojne važnosti vršnjačkih odnosa.

Njena osnovna funkcija jeste uključivanje educiranih studenata socijalnog rada, psihologije, pedagogije i srodnih disciplina u strukturirane preventivne aktivnosti, uz jasno definirane uloge, mentorstvo i superviziju.

Projektna koncepcija koristi termin *vršnjačka medijacija*, ali je za naučno i operativno precizno određivanje ove komponente potrebno razlikovati vršnjačku podršku, facilitaciju preventivnih aktivnosti i medijaciju konflikata kao različite oblike djelovanja.

U okviru INOVA SMART PREVENT studenti prvenstveno djeluju kao educirani saradnici u preventivnoj edukaciji, sufacilitaciji radionica i podršci učenicima, a ne kao samostalni pružaoci stručnog savjetovanja ili tretmana.

2.6.1. Naučno i razvojno opravdanje vršnjačke komponente

U adolescenciji vršnjački odnosi imaju važnu ulogu u oblikovanju stavova, socijalnih normi i ponašanja. Zbog toga preventivni programi mogu koristiti participativne metode i pozitivne socijalne modele kako bi učenicima omogućili razvoj kompetencija relevantnih za svakodnevne interpersonalne situacije.

Ipak, empirijska literatura ne opravdava pretpostavku da su svi vršnjački vođeni programi djelotvorniji od programa koje realiziraju odrasle osobe.

Cuijpers (2002) u metaanalitičkom poređenju vršnjački i odraslim osobama vođenih školskih preventivnih programa identificirao je određene prednosti vršnjačkog pristupa u prosjeku, ali i značajnu heterogenost i metodološka ograničenja istraživanja. Takvi nalazi upućuju na zaključak da djelotvornost programa ne zavisi isključivo od dobi ili statusa realizatora nego i od strukture intervencije, kompetencija voditelja, karakteristika učesnika i kvaliteta implementacije.

U kontekstu INOVA SMART PREVENT posebno je važno da studenti nisu neposredni vršnjaci svih učenika, nego mlađe odrasle osobe koje mogu predstavljati razvojno bliske pozitivne modele. Zbog toga je termin *studentska vršnjačka podrška* potrebno razumjeti kao projektno određenje supervizirane međugeneracijske preventivne participacije, uz očuvanje preciznih profesionalnih granica.

2.6.2. Osposobljavanje studenata i profesionalne kompetencije

Projektom je planirano uključivanje studenata pomažućih profesija u aktivnosti preventivnog modela.

Njihovo osposobljavanje treba obuhvatiti teorijske osnove prevencije ovisnosti, razvojne karakteristike djece i adolescenata, principe grupnog rada, komunikacijske i facilitacijske vještine, etiku rada s maloljetnicima, prepoznavanje situacija koje zahtijevaju uključivanje stručnjaka i odgovorno korištenje digitalne platforme.

Posebnu pažnju potrebno je posvetiti razlikovanju podržavajuće komunikacije od profesionalne savjetodavne intervencije.

Studenti mogu pomagati učenicima da razumiju edukativne sadržaje, učestvovati u grupnim vježbama i doprinositi atmosferi međusobnog povjerenja, ali ne smiju samostalno procjenjivati individualni rizik, donositi dijagnostičke zaključke ili preuzimati odgovornost za složene situacije koje zahtijevaju stručnu intervenciju.

2.6.3. Mentorstvo i supervizija

Mentorstvo i supervizija predstavljaju temeljne organizacijske uslove uključivanja studenata u rad s maloljetnicima.

Sistem stručne podrške treba osigurati jasnu podjelu zadataka, prethodnu pripremu aktivnosti, praćenje rada studenata, refleksiju o iskustvima i odgovarajuće reagovanje u situacijama profesionalne ili etičke neizvjesnosti.

Supervizija ima dvostruku funkciju. S jedne strane, doprinosi kvalitetu i sigurnosti preventivnog rada s učenicima, dok s druge strane predstavlja važan oblik praktičnog profesionalnog učenja studenata.

U okviru INOVA SMART PREVENT akademski i stručni tim treba osigurati da studentska participacija bude usklađena s ciljevima kurikuluma, profesionalnim standardima i potrebama škola.

2.6.4. Studentska participacija kao oblik socijalne inovacije

Dodatna vrijednost vršnjačke komponente proizlazi iz povezivanja visokoškolskog obrazovanja, stručne prakse i potreba lokalne zajednice.

Studenti se kroz strukturirane aktivnosti uključuju u preventivni rad i stiču iskustva relevantna za budući profesionalni angažman, dok škole dobijaju dodatnu podršku u realizaciji edukativnih aktivnosti.

Ovakav pristup može se konceptualno posmatrati kao oblik socijalne inovacije jer nastoji uspostaviti novi organizacijski odnos između univerziteta i školskog sistema radi odgovora na prepoznate društvene potrebe.

Međutim, inovativnost organizacijskog pristupa potrebno je razlikovati od dokazane djelotvornosti. Njegovu praktičnu vrijednost potrebno je procjenjivati kroz kvalitet realizacije, profesionalni razvoj studenata, iskustva učenika i nastavnika te mogućnosti dugoročnog održavanja saradnje.

2.7. Digitalna komponenta i primjena umjetne inteligencije

Digitalna komponenta INOVA SMART PREVENT predstavlja integrisani dio preventivnog modela, a ne samostalnu tehnološku intervenciju.

Njena osnovna funkcija jeste proširivanje dostupnosti preventivnih sadržaja, omogućavanje ponavljanja i produbljivanja kompetencija razvijanih tokom radionica te pružanje strukturiranih informacija i podrške korisnicima.

Digitalna platforma projektom je zamišljena kao višekorisnički sistem koji uključuje sadržaje namijenjene učenicima, roditeljima, nastavnicima i drugim ovlaštenim učesnicima preventivnog procesa.

WHO (2021) u smjernicama za razvoj digitalnih zdravstvenih intervencija namijenjenih mladima naglašava važnost uključivanja korisnika u dizajn, razumijevanja njihovih stvarnih potreba, prilagođavanja tehnologije razvojnom i društvenom kontekstu te odgovorne procjene sigurnosti i primjenjivosti digitalnih rješenja.

U skladu s navedenim, konceptualna opravdanost digitalne platforme INOVA SMART PREVENT ne može se zasnivati isključivo na tehnološkoj dostupnosti ili primjeni umjetne inteligencije. Njena funkcija mora biti jasno povezana s preventivnim ciljevima, potrebama korisnika i odgovarajućim profesionalnim i etičkim standardima.

2.7.1. Edukativna funkcija digitalne platforme

Edukativna funkcija platforme podrazumijeva dostupnost razvojno prilagođenih preventivnih sadržaja koji dopunjuju teme obrađene u školskim i porodičnim radionicama.

Za učenike sadržaji trebaju obuhvatiti razvoj životnih i socio-emocionalnih kompetencija, razumijevanje rizičnih ponašanja, kritičko procjenjivanje socijalnih i digitalnih utjecaja te informacije o mogućnostima traženja podrške.

Za roditelje platforma treba omogućavati pristup sadržajima o komunikaciji s djecom, postavljanju granica, razumijevanju razvojnih izazova i odgovarajućem reagovanju u situacijama povećanog rizika.

Za nastavnike i stručne saradnike digitalni sadržaji trebaju predstavljati dodatni metodološki resurs za planiranje i realizaciju preventivnih aktivnosti.

Posebno je važno da se digitalni sadržaji ne razvijaju odvojeno od kurikuluma, nego da budu povezani s istim kompetencijskim područjima, ciljevima i očekivanim ishodima.

2.7.2. Uloga umjetne inteligencije u preventivnoj edukaciji

Umjetna inteligencija u okviru INOVA SMART PREVENT zamišljena je kao asistivni mehanizam koji može olakšavati pristup informacijama, pružati razvojno primjerena objašnjenja, usmjeravati korisnike prema odobrenim edukativnim sadržajima i podržavati refleksiju o obrađenim temama.

Takva funkcija mora biti ograničena na jasno definirane i stručno nadzirane namjene.

AI podrška ne smije se predstavljati kao zamjena za stručnu procjenu, individualno savjetovanje, psihološki tretman ili donošenje odluka o sigurnosti djeteta.

UNICEF (2025) u trećoj verziji smjernica za primjenu umjetne inteligencije u odnosu na prava djece posebno naglašava sigurnost, privatnost, nediskriminaciju, transparentnost, odgovornost, uključenost djece i zaštitu njihovih najboljih interesa.

Za model INOVA SMART PREVENT navedeno znači da primjena umjetne inteligencije mora biti praćena jasnim pravilima o dostupnim funkcijama, zaštiti podataka, objašnjavanju korisnicima da komuniciraju s automatiziranim sistemom i mogućnostima pristupa ljudskoj podršci.

2.7.3. Digitalna samoprocjena i rano prepoznavanje potreba za podrškom

Jedna od planiranih funkcija platforme jeste dobrovoljna digitalna samoprocjena koja korisnicima omogućava strukturiranu refleksiju o vlastitim iskustvima i potencijalno rizičnim ponašanjima.

Konceptualno je potrebno jasno razlikovati samoprocjenu, preventivni probir, individualnu stručnu procjenu i dijagnostiku.

Samoprocjena predstavlja postupak u kojem korisnik odgovara na unaprijed definirana pitanja i dobija odgovarajuću informativnu povratnu poruku. Preventivni probir podrazumijeva korištenje instrumenata za prepoznavanje mogućih pokazatelja rizika, ali ne predstavlja samostalnu dijagnostičku procjenu. Stručna procjena zahtijeva odgovarajuće profesionalne kompetencije, dok dijagnostički postupci pripadaju posebno uređenim stručnim i zdravstvenim okvirima.

Projektna dokumentacija predviđa mogućnost informativnog prikaza nivoa potencijalnog rizika i preporuka za dalje postupanje. Međutim, takva funkcija može se odgovorno implementirati samo uz prethodnu provjeru valjanosti korištenih instrumenata za ciljnu populaciju, jasno definirana pravila interpretacije i stručni nadzor.

Nije metodološki opravdano pretpostaviti da automatizirana klasifikacija korisnika u kategorije rizika sama po sebi predstavlja pouzdanu stručnu procjenu. Posebno je neprihvatljivo da generativni AI sistem samostalno proizvodi dijagnostičke ili kliničke zaključke na osnovu slobodno unesenih informacija.

U slučaju korištenja standardiziranih instrumenata potrebno je jasno odrediti njihovu svrhu, uzrasnu primjerenost, način bodovanja, ograničenja interpretacije i postupke kojima se korisnici upućuju prema odgovarajućim izvorima podrške.

2.7.4. Zaštita privatnosti i profesionalna sigurnost

Digitalna komponenta modela zahtijeva posebno pažljivo uređenje zaštite podataka, budući da se odnosi na maloljetne korisnike i potencijalno osjetljive informacije o ponašanjima, iskustvima i potrebama za podrškom.

U konceptualnom i tehničkom smislu potrebno je razlikovati anonimne, pseudonimizirane i identificirajuće podatke.

Anonimna samoprocjena podrazumijeva da se odgovori ne mogu povezati s identitetom konkretnog korisnika. Pseudonimizirani podaci predstavljaju podatke kod kojih su neposredni identifikatori zamijenjeni oznakama, ali određeni uslovi i dalje mogu omogućiti ponovno povezivanje s identitetom.

Zbog toga nije opravdano istovremeno tvrditi da je sistem u potpunosti anoniman i da može automatski uspostaviti individualni savjetodavni kontakt s konkretnim učenikom na osnovu njegovih odgovora.

Za potrebe modela preporučuje se funkcionalno razdvajanje anonimne samoprocjene od zasebnog, dobrovoljnog postupka traženja stručne podrške. Time se omogućava zaštita privatnosti korisnika, uz zadržavanje mogućnosti da učenik samostalno inicira kontakt s odgovarajućom stručnom službom.

Dodatno je potrebno utvrditi pravila pristupa podacima, rokove čuvanja, način agregiranja rezultata i postupke zaštite od ponovne identifikacije, posebno kada se podaci analiziraju na nivou manjih školskih grupa.

U svim slučajevima u kojima korisnik iskaže ozbiljnu potrebu za pomoći, postupanje treba biti uređeno unaprijed definisanim sigurnosnim i stručnim protokolima.

2.7.5. Naučna evaluacija digitalne komponente

Digitalnu platformu potrebno je evaluirati kao posebnu komponentu preventivnog modela. Evaluacija treba obuhvatiti dostupnost, razumljivost, tehničku funkcionalnost, prihvaćenost među korisnicima, razvojnu primjerenost sadržaja, sigurnost i stvarne obrasce korištenja.

Posebno je važno razlikovati pokazatelje digitalne aktivnosti od pokazatelja preventivnih učinaka. Broj registracija, otvorenih modula ili izvršenih samoprocjena može pružiti informacije o korištenju platforme, ali ne dokazuje automatski razvoj kompetencija ili smanjenje rizičnih ponašanja.

Zbog toga se digitalna komponenta mora povezati s odgovarajućim istraživačkim pitanjima i unaprijed definiranim indikatorima, uz poštivanje principa minimizacije podataka i zaštite privatnosti korisnika.

2.8. Integracija komponenti i teorija promjene modela

Integrativni karakter modela INOVA SMART PREVENT ne proizlazi samo iz istovremenog postojanja više komponenti, nego iz njihove funkcionalne povezanosti i zajedničkog usmjerenja prema unaprijed definiranim preventivnim ishodima.

Za razumijevanje te povezanosti posebno je značajan koncept teorije promjene (*theory of change*), koji omogućava eksplicitno predstavljanje pretpostavljenih odnosa između identificiranih potreba, planiranih aktivnosti, mehanizama djelovanja i očekivanih rezultata.

U okviru INOVA SMART PREVENT teorija promjene polazi od pretpostavke da razvoj individualnih kompetencija učenika može biti podržan istovremenim unapređenjem roditeljskih kompetencija,

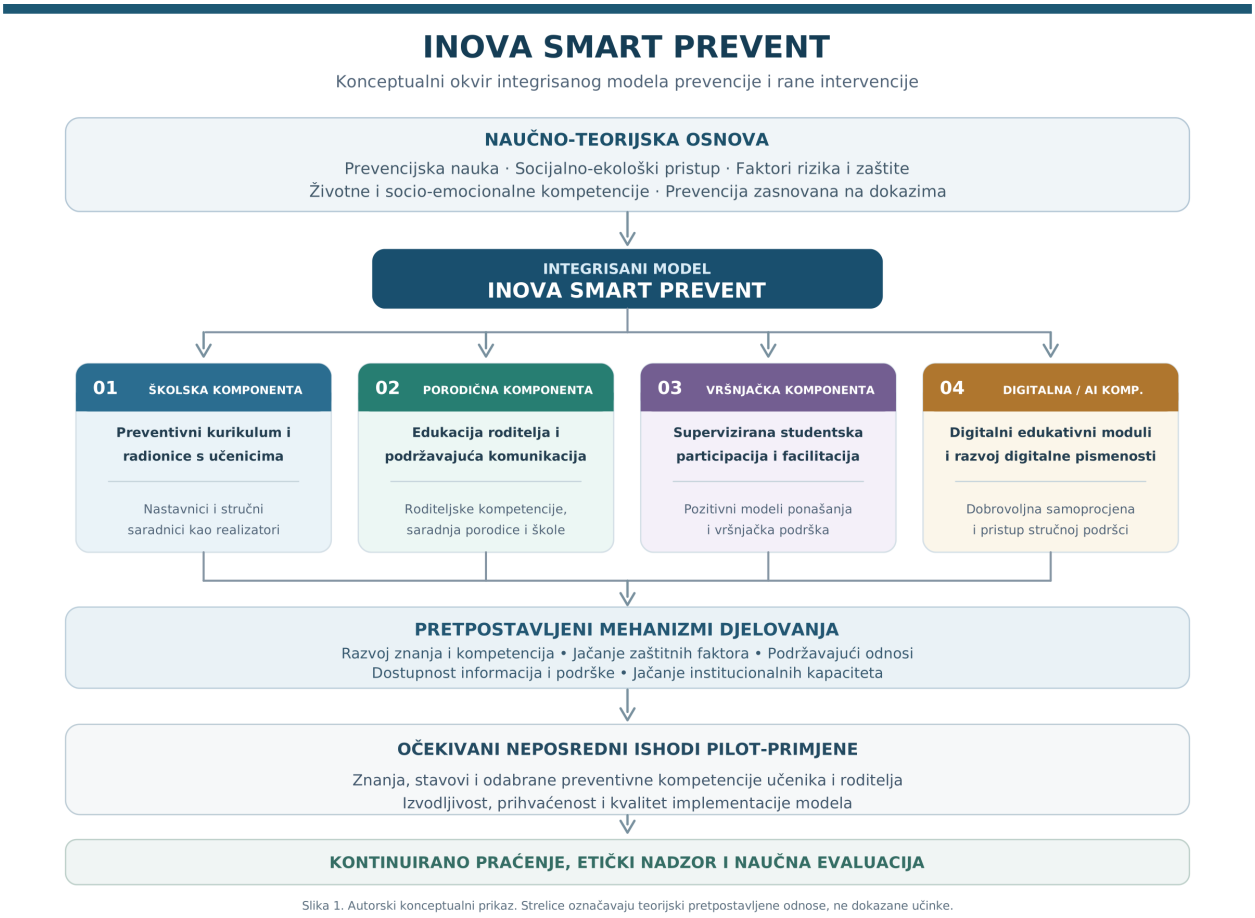
kvalitetnijom primjenom preventivnih sadržaja u školama, superviziranom studentskom participacijom i dostupnošću dodatne digitalne edukacije.

Školska komponenta ima centralnu funkciju strukturiranog razvoja kompetencija. Porodična komponenta nastoji osigurati podršku njihovoj primjeni u svakodnevnom životu. Vršnjačka komponenta proširuje participativne mogućnosti preventivnog rada, dok digitalna komponenta može omogućiti dodatno ponavljanje, pristup informacijama i samostalno korištenje edukativnih resursa.

Njihova zajednička pretpostavljena funkcija jeste stvaranje uslova u kojima učenici ne samo da usvajaju informacije o rizicima nego razvijaju sposobnosti relevantne za odgovorno ponašanje i koriste dostupne izvore podrške. Takva teorija promjene treba jasno razlikovati kratkoročne i dugoročnije ishode. Kratkoročni ishodi odnose se na usvajanje znanja, razumijevanje socijalnih utjecaja, razvoj pojedinih kompetencija i povećanje informisanosti o dostupnim oblicima pomoći. Srednjoročni ishodi mogu obuhvatiti širu primjenu razvijenih kompetencija, jačanje preventivnih kapaciteta škole i uspostavljanje održivijih oblika saradnje među učesnicima. Dugoročniji ishodi, poput smanjenja učestalosti određenih ovisničkih ponašanja ili stabilnog unapređenja institucionalne prevencije, predstavljaju šire ciljeve koji zahtijevaju odgovarajuće longitudinalno istraživanje i ne mogu se pouzdano potvrditi samo kratkoročnom pilot-evaluacijom.

Na osnovu prethodno razmatranih teorijskih polazišta i funkcionalnih karakteristika pojedinačnih komponenti razvijen je integrisani konceptualni okvir modela INOVA SMART PREVENT, kojim se sistematiziraju međusobni odnosi između naučno-teorijske osnove, ključnih komponenti preventivnog djelovanja, pretpostavljenih mehanizama promjene i očekivanih ishoda. Šematski prikaz modela (Slika 1) omogućava cjelovito razumijevanje njegove strukture i predstavlja polazište za operacionalizaciju intervencija, definiranje indikatora i planiranje naučne evaluacije.

Slika 1. Konceptualni okvir integrisanog modela prevencije i rane intervencije INOVA SMART PREVENT

Izvor: Autorski prikaz, razvijen na osnovu teorijskih polazišta prevencijske nauke, socijalno-ekološkog pristupa i koncepta prevencije zasnovane na dokazima (Bronfenbrenner, 1977; Hawkins i sar., 1992; EMCDDA, 2019; UNODC i WHO, 2018).

Prikazani konceptualni okvir predstavlja teorijski i metodološki model pretpostavljenih odnosa između pojedinačnih komponenti preventivnog djelovanja i njihovih očekivanih ishoda. Njegova empirijska opravdanost, praktična primjenjivost i doprinos ostvarivanju preventivnih ciljeva bit će predmet sistematske evaluacije tokom pilot-implementacije modela INOVA SMART PREVENT.

2.9. Implementacijski i evaluacijski okvir modela

Operativna primjena modela INOVA SMART PREVENT zahtijeva povezivanje kurikulumskih ciljeva, profesionalnih odgovornosti, organizacijskih procedura i istraživačkih pokazatelja. U tom smislu, kvalitet implementacije predstavlja sastavni dio njegove naučne i metodološke utemeljenosti.

Proctor i saradnici (2011) razlikuju ishode implementacije od neposrednih ishoda intervencije i predlažu skup indikatora koji obuhvataju prihvaćenost, usvajanje programa, prikladnost, izvodljivost, dosljednost implementacije, troškove, institucionalnu zastupljenost i održivost (str. 65–76).

Za INOVA SMART PREVENT posebno su značajni prihvaćenost programa među učenicima, roditeljima i nastavnicima, izvodljivost planiranog ciklusa radionica, dosljednost provođenja

kurikuluma, funkcionalnost stručne i studentske podrške te mogućnosti kontinuiranog korištenja digitalnih sadržaja. Evaluacijski okvir treba obuhvatiti procjenu potreba, praćenje procesa implementacije, procjenu neposrednih ishoda i analizu institucionalne primjenjivosti.

Pri tome je potrebno jasno odrediti jedinicu analize, izvore podataka, vremenske tačke mjerenja i mogućnosti povezivanja različitih pokazatelja bez ugrožavanja privatnosti učesnika.

Posebno je važno da se anonimni agregirani podaci digitalne platforme ne koriste kao zamjena za longitudinalne individualne podatke ukoliko istraživački dizajn zahtijeva praćenje promjena kod istih učesnika. Za takve analize potrebna je zasebna, etički odobrena i metodološki odgovarajuća procedura.

Naučna valorizacija modela treba omogućiti razlikovanje njegove konceptualne utemeljenosti, operativne izvodljivosti, prihvaćenosti među korisnicima i empirijski utvrđenih promjena u odabranim kompetencijama.

Takvo razlikovanje posebno je značajno za buduću naučnu publikaciju, u kojoj zaključke treba zasnivati na rezultatima istraživanja, a ne na unaprijed formuliranim projektnim očekivanjima.

2.10. Zaključna razmatranja

Konceptualni okvir INOVA SMART PREVENT zasniva se na integrativnom razumijevanju prevencije ovisnosti kao sistematskog procesa koji povezuje razvoj individualnih kompetencija, jačanje podržavajućih socijalnih odnosa i unapređenje institucionalnih kapaciteta.

Osnovna obilježja modela proizlaze iz povezivanja četiri komplementarne komponente. Školska komponenta omogućava strukturiranu preventivnu edukaciju i razvoj kompetencija. Porodična komponenta usmjerena je na jačanje roditeljskih zaštitnih resursa i podršku pozitivnom razvoju djece. Vršnjačka komponenta uključuje educirane studente u supervizirane preventivne aktivnosti, dok digitalna komponenta predstavlja dodatni edukativni prostor i potencijalni mehanizam usmjeravanja prema stručnoj podršci.

Njihova međusobna povezanost predstavlja osnovu konceptualne koherentnosti modela, ali i zahtijeva jasnu operacionalizaciju funkcija, profesionalnih uloga, očekivanih ishoda i mehanizama evaluacije.

Naučna vrijednost modela ne zasniva se samo na integraciji različitih komponenti ili primjeni savremenih digitalnih tehnologija. Ona prvenstveno proizlazi iz mogućnosti da se njihova teorijska opravdanost, metodološka dosljednost, praktična primjenjivost i ostvareni rezultati sistematski istraže.

Za potrebe pilot-implementacije posebno je značajno osigurati razvojno primjerene sadržaje, odgovarajuću edukaciju realizatora, profesionalnu superviziju, zaštitu prava djece i metodološki utemeljenu evaluaciju.

U tom smislu, INOVA SMART PREVENT predstavlja konceptualno razrađen i istraživački usmjeren model preventivnog djelovanja koji nastoji povezati obrazovni sistem, porodicu, akademsku zajednicu i digitalne resurse u jedinstven okvir podrške djeci i mladima.

Njegova daljnja naučna valorizacija treba omogućiti kritičku procjenu ostvarivosti i kvaliteta implementacije, empirijsku analizu početnih ishoda i utvrđivanje pretpostavki za eventualno institucionalno širenje modela.

3. PREVENTIVNI KURIKULUM ZA UČENIKE

3.1. Koncepcija i ciljevi preventivnog kurikuluma

Preventivni kurikulum INOVA SMART PREVENT predstavlja strukturirani odgojno-obrazovni okvir namijenjen razvoju znanja, stavova, životnih i socio-emocionalnih kompetencija djece i mladih u oblasti prevencije ovisnosti i drugih rizičnih ponašanja. Kurikulum je koncipiran kao sastavni dio integrisanog modela koji povezuje školsko, porodično, vršnjačko i digitalno preventivno djelovanje, uz osiguravanje stručne podrške i sistematskog praćenja njegove implementacije.

Koncepcija kurikuluma zasniva se na razvojnom, kompetencijskom i participativnom pristupu, u skladu s međunarodnim standardima prevencije i savremenim naučnim saznanjima o djelotvornosti školskih preventivnih intervencija. Međunarodni standardi UNODC-a i WHO-a (2018) naglašavaju značaj razvojno primjerenih, interaktivnih i teorijski utemeljenih programa koji povezuju razvoj individualnih i socijalnih kompetencija s djelovanjem na relevantne faktore rizika i zaštite.

Osnovna svrha kurikuluma jeste osnaživanje učenika za prepoznavanje rizičnih situacija, kritičko procjenjivanje socijalnih i digitalnih utjecaja, konstruktivno suočavanje sa stresom i odgovorno donošenje odluka. Poseban značaj pridaje se razvoju sposobnosti traženja podrške, pozitivnih interpersonalnih odnosa i primjene stečenih kompetencija u svakodnevnom životu.

Kurikulum se realizira kroz pet tematski povezanih modula, pri čemu svaki modul traje 90 minuta. Četiri modula čine osnovni preventivni ciklus, dok peti ima integrativnu i osnažujuću funkciju, omogućavajući povezivanje prethodno usvojenih znanja i vještina.

Digitalna platforma INOVA SMART PREVENT horizontalno je integrisana u sve module kao dopunski edukativni i preventivni resurs. Njena primjena nije zamjena za neposredni rad u školi, nego sredstvo kojim se mogu proširiti mogućnosti učenja, refleksije i pristupa relevantnim informacijama.

3.2. Kompetencijski okvir i očekivani ishodi učenja

Kompetencijski okvir preventivnog kurikuluma obuhvata međusobno povezane kognitivne, emocionalne, socijalne i digitalne kompetencije relevantne za pozitivni razvoj djece i mladih i prevenciju rizičnih ponašanja.

Na završetku preventivnog ciklusa očekuje se da učenici, u skladu sa svojim uzrastom i razvojnim mogućnostima, mogu objasniti osnovne pojmove povezane s ovisnostima i rizičnim ponašanjima, prepoznati relevantne individualne i okolinske faktore rizika i zaštite, identificirati konstruktivne strategije emocionalne regulacije i suočavanja sa stresom te primijeniti osnovne komunikacijske i socijalne vještine u problemskim situacijama.

Također se očekuje da učenici mogu prepoznati različite oblike vršnjačkog i digitalnog utjecaja, kritički analizirati informacije i poruke povezane s rizičnim ponašanjima, razmotriti posljedice različitih životnih izbora te identificirati odgovarajuće izvore podrške u porodici, školi i lokalnoj zajednici.

Navedeni ishodi predstavljaju planirana postignuća preventivnog kurikuluma, a njihova ostvarenost procjenjivat će se odgovarajućim postupcima evaluacije.

3.3. Struktura i organizacija preventivnog kurikuluma

Preventivni kurikulum sastoji se od pet međusobno povezanih tematskih modula koji slijede razvojnu i metodološku logiku postupnog usvajanja znanja i kompetencija.

Prvi modul pruža osnovu za razumijevanje ovisnosti i rizičnih ponašanja, drugi razvija individualne emocionalne i samoregulacijske kompetencije, treći je usmjeren na socijalne utjecaje i odgovorno odlučivanje, četvrti obuhvata savremene digitalne i ponašajne rizike, dok peti omogućava integraciju stečenih kompetencija i razvoj sposobnosti traženja podrške.

Tabela 1. Struktura preventivnog kurikuluma INOVA SMART PREVENT

Modul	Tematska cjelina	Trajanje
1	Razumijevanje ovisnosti i rizičnih ponašanja	90 minuta
2	Emocionalna pismenost, samoregulacija i suočavanje sa stresom	90 minuta
3	Vršnjački utjecaji, komunikacija i odgovorno donošenje odluka	90 minuta
4	Digitalni rizici, kockanje i online klađenje	90 minuta
5	Zaštitni faktori, traženje podrške i osnaživanje za zdrave životne izbore	90 minuta
Ukupno	**Pet tematskih modula**	**450 minuta**

U implementacijskom smislu, preporučuje se realizacija modula u predviđenom redoslijedu, budući da se kompetencije razvijaju postupno i međusobno nadograđuju.

Ukoliko se peti modul organizira kao dodatna osnažujuća sesija, potrebno je osigurati da njegov sadržaj bude metodološki povezan s osnovnim preventivnim ciklusom i da se njegova realizacija dokumentira kao zasebna aktivnost.

3.4. Tematski moduli preventivnog kurikuluma

3.4.1. Modul 1 – Razumijevanje ovisnosti i rizičnih ponašanja

Trajanje: 90 minuta.

Cilj modula: Razviti osnovno razumijevanje ovisnosti i rizičnih ponašanja te osposobiti učenike za prepoznavanje relevantnih faktora rizika i zaštite, uz kritičko razmatranje društvenih uvjerenja i informacija povezanih s upotrebom psihoaktivnih supstanci i drugim rizičnim ponašanjima.

Očekivani ishodi učenja: Nakon realizacije modula učenik može objasniti osnovne pojmove povezane s upotrebom supstanci i ovisnošću, razlikovati eksperimentiranje, rizično ponašanje i poremećaj povezan s upotrebom supstanci, prepoznati značajne individualne i socijalne faktore rizika i zaštite te kritički razmotriti česta pogrešna uvjerenja o štetnosti određenih ponašanja.

Ključni sadržaji: Pojam i osnovne karakteristike ovisnosti; osnovne informacije o alkoholu, nikotinskim proizvodima i drugim psihoaktivnim supstancama; razlika između upotrebe supstanci i razvoja poremećaja ovisnosti; faktori rizika i zaštite; uloga porodice, škole i vršnjaka; percepcija rizika, društveni stereotipi i prepoznavanje nepouzdanih informacija.

Metode rada: Interaktivno izlaganje, vođeni razgovor, analiza hipotetičkih životnih situacija, rad u manjim grupama i refleksija.

Okvirna struktura aktivnosti:

Aktivnost	Trajanje
Uvodna aktivnost i aktivacija prethodnog znanja	10 min
Interaktivna obrada osnovnih pojmova	20 min
Grupna analiza faktora rizika i zaštite	25 min
Analiza životnih situacija i mogućih izbora	25 min
Završna refleksija i provjera razumijevanja	10 min

Digitalna podrška: Digitalni edukativni sadržaji, interaktivni kvizovi, razvojno prilagođeni prikazi faktora rizika i zaštite te kratki zadaci za provjeru razumijevanja.

Procjena ishoda: Kratki problemski zadatak u kojem učenici identificiraju faktore rizika i zaštite i obrazlažu moguće preventivne postupke.

3.4.2. Modul 2 – Emocionalna pismenost, samoregulacija i suočavanje sa stresom

Trajanje: 90 minuta.

Cilj modula: Razvijati sposobnosti prepoznavanja i razumijevanja emocija, konstruktivnog suočavanja sa stresom i primjene razvojno primjerenih strategija emocionalne regulacije kao značajnih individualnih zaštitnih resursa.

Očekivani ishodi učenja: Učenik može prepoznati osnovna emocionalna stanja, objasniti povezanost emocija, misli i ponašanja, identificirati uobičajene izvore stresa, razlikovati konstruktivne i potencijalno štetne strategije suočavanja te predložiti primjeren način reagovanja u emocionalno zahtjevnoj situaciji.

Ključni sadržaji: Emocije i emocionalno funkcionisanje; stres i stresne reakcije; impulsivno i promišljeno reagovanje; emocionalna regulacija; konstruktivne strategije suočavanja; značaj socijalne podrške i psihosocijalne otpornosti.

Metode rada: Iskustveno učenje, analiza problemskih situacija, grupna diskusija, vođena refleksija i praktično uvježbavanje odabranih strategija.

Okvirna struktura aktivnosti:

Aktivnost	Trajanje
Uvodna aktivnost: emocije u svakodnevnom životu	10 min
Prepoznavanje emocija i stresnih reakcija	20 min
Grupni rad: načini suočavanja sa stresom	25 min
Praktično uvježbavanje strategija samoregulacije	25 min
Refleksija i provjera ishoda	10 min

Digitalna podrška: Edukativni sadržaji o emocijama i stresu, interaktivni scenariji, kratke vježbe samoregulacije i dobrovoljni refleksivni zadaci koji ne zahtijevaju otkrivanje osjetljivih ličnih iskustava.

Procjena ishoda: Situacijski zadatak u kojem učenik prepoznaje emocionalnu reakciju i predlaže razvojno primjerenu strategiju postupanja.

3.4.3. Modul 3 – Vršnjački utjecaji, komunikacija i odgovorno donošenje odluka

Trajanje: 90 minuta.

Cilj modula: Razvijati socijalne i komunikacijske kompetencije koje omogućavaju prepoznavanje vršnjačkog pritiska, odgovorno donošenje odluka i konstruktivno postupanje u situacijama povećanog rizika.

Očekivani ishodi učenja: Učenik može razlikovati pozitivne i negativne vršnjačke utjecaje, prepoznati direktne i indirektne oblike socijalnog pritiska, primijeniti osnovne elemente asertivne komunikacije, analizirati posljedice različitih izbora i demonstrirati primjeren način postavljanja granica.

Ključni sadržaji: Vršnjački odnosi i socijalne norme; potreba za pripadanjem; direktni i indirektni vršnjački pritisak; asertivna komunikacija; postavljanje granica; proces donošenja odluka; odgovornost za vlastite izbore; prosocijalno ponašanje.

Metode rada: Igranje uloga, rad u grupama, analiza slučaja, problemsko učenje i strukturirana diskusija.

Okvirna struktura aktivnosti:

Aktivnost	Trajanje
Uvodni razgovor o vršnjačkim utjecajima	10 min
Analiza primjera socijalnog pritiska	20 min
Igranje uloga i uvježbavanje asertivne komunikacije	30 min
Grupno donošenje odluka u problemskoj situaciji	20 min
Završna refleksija i procjena ishoda	10 min

Digitalna podrška: Interaktivni scenariji vršnjačkog pritiska, simulacije donošenja odluka i zadaci kritičkog procjenjivanja socijalnih situacija.

Procjena ishoda: Strukturirana situacijska vježba u kojoj učenik pokazuje sposobnost prepoznavanja pritiska i obrazlaže odgovarajući postupak.

3.4.4. Modul 4 – Digitalni rizici, kockanje i online klađenje

Trajanje: 90 minuta.

Cilj modula: Razvijati digitalnu i medijsku pismenost te kompetencije kritičkog razumijevanja savremenih digitalnih i ponašajnih rizika, s posebnim naglaskom na kockanje, online klađenje i manipulativne digitalne sadržaje.

Očekivani ishodi učenja: Učenik može prepoznati određene oblike digitalnih rizika, objasniti osnovne karakteristike kockanja i online klađenja, razlikovati informativne od komercijalnih i manipulativnih digitalnih poruka, identificirati pogrešna uvjerenja o vjerovatnoći dobitka i odgovorno procijeniti moguće posljedice rizičnih digitalnih aktivnosti.

Ključni sadržaji: Digitalna i medijska pismenost; problematični obrasci korištenja digitalnih tehnologija; kockanje i online klađenje; osnovne karakteristike igara na sreću; pogrešna uvjerenja o kontroli i vjerovatnoći dobitka; digitalno oglašavanje; društvene mreže i normalizacija rizičnih ponašanja; odgovorno korištenje digitalnih resursa.

Metode rada: Analiza digitalnih sadržaja, problemski zadaci, interaktivna diskusija i kritičko razmatranje hipotetičkih situacija.

Okvirna struktura aktivnosti:

Aktivnost	Trajanje
Uvodna aktivnost: digitalno okruženje i ponašanje	10 min
Edukativna obrada digitalnih i ponašajnih rizika	20 min
Analiza manipulativnih digitalnih poruka	25 min
Grupni problemski zadatak o online klađenju	25 min
Refleksija i provjera razumijevanja	10 min

Digitalna podrška: Edukativni sadržaji o digitalnim rizicima, interaktivni zadaci medijske pismenosti, simulacije kritičkog procjenjivanja poruka i kvizovi o odgovornom digitalnom ponašanju. Simulacije ne smiju uključivati stvarno klađenje, virtualne nagrade koje oponašaju dobitak ili druge podsticaje na rizično ponašanje.

Procjena ishoda: Analiza primjera digitalne poruke u kojoj učenik identificira manipulativne elemente i obrazlaže mogući rizik.

3.4.5. Modul 5 – Zaštitni faktori, traženje podrške i osnaživanje za zdrave životne izbore

Trajanje: 90 minuta.

Cilj modula: Integrisati znanja i kompetencije razvijane tokom prethodnih modula, osnažiti učenike za prepoznavanje individualnih i socijalnih zaštitnih resursa te razvijati sposobnosti traženja odgovarajuće pomoći i podrške.

Očekivani ishodi učenja: Učenik može identificirati lične i socijalne zaštitne resurse, povezati emocionalne, komunikacijske i kognitivne kompetencije s odgovornim ponašanjem, prepoznati situacije u kojima je potrebno zatražiti podršku te razlikovati neformalnu podršku od stručne pomoći.

Ključni sadržaji: Individualni i socijalni zaštitni faktori; pozitivni vršnjački odnosi; podrška porodice i škole; resursi lokalne zajednice; prepoznavanje potrebe za pomoći; značaj pravovremenog obraćanja odraslim osobama od povjerenja i stručnim službama; primjena stečenih kompetencija u svakodnevnim životnim situacijama.

Metode rada: Integrativni problemski zadaci, grupna refleksija, analiza životnih situacija i praktično planiranje konstruktivnog postupanja.

Okvirna struktura aktivnosti:

Aktivnost	Trajanje
Uvodno povezivanje prethodnih modula	10 min
Identifikacija individualnih i socijalnih zaštitnih resursa	20 min
Integrativni grupni problemski zadatak	25 min
Prepoznavanje izvora podrške i planiranje postupanja	25 min
Završna refleksija i evaluacija ciklusa	10 min

Digitalna podrška: Edukativni pregled zaštitnih resursa, interaktivni zadaci i informacije o dostupnim izvorima stručne podrške. Učenici se mogu dobrovoljno upoznati s funkcijama platforme, uključujući

zaseban modul samoprocjene, uz prethodno objašnjenje svrhe, ograničenja i pravila zaštite privatnosti. Samoprocjena nije uslov za završetak modula.

Procjena ishoda: Integrativni situacijski zadatak u kojem učenik analizira potencijalno rizičnu situaciju, identificira zaštitne resurse, predlaže odgovoran postupak i prepoznaje odgovarajuće izvore podrške.

3.5. Razvojna prilagodba preventivnog kurikuluma

Preventivni kurikulum primjenjuje se uz uvažavanje razlika između učenika osnovnih i srednjih škola, njihovih razvojnih karakteristika i prethodnih iskustava.

Kod učenika osnovnih škola naglasak je na jednostavnijim životnim situacijama, prepoznavanju emocija, osnovnim komunikacijskim kompetencijama, razumijevanju socijalnih utjecaja i korištenju podrške odraslih osoba.

Kod učenika srednjih škola sadržaji se prilagođavaju složenijim pitanjima autonomije, odgovornosti, socijalnog identiteta, digitalnih rizika i dugoročnih posljedica odluka.

Razvojna prilagodba ne podrazumijeva promjenu osnovnih ciljeva modela, nego izbor odgovarajućih primjera, metodoloških postupaka i očekivanih pokazatelja učenja.

3.6. Integracija digitalne platforme u preventivni kurikulum

Digitalna platforma INOVA SMART PREVENT predstavlja horizontalnu podršku svim tematskim modulima preventivnog kurikuluma.

Njena pedagoška funkcija zasniva se na povezivanju neposrednog radioničkog rada s dodatnim digitalnim edukativnim sadržajima, interaktivnim zadacima i mogućnostima ponavljanja i učvršćivanja stečenih kompetencija.

Svaki modul povezuje se s odgovarajućim digitalnim sadržajima koji tematski i metodološki prate njegove ciljeve i očekivane ishode.

Posebna pažnja posvećuje se razvojnoj primjerenosti digitalnih aktivnosti, zaštiti privatnosti, dostupnosti sadržaja i jasnom razlikovanju edukativnih funkcija platforme od samoprocjene rizika i stručnog savjetovanja.

Digitalni sadržaji ne smiju biti obavezni uslov za učešće u radionicama ili ostvarivanje planiranih ishoda, kako učenici s ograničenim pristupom tehnologiji ne bi bili dovedeni u nepovoljan položaj.

Detaljna organizacija digitalne podrške, samoprocjene i protokola stručnog postupanja obrađuje se u petom poglavlju.

4. METODOLOGIJA IMPLEMENTACIJE MODELA U ŠKOLAMA

4.1. Organizacijski i metodološki okvir implementacije

Implementacija preventivnog modela INOVA SMART PREVENT zasniva se na strukturiranom, participativnom i interdisciplinarnom pristupu preventivnom djelovanju, koji povezuje obrazovne institucije, akademsku zajednicu, roditelje i druge relevantne aktere u jedinstven sistem podrške djeci i mladima. Metodološki okvir usmjeren je na osiguravanje dosljedne primjene preventivnog kurikuluma, odgovarajuće osposobljenosti realizatora, profesionalne supervizije i kontinuiranog praćenja kvaliteta realiziranih aktivnosti.

Polazeći od socijalno-ekološkog razumijevanja rizičnih ponašanja, implementacija modela ne podrazumijeva samo provođenje pojedinačnih edukativnih radionica nego i stvaranje organizacijskih i stručnih uslova za razvoj preventivnih kompetencija učenika i njihovu primjenu u svakodnevnom školskom i porodičnom okruženju. U tom smislu, škola predstavlja primarno institucionalno okruženje preventivnog djelovanja, dok Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli i projektni tim osiguravaju naučnu, metodološku i stručnu podršku.

Značaj kvaliteta implementacije potvrđuju nalazi Durlaka i DuPre (2008), koji su na osnovu pregleda istraživanja utvrdili da nivo i kvalitet provođenja preventivnih programa predstavljaju značajne faktore povezane s njihovim ishodima. Autori posebno ističu ulogu profesionalne osposobljenosti realizatora, organizacijske podrške, stručne pomoći i praćenja implementacije (str. 327–328). Takva saznanja predstavljaju metodološko polazište organizacije modela INOVA SMART PREVENT, u kojem se edukacija realizatora i supervizija posmatraju kao sastavni dijelovi preventivne intervencije.

Implementacija se organizira kroz međusobno povezane faze pripreme, razvoja profesionalnih kapaciteta, realizacije preventivnih aktivnosti, stručne podrške i evaluacije. U pripremnoj fazi uspostavljaju se operativni dogovori s partnerskim školama, identificiraju organizacijski uslovi i definiraju odgovornosti učesnika. Nakon toga slijedi edukacija nastavnika, stručnih saradnika i studenata, realizacija kurikuluma te kontinuirano praćenje i analiza iskustava implementacije.

Posebna pažnja posvećuje se usklađivanju programskih zahtjeva s karakteristikama školskog okruženja. Dosljednost primjene modela podrazumijeva očuvanje njegovih ključnih preventivnih sadržaja, ciljeva i metodoloških principa, uz mogućnost prilagodbe organizacije rada i primjera razvojnoj dobi, potrebama učenika i raspoloživim školskim resursima.

4.2. Organizacija preventivnih aktivnosti i uloge učesnika

Pilot-implementacija modela INOVA SMART PREVENT predviđa uključivanje 200 učenika osnovnih i srednjih škola, 50 roditelja ili staratelja, 30 nastavnika i stručnih saradnika te 20 studenata socijalnog rada i srodnih disciplina.

Neposredni preventivni rad s učenicima organizira se kroz četiri osnovne interaktivne radionice u trajanju od po 90 minuta, uz dodatni integrativni modul usmjeren na učvršćivanje stečenih kompetencija, prepoznavanje zaštitnih resursa i mogućnosti traženja podrške. U skladu s planiranim projektnim

aktivnostima, peti modul moguće je realizirati kroz dodatne osnažujuće sesije, uz odgovarajuće usaglašavanje njihovog rasporeda s odobrenom projektnom metodologijom.

Projektni okvir predviđa 20 osnovnih učeničkih radionica, raspoređenih na pet ciklusa po četiri radionice. Budući da prosječan obuhvat od 40 učenika po ciklusu može otežati interaktivni rad, u operativnom planiranju potrebno je predvidjeti mogućnost podjele učenika na manje radne grupe, uz odgovarajući broj facilitatora. Takvu organizacijsku prilagodbu potrebno je jasno evidentirati kako bi se razlikovali broj održanih radionica, broj radnih podgrupa i stvarni obuhvat učenika.

Metodološka odgovornost za realizaciju aktivnosti raspoređuje se među projektnim timom, akademskim partnerima, školskim osobljem i studentima. Projektni tim koordinira aktivnosti i osigurava organizacijsku podršku, akademski partneri učestvuju u razvoju i stručnoj provjeri kurikuluma, edukaciji i evaluaciji, dok nastavnici i stručni saradnici predstavljaju neposredne nosioce preventivnog rada u školama.

Studenti se uključuju u aktivnosti kroz superviziranu sufacilitaciju, podršku grupnom radu i druge zadatke primjerene njihovom obrazovnom statusu i prethodnoj osposobljenosti. Ovakva organizacija omogućava povezivanje univerzitetskog obrazovanja i praktičnog preventivnog djelovanja, uz jasno razgraničenje stručnih odgovornosti.

Tabela 5. Organizacija i osnovne odgovornosti učesnika u implementaciji modela INOVA SMART PREVENT

Učesnici	Uloga i odgovornosti
Projektni tim / Centar za socijalne inovacije	Koordinacija implementacije, organizacija aktivnosti, komunikacija s partnerima, praćenje realizacije
Filozofski fakultet UNTZ / CeSPI	Naučna i metodološka podrška, edukacija, mentorstvo, supervizija, istraživanje i evaluacija
Partnerske škole	Organizacija rada s učenicima i roditeljima, osiguravanje uslova za realizaciju, institucionalna saradnja
Nastavnici i stručni saradnici	Realizacija preventivnog kurikuluma, facilitacija aktivnosti, pedagoška i stručna podrška učenicima
Studenti pomažućih profesija	Supervizirana priprema i sufacilitacija radionica, podrška grupnom radu i edukativnim aktivnostima
Roditelji i staratelji	Učešće u porodičnim edukacijama i podrška primjeni preventivnih kompetencija u porodičnom okruženju

Ovako definirana podjela odgovornosti predstavlja osnovu za koordinirano preventivno djelovanje, pri čemu se posebna pažnja posvećuje profesionalnim granicama, zaštiti maloljetnika i odgovarajućem uključivanju stručnih službi u situacijama koje prevazilaze edukativnu funkciju programa.

4.3. Edukacija nastavnika i stručnih saradnika

Edukacija nastavnika i stručnih saradnika predstavlja ključni element metodologije implementacije, budući da kvalitet preventivnog rada u značajnoj mjeri zavisi od kompetencija osoba koje neposredno realiziraju programske aktivnosti.

U okviru modela INOVA SMART PREVENT predviđeno je osposobljavanje nastavnika i stručnih saradnika kroz stručni edukativni program pod nazivom „Digitalna i AI podrška u prevenciji ovisnosti i rizičnih ponašanja djece i mladih u školskom okruženju – INOVA SMART PREVENT“.

Cilj edukacije jeste unaprijediti profesionalne kompetencije učesnika za razumijevanje savremenih preventivnih pristupa, realizaciju strukturiranog kurikuluma, razvoj životnih i socio-emocionalnih kompetencija učenika, primjenu interaktivnih metoda rada i odgovorno korištenje digitalnih preventivnih alata.

Sadržaj edukacije zasniva se na povezivanju teorijskih znanja i praktičnih postupaka. Posebna pažnja posvećuje se prepoznavanju faktora rizika i zaštite, razumijevanju razvojnih potreba djece i adolescenata, facilitaciji grupnih aktivnosti, komunikaciji o osjetljivim temama i postupcima pružanja podrške učenicima u okviru profesionalnih nadležnosti.

Digitalni segment obuhvata upoznavanje s edukativnim funkcijama platforme INOVA SMART PREVENT, načinom njenog povezivanja s kurikulumom, mogućnostima korištenja odobrenih AI sadržaja te osnovnim principima zaštite podataka, povjerljivosti i sigurnog postupanja s informacijama o maloljetnicima.

Metodološki pristup edukaciji treba uključivati praktične vježbe, analizu studija slučaja, demonstraciju facilitacije radionica i refleksiju o profesionalnim izazovima. Takav pristup omogućava da nastavnici i stručni saradnici razvijaju kompetencije neposredno povezane s aktivnostima koje će realizirati u školskom okruženju.

Posebno je važno naglasiti da edukacija ne osposobljava nastavnike za samostalnu kliničku procjenu ili tretman poremećaja ovisnosti. Njihova uloga odnosi se na preventivnu edukaciju, podršku razvoju kompetencija, prepoznavanje potrebe za dodatnom pomoći i postupanje u skladu s institucionalnim i profesionalnim procedurama.

4.4. Studentska praksa, mentorstvo i supervizija

Vršnjačka komponenta modela INOVA SMART PREVENT realizira se kroz strukturirano uključivanje studenata socijalnog rada, psihologije, pedagogije i drugih relevantnih disciplina, uz prethodnu edukaciju, jasno definirane zadatke i kontinuiranu stručnu podršku.

U projektnom okviru predviđeno je uključivanje studenata koji, nakon odgovarajućeg osposobljavanja, učestvuju u pripremi i sufacilitaciji preventivnih radionica, podrški učenicima tokom grupnih aktivnosti i drugim edukativnim zadacima.

Studentska participacija zasniva se na principima socijalnog učenja, participativnog pristupa i povezivanja akademskog obrazovanja s praktičnim iskustvom. Istovremeno se polazi od činjenice da studenti, bez obzira na prethodna znanja, ne mogu preuzimati odgovornosti koje zahtijevaju odgovarajuće stručne kvalifikacije, profesionalnu licencu ili institucionalna ovlaštenja.

U skladu s tim, njihova uloga ograničena je na edukativne i podržavajuće aktivnosti, dok se individualna stručna procjena, savjetodavni postupci i reagovanje u situacijama povećanog rizika provode isključivo u okviru nadležnosti kvalificiranih stručnjaka.

Mentorstvo podrazumijeva plansko usmjeravanje profesionalnog razvoja studenata, njihovu pripremu za realizaciju zadataka i pružanje povratnih informacija o stečenim iskustvima. Supervizija ima dodatnu funkciju stručnog praćenja kvaliteta rada, prepoznavanja profesionalnih i etičkih izazova te osiguravanja odgovarajuće zaštite učenika.

Supervizijski proces organizira se kroz pripremne sastanke, stručne konsultacije i refleksivne susrete nakon realiziranih aktivnosti. U tom procesu razmatraju se kvalitet facilitacije, interakcija s učenicima, primjena metodoloških smjernica, izazovi grupnog rada i pitanja profesionalnih granica.

Posebnu pažnju potrebno je posvetiti zaštiti povjerljivosti. Studentske refleksije i supervizijski izvještaji ne smiju sadržavati nepotrebne identificirajuće ili osjetljive podatke o učenicima, a pristup takvim informacijama mora biti uređen odgovarajućim pravilima.

Na taj način studentska komponenta istovremeno doprinosi podršci školskom preventivnom radu i razvoju profesionalnih kompetencija budućih stručnjaka.

4.5. Porodična komponenta i program edukacije roditelja

4.5.1. Uloga i značaj roditelja u preventivnom modelu INOVA SMART PREVENT

Porodična komponenta predstavlja sastavni dio integrisanog modela INOVA SMART PREVENT i zasniva se na razumijevanju porodice kao jednog od ključnih razvojnih okruženja u kojem se oblikuju stavovi, vrijednosti, emocionalne i socijalne kompetencije te obrasci ponašanja djece i mladih. Njena osnovna funkcija jeste jačanje roditeljskih kompetencija i porodičnih zaštitnih faktora, uz uspostavljanje funkcionalne povezanosti između preventivnih aktivnosti koje se realiziraju u školi i podrške koju djeca i mladi dobijaju u svakodnevnom porodičnom okruženju.

U savremenoj prevencijskoj nauci porodica se posmatra kao važan socijalni kontekst čiji kvalitet može utjecati na razvoj individualnih i interpersonalnih kompetencija, odnos prema socijalnim normama i sposobnost suočavanja s različitim razvojnim izazovima. Posebno se naglašava značaj pozitivnih roditeljskih odnosa, emocionalne povezanosti, otvorene komunikacije, dosljednog postavljanja granica i razvojno primjerenog roditeljskog nadzora.

Evropski prevencijski kurikulum ističe da su kvalitet odnosa između roditelja i djece, pozitivne odgojne prakse, roditeljska uključenost i nadzor relevantna područja porodičnih preventivnih intervencija, pri čemu njihov sadržaj treba prilagođavati razvojnom periodu djeteta (EMCDDA, 2019, str. 91–95).

U okviru modela INOVA SMART PREVENT roditelji se ne posmatraju samo kao saradnici škole ili posredni korisnici preventivnih aktivnosti, nego kao posebna ciljna grupa čije osnaživanje predstavlja jedan od planiranih ishoda programa. Takvo opredjeljenje proizlazi iz potrebe da preventivno djelovanje obuhvati i porodične okolnosti koje mogu podržati primjenu znanja i životnih kompetencija razvijanih tokom učeničkih radionica.

Posebnu važnost ima činjenica da se roditelji suočavaju s novim izazovima odrastanja djece u digitalnom okruženju, uključujući dostupnost sadržaja koji promoviraju alkohol, nikotinske proizvode, kockanje i online klađenje, kao i različite oblike vršnjačkog i komercijalnog utjecaja. Zbog toga porodična komponenta, pored tradicionalnih roditeljskih kompetencija, obuhvata i razvoj digitalne i medijske pismenosti te odgovornog digitalnog roditeljstva.

Preventivna uloga roditelja ne podrazumijeva preuzimanje odgovornosti stručnjaka za procjenu ili tretman ovisničkih poremećaja. Ona se prvenstveno odnosi na stvaranje podržavajućeg porodičnog okruženja, prepoznavanje situacija koje zahtijevaju dodatnu pažnju, konstruktivno reagovanje i pravovremeno obraćanje odgovarajućim stručnim službama.

4.5.2. Ciljevi i očekivani ishodi edukacije roditelja

Osnovni cilj porodične komponente INOVA SMART PREVENT jeste unapređenje roditeljskih znanja, stavova i praktičnih kompetencija za podršku pozitivnom razvoju djece i mladih i odgovarajuće preventivno djelovanje u situacijama povećane izloženosti ovisničkim i drugim rizičnim ponašanjima.

Specifični ciljevi edukacije usmjereni su na unapređenje razumijevanja razvojnih potreba djece i adolescenata, razvoj podržavajuće komunikacije i emocionalne povezanosti, osnaživanje roditelja za postavljanje razvojno primjerenih granica, prepoznavanje mogućih pokazatelja rizičnih ponašanja, razumijevanje digitalnih utjecaja i unapređenje saradnje s obrazovnim i stručnim institucijama.

Nakon završetka edukativnog programa očekuje se da roditelji mogu prepoznati značajne porodične faktore rizika i zaštite, primijeniti osnovne elemente konstruktivne komunikacije s djecom, objasniti značaj roditeljskog nadzora i postavljanja granica, prepoznati određene situacije koje zahtijevaju stručnu podršku te identificirati odgovarajuće institucionalne resurse pomoći. Posebno se očekuje unapređenje njihove sposobnosti kritičkog razumijevanja digitalnih rizika i korištenja edukativnih sadržaja roditeljskog dijela platforme INOVA SMART PREVENT.

Navedeni ishodi predstavljaju planirane obrazovne i preventivne rezultate edukacije roditelja. Njihovu ostvarenost potrebno je procjenjivati odgovarajućim evaluacijskim instrumentima, bez pretpostavke da završetak edukacije sam po sebi potvrđuje promjene roditeljskih postupaka ili ponašanja djece.

4.5.3. Struktura i sadržaj programa edukacije roditelja

U okviru pilot-implementacije modela INOVA SMART PREVENT predviđeno je uključivanje 50 roditelja i staratelja kroz program od pet tematskih radionica. Program je koncipiran kao strukturirana edukativna cjelina koja postupno povezuje razumijevanje preventivne uloge porodice, razvoj roditeljskih kompetencija, prepoznavanje rizičnih ponašanja, digitalno roditeljstvo i saradnju sa stručnim službama.

Za razliku od informativnih predavanja koja su prvenstveno usmjerena na prenošenje znanja, edukativni program treba uključivati interaktivne i iskustvene metode koje roditeljima omogućavaju razmatranje svakodnevnih odgojnih situacija, praktično uvježbavanje komunikacijskih postupaka i razmjenu iskustava u sigurnom i podržavajućem okruženju.

Tabela 8. Predložena struktura programa edukacije roditelja u modelu INOVA SMART PREVENT

Tematska radionica	Cilj i ključni sadržaji	Očekivani ishod
1. Porodica kao zaštitni faktor u prevenciji ovisnosti	Razvojne potrebe djece i adolescenata; porodični faktori rizika i zaštite; roditeljski stilovi i podržavajuće porodično okruženje	Roditelj prepoznaje značaj porodičnih odnosa i vlastite preventivne uloge
2. Roditeljska komunikacija i emocionalna podrška	Aktivno slušanje; otvoren razgovor; emocionalna podrška; razgovor o osjetljivim temama; konstruktivno rješavanje konflikata	Roditelj prepoznaje i primjenjuje osnovne elemente podržavajuće komunikacije
3. Roditeljske granice i prepoznavanje rizičnih ponašanja	Dosljednost i granice; razvojno primjeren nadzor; mogući pokazatelji rizičnih ponašanja; reagovanje bez stigmatizacije i kažnjavanja na osnovu pretpostavki	Roditelj razlikuje uobičajene razvojne promjene od situacija koje zahtijevaju dodatnu pažnju i podršku
4. Digitalno roditeljstvo i prevencija online rizika	Digitalne navike djece; društvene mreže; komercijalni i manipulativni sadržaji; kockanje i online klađenje; digitalna komunikacija i sigurnost	Roditelj kritički prepoznaje relevantne digitalne rizike i razvija primjeren način komunikacije o njima

Tematska radionica	Cilj i ključni sadržaji	Očekivani ishod
5. Saradnja porodice, škole i stručnih službi	Traženje podrške; školski i drugi stručni resursi; međusobna saradnja; roditeljski dio digitalne platforme INOVA SMART PREVENT	Roditelj identificira dostupne izvore pomoći i razumije načine njihovog korištenja

Napomena: Predložene radionice predstavljaju tematsku operacionalizaciju pet roditeljskih edukacija predviđenih projektom. Njihovo trajanje, pojedinačne vježbe i detaljne instrukcije za realizatore utvrđuju se priručnikom za implementaciju.

Sadržaji roditeljskog programa trebaju biti prilagođeni karakteristikama ciljnih grupa, posebno uzrastu djece, prethodnim iskustvima roditelja, socijalnim i porodičnim okolnostima te potrebama koje se identificiraju tokom pripreme i provedbe aktivnosti.

Pritom je važno osigurati da radionice ne budu zasnovane na prosuđivanju roditeljskih postupaka ili javnom iznošenju osjetljivih porodičnih iskustava. Preventivni pristup treba podsticati refleksiju, osnaživanje i razvoj kompetencija u atmosferi međusobnog uvažavanja i povjerljivosti.

4.5.4. Metodologija realizacije i povezivanje s digitalnom platformom

Metodologija edukacije roditelja zasniva se na kombinovanju kratkih stručnih izlaganja, vođenih diskusija, analize hipotetičkih porodičnih situacija, iskustvenih vježbi i refleksije o mogućnostima primjene stečenih znanja u svakodnevnom životu. Posebna pažnja posvećuje se aktivnom uključivanju roditelja, uvažavanju njihovih iskustava i povezivanju edukativnih sadržaja s konkretnim odgojnim i preventivnim izazovima. Radionice realiziraju odgovarajuće osposobljeni stručnjaci u saradnji s projektnim timom i školskim stručnim saradnicima, uz jasno definiranu organizaciju i odgovornosti.

Program edukacije roditelja metodološki je povezan s preventivnim kurikulumom za učenike, ali zadržava zasebne ciljeve i očekivane ishode. Dok se rad s učenicima primarno usmjerava na razvoj njihovih životnih i socio-emocionalnih kompetencija, roditeljski program nastoji unaprijediti porodične uslove koji mogu podržati njihov razvoj i primjenu.

Digitalna platforma INOVA SMART PREVENT predstavlja dodatni resurs porodične komponente. Roditeljima i starateljima namijenjen je poseban korisnički prostor koji obuhvata praktične edukativne vodiče, AI roditeljskog savjetnika i informacije o dostupnim oblicima stručne podrške.

Njegova funkcija jeste omogućavanje pristupa preventivnim informacijama, dodatnim sadržajima i informativnim smjernicama koje dopunjuju teme obrađene tokom neposredne edukacije.

AI roditeljski savjetnik može služiti kao podrška razumijevanju općih odgojnih i preventivnih pitanja, ali ne predstavlja zamjenu za profesionalno savjetovanje, individualnu procjenu ili stručnu intervenciju.

Posebno je značajno da korištenje roditeljskog dijela platforme ne podrazumijeva pristup privatnim razgovorima učenika s AI mentorom, njihovim pojedinačnim odgovorima ili rezultatima samoprocjene. Odnos između roditeljske podrške i zaštite privatnosti djeteta treba biti uređen jasnim etičkim i profesionalnim principima, uz uvažavanje njegovih razvojnih potreba i važećih pravnih obaveza.

Na taj način porodična komponenta modela ostvaruje se kroz dva komplementarna oblika preventivnog djelovanja: neposrednu edukaciju roditelja i kontinuiranu dostupnost odgovarajućih digitalnih edukativnih resursa.

4.5.5. Praćenje i evaluacija roditeljskog edukativnog programa

Praćenje i evaluacija porodične komponente usmjereni su na procjenu realizacije planiranih aktivnosti, prihvaćenosti programa među roditeljima i ostvarenosti neposrednih obrazovnih ishoda. Osnovni procesni pokazatelji obuhvataju broj uključenih roditelja i staratelja, broj realiziranih radionica, njihovo trajanje, prisustvo učesnika, kvalitet participacije i zadovoljstvo edukativnim sadržajima. Evaluacija ishoda može obuhvatiti procjenu promjena u znanju o faktorima rizika i zaštite, razumijevanju podržavajuće komunikacije, prepoznavanju relevantnih digitalnih rizika i poznavanju dostupnih oblika stručne pomoći.

Za potrebe pilot-evaluacije preporučuje se primjena kratkog i sadržajno usklađenog upitnika prije i nakon edukativnog programa, uz nekoliko problemskih ili situacijskih zadataka kojima se procjenjuje razumijevanje odgovarajućih roditeljskih postupaka.

Posebno je važno razlikovati neposredne obrazovne ishode od stvarnih promjena u porodičnim odnosima i ponašanju djece. Poboljšanje znanja ili samoprocijenjenih roditeljskih kompetencija predstavlja relevantan rezultat edukacije, ali samo po sebi ne potvrđuje promjene u svakodnevnim roditeljskim praksama niti smanjenje učestalosti rizičnih ponašanja djece. Zbog toga rezultate pilot-evaluacije treba interpretirati u odnosu na stvarni intenzitet edukacije, broj i karakteristike učesnika, korištene istraživačke instrumente i metodološka ograničenja.

U okviru naučne valorizacije modela INOVA SMART PREVENT porodična komponenta predstavlja zasebno evaluacijsko područje, čiji se rezultati povezuju s nalazima školske, vršnjačke i digitalne komponente radi cjelovitijeg razumijevanja praktične primjenjivosti integrisanog preventivnog pristupa.

4.6. Osiguravanje kvaliteta i metodološke dosljednosti implementacije

Osiguravanje kvaliteta predstavlja kontinuiranu aktivnost tokom implementacije modela INOVA SMART PREVENT i obuhvata praćenje realizacije kurikuluma, profesionalnog postupanja, participacije učenika i organizacijskih uslova u školama. U metodološkom smislu potrebno je razlikovati dosljednost primjene kurikuluma od kvaliteta njegove neposredne realizacije. Dosljednost se odnosi na provođenje planiranih sadržaja, metoda i temeljnih preventivnih aktivnosti, dok kvalitet realizacije obuhvata kompetentnost facilitatora, primjerenost komunikacije, aktivnost učenika i odgovarajuće reagovanje na potrebe grupe. Praćenje implementacije provodi se kroz standardizirane evidencije, kratke izvještaje nakon radionica, supervizijske bilješke i povratne informacije učesnika.

Tabela 6. Osnovni pokazatelji kvaliteta implementacije

Područje praćenja	Pokazatelj
Realizacija kurikuluma	Ostvarenost planiranih modula, sadržaja i ishoda
Organizacija aktivnosti	Trajanje, broj učesnika i organizacijski uslovi
Kvalitet facilitacije	Primjena interaktivnih metoda i razvojno primjerena komunikacija
Participacija učenika	Aktivno učešće u planiranim aktivnostima
Studentska participacija	Realizacija zadataka uz mentorstvo i superviziju
Digitalna podrška	Dostupnost i korištenje predviđenih edukativnih sadržaja
Profesionalna sigurnost	Poštivanje etičkih pravila i odgovarajuće postupanje u osjetljivim situacijama

Prikupljeni podaci služe unapređenju procesa implementacije i predstavljaju sastavni dio evaluacijskog okvira modela. Njihova interpretacija treba omogućiti razlikovanje odstupanja nastalih zbog organizacijskih okolnosti, razvojnih potreba učenika ili drugih faktora koji mogu utjecati na realizaciju preventivnog programa.

5. DIGITALNA PLATFORMA INOVA SMART PREVENT I SISTEM RANE IDENTIFIKACIJE RIZIKA

5.1. Koncepcija, svrha i uloga digitalne platforme u preventivnom modelu

Digitalna platforma INOVA SMART PREVENT predstavlja jednu od centralnih inovativnih komponenti integrisanog modela prevencije i rane intervencije u oblasti ovisnosti kod djece i mladih. Razvijena je kao digitalno okruženje koje povezuje preventivnu edukaciju, razvoj životnih i socio-emocionalnih kompetencija, interaktivnu podršku zasnovanu na umjetnoj inteligenciji, dobrovoljnu samoprocjenu i pristup informacijama o stručnoj pomoći.

Za razliku od digitalnih alata koji su prvenstveno namijenjeni informisanju ili jednokratnom prenošenju preventivnih poruka, platforma INOVA SMART PREVENT koncipirana je kao sastavni dio šireg preventivnog sistema. Njena funkcija jeste omogućavanje kontinuiteta između neposrednih edukativnih aktivnosti u školama, samostalnog učenja, podrške roditeljima i nastavnicima te dostupnosti odgovarajućih preventivnih resursa izvan vremenskog okvira organiziranih radionica.

Polazište razvoja platforme jeste razumijevanje prevencije kao kontinuiranog procesa koji zahtijeva povezivanje različitih socijalnih okruženja i oblika podrške. U tom smislu, digitalna komponenta ne predstavlja izdvojenu tehnološku intervenciju, nego funkcionalni instrument kojim se povezuju školska, porodična, vršnjačka i stručna komponenta modela INOVA SMART PREVENT.

Posebnu vrijednost platforme predstavlja mogućnost diferenciranog pristupa sadržajima, u skladu s potrebama i ulogama pojedinih korisničkih grupa. Djeci i mladima omogućavaju se edukativni i interaktivni sadržaji namijenjeni razvoju preventivnih kompetencija, roditeljima informacije i podrška u odgovornom roditeljstvu, nastavnicima i stručnim saradnicima alati za pripremu i realizaciju preventivnih aktivnosti, a studentima resursi za superviziranu facilitaciju i refleksiju o praktičnom radu.

Takva organizacija omogućava da različiti učesnici preventivnog modela koriste zajedničku digitalnu infrastrukturu, uz funkcionalno razgraničene zadatke, ovlaštenja i nivoe pristupa informacijama.

Metodološka osnova digitalne komponente povezana je s principima kombinovanog učenja (*blended learning*), participativne edukacije i korisnički usmjerenog razvoja digitalnih intervencija. Svjetska zdravstvena organizacija naglašava da digitalne intervencije namijenjene mladima trebaju biti oblikovane u skladu s njihovim razvojnim potrebama, stvarnim iskustvima i mogućnostima korištenja, uz odgovarajuće postupke testiranja i evaluacije (WHO, 2021).

U okviru modela INOVA SMART PREVENT digitalna platforma ima četiri međusobno povezane funkcije: edukativno-razvojnu, preventivno-informativnu, refleksivno-orijentacijsku i funkciju povezivanja s dostupnom stručnom podrškom. Njihovim objedinjavanjem nastoji se unaprijediti dostupnost preventivnih sadržaja i stvoriti pretpostavke za pravovremeno prepoznavanje potreba korisnika.

Pritom se funkcionalnost platforme i njen očekivani preventivni doprinos moraju razlikovati od empirijski potvrđenih učinaka. Stvarna prihvaćenost, upotrebljivost i doprinos platforme ostvarivanju preventivnih ishoda predmet su pilot-implementacije i evaluacije modela.

5.2. Struktura i ključne funkcionalnosti aplikacije INOVA SMART PREVENT

Aplikacija INOVA SMART PREVENT organizirana je kao višekorisnički digitalni sistem u kojem se dostupni sadržaji i funkcionalnosti prilagođavaju korisničkoj ulozi. Takva struktura omogućava usmjeravanje edukativnih i preventivnih resursa prema specifičnim potrebama djece i mladih, roditelja, nastavnika, stručnih saradnika i studenata uključenih u realizaciju projekta.

U osnovi aplikacije nalaze se međusobno povezani funkcionalni segmenti: interaktivni edukativni moduli, strukturirani razvojni put, AI mentor i specijalizirani AI pomoćnici, informativna samoprocjena, personalizirane preporuke, mogućnost dobrovoljnog traženja podrške te administrativni i evaluacijski segmenti.

Njihova povezanost omogućava da korištenje aplikacije ne bude ograničeno na pasivno čitanje informacija, nego da uključuje različite oblike aktivnog učenja, refleksije, razmatranja životnih situacija i razvijanja kompetencija potrebnih za odgovorno donošenje odluka.

5.2.1. Interaktivni edukativni moduli

Edukativni moduli predstavljaju osnovu preventivno-obrazovne funkcije aplikacije. Organizirani su kroz kraće tematske cjeline koje uključuju edukativne informacije, prikaze životnih situacija, mogućnost izbora odgovora, refleksivne zadatke i interaktivne provjere razumijevanja.

Prema postojećoj funkcionalnoj strukturi aplikacije, digitalni edukativni sadržaji obuhvataju teme: alkohol i donošenje odluka, vršnjački pritisak, online klađenje, emocije i stres, asertivno odbijanje rizičnih ponuda te prepoznavanje potrebe za pomoći.

Navedeni digitalni sadržaji tematski su povezani s preventivnim kurikulumom, ali ne predstavljaju njegove potpuno istovjetne cjeline. Pet modula preventivnog kurikuluma čine organizacijsku osnovu neposrednog rada u školama, dok digitalne lekcije predstavljaju dopunske edukativne resurse koji se mogu koristiti prije radionica, između njih i nakon završetka preventivnog ciklusa.

Posebna metodološka vrijednost interaktivnih sadržaja ogleda se u mogućnosti da učenici analiziraju hipotetičke životne situacije, razmatraju posljedice različitih izbora i dobijaju odgovarajuće povratne informacije o razumijevanju obrađene teme.

Na taj način aplikacija podržava aktivno učenje i učvršćivanje preventivnih poruka, bez povezivanja rezultata edukativnih zadataka sa školskim ocjenjivanjem ili dijagnostičkim procjenama.

5.2.2. Strukturirani razvojni put – „Tvoj put razvoja“

Poseban segment aplikacije predstavlja strukturirani razvojni put (*Journey*), koncipiran kao postupni proces usvajanja i primjene odabranih životnih i socio-emocionalnih kompetencija.

Razvojni put organiziran je kroz sedam međusobno povezanih koraka: upoznavanje vlastitih osobina i iskustava, upravljanje emocijama, donošenje odluka, odupiranje vršnjačkom pritisku, razumijevanje rizika, razvijanje zdravih navika i prepoznavanje situacija u kojima je potrebno zatražiti pomoć.

Svaki korak sadrži odgovarajuće edukativne i interaktivne aktivnosti, dok se napredovanje organizira postupno, nakon završetka prethodnih sadržaja.

Metodološka funkcija ovog segmenta jeste podsticanje kontinuiteta učenja i postepeno povezivanje pojedinačnih kompetencija u širi okvir odgovornog ponašanja.

Prikaz napretka omogućava korisniku da prati završene edukativne aktivnosti i nastavi rad prema vlastitom tempu. Pri tome završavanje digitalnih koraka predstavlja pokazatelj učešća u edukativnom procesu, a ne dokaz da su određene životne kompetencije trajno razvijene ili primijenjene u svakodnevnom ponašanju.

5.2.3. AI mentor i interaktivna edukativna podrška

Primjena umjetne inteligencije predstavlja posebno obilježje digitalne platforme INOVA SMART PREVENT. Centralnu funkciju u korisničkom prostoru djece i mladih ima **AI mentor**, razvijen kao razgovorni edukativni alat za razumijevanje preventivnih sadržaja, refleksiju o životnim situacijama i razmatranje mogućih postupaka.

AI mentor omogućava korisnicima postavljanje pitanja povezanih s vršnjačkim pritiskom, emocionalnim izazovima, donošenjem odluka, rizičnim ponašanjima i dostupnim izvorima podrške.

Njegova funkcija nije pružanje gotovih odluka niti zamjena za vlastito kritičko mišljenje, nego podsticanje korisnika da razumije relevantne informacije, razmotri moguće posljedice ponašanja i identificira razvojno primjerene korake.

Primjena AI mentora zasniva se na asistivnom pristupu u kojem umjetna inteligencija predstavlja podršku učenju i informisanju, dok se profesionalna procjena, individualno savjetovanje i intervencija zadržavaju u nadležnosti kvalificiranih stručnjaka.

Pored AI mentora namijenjenog učenicima, platforma sadrži specijalizirane AI funkcije za roditelje, nastavnike i studente, čime se omogućava prilagođavanje informativne podrške njihovim obrazovnim i profesionalnim potrebama.

Odgovorna primjena takvih funkcija zahtijeva stručnu provjeru sadržaja, razvojno prilagođenu komunikaciju, zaštitu povjerljivosti i jasno predstavljanje ograničenja automatiziranih odgovora. U skladu sa smjernicama UNICEF-a (2025), sistemi umjetne inteligencije namijenjeni djeci trebaju osigurati sigurnost, transparentnost, zaštitu privatnosti i odgovarajuću ljudsku odgovornost.

5.3. Korisničke uloge i funkcionalna diferencijacija platforme

Jedno od osnovnih obilježja platforme INOVA SMART PREVENT jeste povezivanje različitih aktera preventivnog modela kroz posebno organizirane korisničke prostore.

Funkcionalna diferencijacija zasniva se na činjenici da učenici, roditelji, nastavnici, studenti i stručni tim imaju različite potrebe, odgovornosti i mogućnosti korištenja digitalnih resursa.

Tabela 9. Korisničke uloge i funkcije digitalne platforme INOVA SMART PREVENT

Korisnička grupa	Osnovne funkcije platforme	Preventivna uloga
Djeca i mladi	Edukativni moduli, razvojni put, AI mentor, samoprocjena, preporuke i traženje podrške	Razvoj kompetencija, informisanje, refleksija i pristup pomoći
Roditelji i staratelji	Praktični vodiči, AI roditeljski savjetnik i informacije o stručnoj podršci	Jačanje roditeljskih kompetencija i podrška djeci

Korisnička grupa	Osnovne funkcije platforme	Preventivna uloga
Nastavnici i stručni saradnici	AI pomoćnik za radionice, preventivni sadržaji i alati za organizaciju rada	Priprema i unapređenje školskog preventivnog djelovanja
Studenti – vršnjački medijatori	Vodič za facilitaciju, AI pomoćnik, refleksija i supervizijska podrška	Supervizirano učešće u preventivnim aktivnostima
Stručni tim projekta	Namjenski stručni prostor i planirani evaluacijski alati	Stručni nadzor, podrška i evaluacija modela
Administracija sistema	Upravljanje osnovnim korisničkim i organizacijskim podacima, pregled zbirnih pokazatelja	Funkcionalno održavanje i administrativno praćenje platforme

Poseban značaj ima korisnički prostor namijenjen roditeljima i starateljima. On omogućava pristup praktičnim sadržajima o komunikaciji s djecom, prepoznavanju mogućih znakova rizičnih ponašanja, razumijevanju digitalnih rizika i traženju stručne pomoći.

AI roditeljski savjetnik predstavlja dodatni informativni resurs koji može pomoći u razmatranju uobičajenih odgojnih i preventivnih situacija. Time digitalna platforma funkcionalno nadopunjuje program edukacije roditelja predstavljen u potpoglavlju 4.5.

Nastavnicima i stručnim saradnicima namijenjeni su sadržaji povezani s pripremom preventivnih radionica, izborom tema i planiranjem odgovarajućih edukativnih postupaka. AI pomoćnik može generisati prijedloge aktivnosti, ali njihovu razvojnu primjerenost i stručnu opravdanost procjenjuje nastavnik ili drugi odgovorni realizator.

Studentima uključenim u vršnjačku komponentu dostupni su resursi za pripremu facilitacije, razmatranje edukativnih situacija i refleksiju o vlastitom radu. Ove funkcije predstavljaju podršku praktičnom obrazovanju i superviziji, bez proširivanja studentskih odgovornosti na dijagnostiku ili samostalno stručno savjetovanje.

Stručni i administrativni segmenti imaju drugačiju funkciju: omogućiti odgovarajuću organizaciju, koordinaciju i buduće praćenje implementacije. Njihov daljnji razvoj potrebno je uskladiti s metodologijom evaluacije, zaštitom podataka i profesionalnim nadležnostima.

Ilustracija INOVA SMART PREVENT digitalna platforma

Na taj način aplikacija INOVA SMART PREVENT predstavlja zajedničku digitalnu infrastrukturu u kojoj svaka korisnička grupa ima posebno definiranu funkciju, dok se njihovo djelovanje povezuje kroz jedinstveni preventivni okvir.

5.4. Integracija digitalne platforme u školski i porodični preventivni rad

Digitalna platforma metodološki je povezana s neposrednom realizacijom preventivnih radionica, edukacijom roditelja i profesionalnim osposobljavanjem nastavnika i studenata.

U školskom kontekstu njena primjena organizira se kao dopuna preventivnom kurikulumu. Učenici se tokom radionica upoznaju s odgovarajućim edukativnim funkcijama aplikacije, dok između radionica mogu koristiti digitalne sadržaje povezane s obrađenim temama.

Takva organizacija omogućava produžavanje edukativnog procesa izvan neposrednog susreta s facilitatorima, podstiče samostalno istraživanje preventivnih tema i otvara mogućnost ponovnog razmatranja situacija relevantnih za svakodnevni život učenika.

Posebno je važno da se digitalne aktivnosti povezuju s konkretnim ishodima pojedinačnih modula, umjesto da se platforma koristi samo kao dodatni informativni sadržaj bez jasno definirane pedagoške funkcije.

Naprimjer, nakon radionice o vršnjačkom pritisku učenici mogu koristiti interaktivne scenarije donošenja odluka, dok nakon radionice o digitalnim rizicima mogu analizirati sadržaje povezane s online klađenjem i komercijalnim utjecajima.

U porodičnoj komponenti digitalna platforma omogućava roditeljima pristup dodatnim materijalima nakon neposrednih edukacija. Na taj način teme roditeljske komunikacije, postavljanja granica, emocionalne podrške i digitalnog roditeljstva ostaju dostupne i nakon završetka organiziranih radionica.

Za nastavnike, stručne saradnike i studente platforma predstavlja metodološki resurs za pripremu aktivnosti i profesionalnu refleksiju, uz obavezu stručne provjere generisanih ili ponuđenih sadržaja.

Korištenje platforme treba biti zasnovano na dobrovoljnosti, razvojnoj primjerenosti i dostupnosti. Učenicima koji nemaju odgovarajući digitalni pristup potrebno je omogućiti ekvivalentne oblike edukativne podrške, kako korištenje aplikacije ne bi postalo izvor dodatnih obrazovnih nejednakosti.

5.5. Digitalna samoprocjena i rano prepoznavanje rizika

Poseban funkcionalni segment aplikacije INOVA SMART PREVENT predstavlja digitalna samoprocjena, razvijena s ciljem podsticanja individualne refleksije o određenim ponašanjima, iskustvima i okolnostima povezanim s mogućom izloženošću rizicima.

Prema postojećoj funkcionalnoj strukturi platforme, samoprocjena obuhvata osam pitanja s ponuđenim kategorijama učestalosti odgovora, uz mogućnost preskakanja pojedinačnih pitanja. Po završetku korisniku se prikazuje informativna povratna poruka i odgovarajući prijedlozi daljnjih edukativnih aktivnosti ili korištenja podrške.

Metodološki je važno razlikovati ovu funkciju od standardiziranog dijagnostičkog instrumenta. Informativna samoprocjena služi za razvoj svijesti o vlastitim iskustvima i mogućim potrebama za podrškom, ali sama po sebi ne predstavlja kliničku procjenu, dijagnozu niti pouzdan dokaz postojanja poremećaja povezanog s ovisnošću.

U naučnom smislu potrebno je razlikovati i samoprocjenu od validiranog probira (*screening*). Da bi instrument mogao služiti kao osnova za pouzdanu klasifikaciju individualnog rizika, potrebno je dokumentirati njegovu teorijsku i psihometrijsku utemeljenost, razvojnu primjerenost, način bodovanja i kriterije interpretacije.

U postojećoj aplikaciji korisniku se prikazuju opisne kategorije koje upućuju na različito izražene signale za podršku. Njihovo korištenje potrebno je zadržati u informativnom i refleksivnom okviru sve dok se ne osigura odgovarajuća stručna i metodološka provjera instrumenta i kriterija tumačenja.

Samoprocjena predstavlja dobrovoljnu funkciju platforme i ne treba biti uslov za učešće u školskim radionicama ili korištenje edukativnih sadržaja.

Posebnu pažnju potrebno je posvetiti zaštiti privatnosti. Budući da aktuelna funkcionalna dokumentacija predviđa čuvanje posljednje samoprocjene uz korisnički račun, takav postupak ne može se bez dodatnog tehničkog i metodološkog obrazloženja predstavljati kao potpuno anonimna obrada.

Za potrebe pilot-implementacije potrebno je jasno utvrditi koji se podaci čuvaju, pod kojim identifikatorima, ko im može pristupiti i kako se mogu koristiti u skladu s pravilima zaštite ličnih podataka.

Informativna samoprocjena može doprinijeti ranom prepoznavanju potrebe za dodatnim informacijama ili podrškom, ali ne smije biti osnov za automatsko označavanje pojedinih učenika kao rizičnih niti za donošenje odluka koje pripadaju nadležnim stručnjacima.

5.6. Personalizirane preporuke i pristup stručnoj podršci

Funkcionalno povezivanje edukativnih sadržaja, samoprocjene i mogućnosti traženja pomoći predstavlja značajan element digitalne komponente modela INOVA SMART PREVENT.

Na osnovu korisničkih aktivnosti i posljednje samoprocjene aplikacija može prikazati informativne prijedloge za nastavak edukacije, uključujući odgovarajuće digitalne lekcije, razvojni put, AI mentora i informacije o podršci.

Takav pristup omogućava usmjeravanje korisnika prema sadržajima koji odgovaraju temama koje želi dodatno razumjeti ili razvijati.

Personalizirane preporuke treba tumačiti kao edukativne i informativne smjernice, a ne kao automatizirane stručne procjene ili individualne terapijske preporuke.

Poseban segment predstavlja funkcija dobrovoljnog zahtjeva za podršku, putem koje korisnik može iskazati potrebu za obraćanjem školskom pedagogu, psihologu, socijalnom radniku ili stručnom timu projekta.

Konceptualni slijed podrške obuhvata: pristup edukativnim sadržajima, dobrovoljnu refleksiju ili samoprocjenu, informativne preporuke, mogućnost obraćanja stručnoj osobi i odgovarajuće profesionalno postupanje.

Pri tome je važno razlikovati tehničko evidentiranje korisničkog zahtjeva od stvarne dostupnosti i organizacije stručnog odgovora.

Postojeća dokumentacija aplikacije pokazuje da funkcija evidentiranja zahtjeva postoji, ali da stručni pregled i obrada takvih zahtjeva nisu u potpunosti uspostavljeni. Zbog toga je prije operativnog korištenja platforme kao kanala stručne podrške potrebno uspostaviti funkcionalan i provjeren postupak prijema, dodjele, odgovora i daljnjeg postupanja po zahtjevima.

Taj postupak mora jasno definirati odgovornu stručnu osobu, način obavještavanja, očekivani okvir odgovora, granice povjerljivosti i postupanje kada je potrebna hitna ili specijalizirana pomoć.

Učenicima i drugim korisnicima mora ostati dostupna mogućnost neposrednog obraćanja odgovarajućoj odrasloj ili stručnoj osobi, nezavisno od korištenja platforme.

AI mentor i automatizirani sistem preporuka ne predstavljaju hitnu službu, ne mogu garantirati neodložan stručni odgovor i ne smiju zamijeniti profesionalno postupanje u situacijama ugroženosti sigurnosti korisnika.

Rana identifikacija rizika u okviru modela INOVA SMART PREVENT, prema tome, treba biti shvaćena kao stručno nadziran proces povezivanja informisanja, dobrovoljne refleksije, prepoznavanja potrebe za podrškom i odgovarajućeg ljudskog postupanja, a ne kao automatizirana dijagnostika zasnovana na umjetnoj inteligenciji.

5.7. Zaštita privatnosti, sigurnost i odgovorna primjena umjetne inteligencije

Zaštita prava, privatnosti i dobrobiti maloljetnih korisnika predstavlja temeljni uslov razvoja i primjene digitalne platforme INOVA SMART PREVENT.

Funkcionalna organizacija aplikacije zasniva se na razdvajanju korisničkih uloga i ograničavanju pristupa informacijama u skladu s njihovom namjenom. Roditeljski i nastavnički korisnički prostori ne omogućavaju redovan uvid u privatne razgovore učenika s AI mentorom niti u njihove pojedinačne odgovore i rezultate samoprocjene.

Takvo razgraničenje predstavlja važnu polaznu zaštitnu mjeru, ali ne isključuje potrebu za dodatnom procjenom cjelokupnog sistema obrade ličnih podataka.

Posebno je značajno utvrditi koje informacije platforma pohranjuje uz korisničke račune, na koji način se čuvaju razgovori s AI mentorom, kako se evidentiraju rezultati samoprocjene te koja su prava i odgovornosti institucija uključenih u upravljanje sistemom.

Obrada podataka mora biti usklađena s važećim Zakonom o zaštiti ličnih podataka Bosne i Hercegovine, uključujući principe zakonitosti, transparentnosti, minimizacije podataka, ograničenja svrhe, sigurnosti i odgovarajućeg postupanja s informacijama o maloljetnicima.

U skladu sa smjernicama UNICEF-a (2025), odgovorna primjena umjetne inteligencije u radu s djecom zahtijeva razvojno primjerenu komunikaciju, zaštitu privatnosti, jasno predstavljanje ograničenja AI sistema, mogućnost ljudskog nadzora i mehanizme sprečavanja štetnih ili neprimjerenih odgovora.

Posebno je važno osigurati da AI funkcije ne podstiču pretjeranu emocionalnu zavisnost od digitalnog asistenta, da ne stvaraju pogrešan utisak o stručnoj osposobljenosti sistema i da korisnike, kada je potrebno, upućuju prema stvarnim izvorima podrške.

Prije šire primjene platforme među djecom i mladima potrebno je provesti odgovarajuću stručnu i tehničku provjeru funkcionalnosti, uključujući sigurnost korisničkih podataka, tačnost i primjerenost edukativnih sadržaja, postupanje AI mentora u osjetljivim situacijama i funkcionalnost kanala za traženje pomoći.

Etička opravdanost digitalne komponente ne proizlazi samo iz postojanja pravila privatnosti, nego i iz njihove stvarne primjene, provjerljivosti i kontinuiranog unapređivanja.

5.8. Pilot-primjena, funkcionalna provjera i evaluacija digitalne platforme

Pilot-primjena digitalne platforme INOVA SMART PREVENT predstavlja važnu fazu provjere njene funkcionalne, pedagoške i preventivne primjenjivosti u školskom i porodičnom okruženju.

U početnoj fazi potrebno je provjeriti dostupnost korisničkih prostora, razumljivost digitalnih sadržaja, jednostavnost navigacije, funkcionalnost interaktivnih edukativnih zadataka i razvojnu primjerenost AI komunikacije.

Posebnu pažnju treba posvetiti mogućnosti povezivanja digitalnih sadržaja s pet tematskih modula preventivnog kurikuluma te njihovoj stvarnoj upotrebljivosti za učenike različitih uzrasnih grupa.

U evaluacijskom smislu potrebno je razlikovati tri međusobno povezana područja: tehničku funkcionalnost aplikacije, prihvaćenost i kvalitet korisničkog iskustva te mogući doprinos platforme ostvarivanju obrazovnih i preventivnih ishoda.

Osnovni pokazatelji mogu obuhvatiti broj korisnika, učestalost korištenja pojedinih edukativnih funkcija, završavanje digitalnih modula, korisničke procjene razumljivosti i korisnosti sadržaja, kao i dokumentirane funkcionalne poteškoće.

Pritom je neophodno naglasiti da intenzitet korištenja aplikacije nije istovjetan njenoj preventivnoj djelotvornosti. Veći broj završenih lekcija, korištenih AI razgovora ili izvršenih samoprocjena može ukazivati na dostupnost i prihvaćenost platforme, ali ne predstavlja samostalan dokaz promjene ponašanja ili smanjenja rizika od razvoja ovisnosti.

Evaluacija digitalne komponente zato treba biti povezana s istraživačkim instrumentima i indikatorima ukupnog modela, uz odgovarajuće metodološko razgraničenje procesa implementacije i neposrednih ishoda.

Posebno evaluacijsko pitanje odnosi se na ostvarivanje funkcionalne integracije platforme sa školskom, porodičnom i vršnjačkom komponentom. U tom smislu potrebno je utvrditi u kojoj mjeri učenici koriste digitalne sadržaje povezane s radionicama, roditelji pristupaju edukativnim vodičima, a nastavnici i studenti koriste odgovarajuće metodološke resurse.

Funkcionalnosti koje su u razvoju, naročito stručni pregled zahtjeva za podršku i pojedini evaluacijski i analitički segmenti, trebaju biti predmet zasebnog testiranja prije predstavljanja kao operativni dio sistema.

Dugoročna održivost digitalne komponente zahtijeva osiguravanje tehničkog održavanja, ažuriranja stručnih sadržaja, zaštite podataka, profesionalnog nadzora nad AI funkcijama i jasno definirane institucionalne odgovornosti.

Na taj način digitalna platforma INOVA SMART PREVENT predstavlja strukturirani instrument povezivanja preventivne edukacije, razvoja kompetencija, roditeljske i profesionalne podrške te dobrovoljnog pristupa pomoći. Njena inovativna vrijednost proizlazi iz integracije navedenih funkcija u jedinstveni preventivni okvir, dok će se stvarna primjenjivost, sigurnost i doprinos ostvarivanju planiranih ishoda utvrđivati kroz pilot-implementaciju i naučnu evaluaciju.

6. PRAĆENJE, EVALUACIJA I ODRŽIVOST MODELA

6.1. Konceptualni i metodološki okvir praćenja i evaluacije

Praćenje i evaluacija predstavljaju sastavne komponente integrisanog preventivnog modela INOVA SMART PREVENT, usmjerene na sistematsku procjenu kvaliteta implementacije, ostvarenosti planiranih aktivnosti, neposrednih obrazovnih i preventivnih ishoda te mogućnosti dugoročne institucionalne primjene modela. Njihova osnovna funkcija nije ograničena na dokumentiranje projektnih rezultata, već obuhvata prikupljanje i analizu podataka koji omogućavaju razumijevanje načina funkcionisanja modela, identificiranje njegovih prednosti i ograničenja te definiranje preporuka za daljnje unapređenje.

Evaluacijski okvir zasniva se na teoriji promjene modela INOVA SMART PREVENT, prema kojoj se povezivanjem školskih preventivnih aktivnosti, roditeljske edukacije, supervizirane studentske participacije i digitalne podrške stvaraju pretpostavke za razvoj znanja, životnih i socio-emocionalnih kompetencija, jačanje zaštitnih faktora i unapređenje dostupnosti preventivnih resursa.

U tom smislu, evaluacija obuhvata međusobno povezana, ali analitički različita područja: praćenje realizacije aktivnosti, procjenu kvaliteta implementacije, mjerenje neposrednih ishoda kod ciljnih grupa te procjenu institucionalne i tehnološke održivosti modela.

Savremeni pristupi evaluaciji složenih intervencija naglašavaju potrebu za povezivanjem teorijskih pretpostavki, konteksta implementacije, načina provođenja aktivnosti i ostvarenih rezultata. Moore i saradnici (2015) posebno ističu značaj procesne evaluacije za razumijevanje dosljednosti provođenja intervencija, mogućih mehanizama promjene i utjecaja institucionalnog konteksta. Skivington i saradnici (2021) dodatno naglašavaju važnost prilagodbe evaluacijskog dizajna razvojnoj fazi intervencije, njenoj složenosti i ključnim istraživačkim pitanjima.

Polazeći od navedenih metodoloških principa, evaluacija modela INOVA SMART PREVENT organizira se kao pilot-istraživanje koje povezuje kvantitativne i kvalitativne postupke. Takav pristup omogućava istovremenu procjenu mjerljivih pokazatelja realizacije i ishoda te dublje razumijevanje iskustava učenika, roditelja, nastavnika, stručnih saradnika i studenata uključenih u implementaciju.

Posebno je važno razlikovati **uspješnost implementacije od djelotvornosti preventivne intervencije**. Realizacija planiranog broja radionica, obuhvat korisnika ili korištenje digitalne platforme predstavljaju relevantne pokazatelje projektne provedbe, ali sami po sebi ne potvrđuju promjene u ponašanju učenika ili smanjenje rizika od razvoja ovisnosti.

Stoga se pilot-evaluacija primarno usmjerava na procjenu izvodljivosti, prihvaćenosti, kvaliteta implementacije i početnih promjena u unaprijed definiranim kompetencijama. Procjena dugoročnih preventivnih učinaka zahtijevala bi dodatna istraživanja, odgovarajući komparativni dizajn i vremenski duže praćenje.

6.2. Ciljevi evaluacije i istraživačka pitanja

Osnovni cilj evaluacije jeste utvrditi u kojoj mjeri je model INOVA SMART PREVENT moguće dosljedno, stručno i sigurno implementirati u školskom i porodičnom okruženju te identificirati njegove

neposredne obrazovne i preventivne ishode, prihvaćenost među korisnicima i mogućnosti institucionalnog razvoja.

Specifični evaluacijski ciljevi usmjereni su na procjenu ostvarenosti planiranog obuhvata ciljnih grupa i realizacije projektnih aktivnosti, kvaliteta primjene preventivnog kurikuluma, promjena u odabranim znanjima i kompetencijama učenika, razvoja roditeljskih i profesionalnih kompetencija, funkcionalnosti digitalne platforme te kvaliteta međuinstitucionalne saradnje i supervizije.

Posebno evaluacijsko područje odnosi se na procjenu dostupnosti, sigurnosti i praktične primjenjivosti sistema dobrovoljne samoprocjene i pristupa stručnoj podršci, uz jasno razgraničenje postojećih funkcionalnosti platforme od onih koje su u fazi daljnjeg razvoja.

U skladu s navedenim ciljevima, evaluacija se usmjerava na sljedeća istraživačka pitanja:

1. U kojoj mjeri su planirane aktivnosti modela realizirane u skladu s definiranim kurikulumom i metodologijom implementacije?
2. Kakve se promjene mogu identificirati u znanju, razumijevanju rizika i odabranim životnim i socio-emocionalnim kompetencijama učenika nakon preventivnog ciklusa?
3. U kojoj mjeri roditeljska edukacija doprinosi unapređenju znanja i samoprocijenjenih kompetencija roditelja za preventivno djelovanje?
4. Kako nastavnici, stručni saradnici i studenti procjenjuju kvalitet edukacije, mentorstva, supervizije i praktične primjenjivosti modela?
5. U kojoj mjeri digitalna platforma podržava ostvarivanje edukativnih ciljeva i omogućava dostupnost odgovarajućih preventivnih resursa?
6. Koje organizacijske, profesionalne i tehničke pretpostavke doprinose prihvaćenosti i održivosti modela u školskom kontekstu?

Navedena pitanja predstavljaju osnovu za izbor istraživačkih instrumenata, definiranje indikatora i planiranje odgovarajućih postupaka analize podataka.

6.3. Indikatori uspješnosti i evaluacijska matrica

Indikatori uspješnosti modela INOVA SMART PREVENT definiraju se na osnovu planiranih projektnih aktivnosti, očekivanih rezultata i pretpostavljenih mehanizama promjene.

U metodološkom smislu razlikuju se procesni indikatori, koji prikazuju stepen realizacije aktivnosti i obuhvat korisnika, indikatori kvaliteta implementacije, koji omogućavaju procjenu načina provođenja programa, te indikatori neposrednih ishoda, koji se odnose na promjene u odabranim znanjima, stavovima i kompetencijama ciljnih grupa.

Dodatnu kategoriju čine indikatori funkcionalnosti digitalne platforme i institucionalne održivosti, koji pružaju informacije o mogućnostima dugoročne primjene modela.

U skladu s projektnim planom, predviđeni direktni obuhvat uključuje 200 djece i mladih, 50 roditelja ili staratelja, 30 nastavnika i stručnih saradnika te 20 studenata. U školskom segmentu planirano je 20 osnovnih učeničkih radionica, uz pet dodatnih osnažujućih sesija, dok roditeljska komponenta obuhvata pet edukativnih radionica.

Navedene vrijednosti predstavljaju **projektne ciljne pokazatelje**, a ne unaprijed ostvarene rezultate. Tokom evaluacije potrebno je razlikovati broj planiranih i realiziranih aktivnosti, broj jedinstvenih korisnika i broj pojedinačnih učešća.

Tabela 10. Evaluacijska matrica modela INOVA SMART PREVENT

Evaluacijsko područje	Ključni indikatori	Izvor podataka	Vrijeme praćenja
Obuhvat ciljnih grupa	Broj uključenih učenika, roditelja, nastavnika i studenata u odnosu na planirani obuhvat	Evidencije učesnika	Tokom implementacije
Realizacija preventivnog kurikuluma	Broj i trajanje radionica, obrađeni moduli, prisustvo i dovršenost ciklusa	Izvještaji realizatora i kontrolne liste	Nakon svake radionice
Znanja i preventivne kompetencije učenika	Razumijevanje rizika, zaštitnih faktora, donošenja odluka i traženja pomoći	Upitnici i situacijski zadaci	Prije i nakon ciklusa
Roditeljska edukacija	Učešće, znanja i samoprocijenjene komunikacijske i preventivne kompetencije	Evaluacijski upitnici roditelja	Prije i nakon edukacije
Profesionalni kapaciteti	Osposobljenost i procjena spremnosti nastavnika i studenata za preventivni rad	Upitnici i stručne refleksije	Nakon edukacije i implementacije
Mentorstvo i supervizija	Realizirani susreti, kvalitet podrške i identificirane profesionalne potrebe	Supervizijski izvještaji	Kontinuirano
Digitalna platforma	Funkcionalnost, dostupnost, korištenje edukativnih sadržaja i korisnička iskustva	Odobreni zbirni tehnički podaci i upitnici	Tokom pilot-primjene
Stručna podrška	Dostupnost provjerenog kanala podrške i broj stvarno obrađenih zahtjeva, kada funkcija bude uspostavljena	Odobrena stručna evidencija	Tokom implementacije
Institucionalna održivost	Spremnost škola za nastavak primjene, kadrovski i organizacijski uslovi	Intervjui i institucionalne procjene	Završna faza

Evaluacijska matrica omogućava povezivanje projektnih aktivnosti s odgovarajućim pokazateljima i izvorima podataka, uz izbjegavanje nepotrebnog prikupljanja informacija koje nisu neposredno povezane s ciljevima evaluacije.

Posebno je važno da se indikatori digitalne samoprocjene i stručne podrške koriste isključivo u mjeri u kojoj su njihove funkcije operativno uspostavljene i metodološki provjerene. Broj evidentiranih zahtjeva za pomoć ne može se izjednačiti s brojem realiziranih savjetodavnih intervencija, niti rezultati informativne samoprocjene predstavljaju pouzdanu procjenu prevalencije ovisničkih poremećaja.

6.4. Istraživački dizajn, instrumenti i postupak prikupljanja podataka

6.4.1. Istraživački dizajn

Za pilot-evaluaciju modela INOVA SMART PREVENT predlaže se primjena kombinovanog istraživačkog pristupa (*mixed-methods*), koji povezuje kvantitativno praćenje procesa i ishoda s kvalitativnim istraživanjem iskustava učesnika i institucionalnih uslova implementacije.

Kvantitativni segment može se organizirati kroz mjerenje odabranih pokazatelja prije i neposredno nakon preventivnog ciklusa, dok kvalitativni segment omogućava detaljniju analizu praktičnih iskustava, profesionalnih izazova i procjena korisnosti pojedinačnih komponenti modela.

Ukoliko se raspolaže odgovarajućim organizacijskim mogućnostima, preporučuje se dodatno odgođeno mjerenje nakon završetka intervencije, s ciljem preliminarne procjene održavanja odabranih znanja i kompetencija.

Budući da se model implementira u ograničenom broju pilot-škola, istraživački dizajn primarno je usmjeren na procjenu izvodljivosti i početnih ishoda. U odsustvu odgovarajuće kontrolne ili usporedne grupe, eventualne promjene između početnog i završnog mjerenja ne mogu se pouzdano pripisati isključivo realiziranoj intervenciji.

6.4.2. Istraživački instrumenti

Za potrebe evaluacije preporučuje se razvoj usklađenog skupa instrumenata prilagođenih pojedinim ciljnim grupama.

Upitnik za učenike treba obuhvatiti osnovna znanja o ovisnostima i rizičnim ponašanjima, razumijevanje zaštitnih faktora, percepciju određenih socijalnih i digitalnih rizika, poznavanje konstruktivnih strategija suočavanja i načina traženja podrške. Dio kompetencija preporučuje se procjenjivati situacijskim zadacima, kako se evaluacija ne bi zasnivala isključivo na samoprocjeni učenika.

Upitnik za roditelje treba obuhvatiti znanja o porodičnim faktorima rizika i zaštite, razumijevanje podržavajuće komunikacije, prepoznavanje mogućih pokazatelja rizičnih ponašanja, digitalno roditeljstvo i poznavanje dostupnih izvora stručne pomoći.

Evaluacijski instrument za nastavnike i stručne saradnike treba omogućiti procjenu razumljivosti i primjenjivosti preventivnog kurikuluma, kvaliteta edukacije, profesionalne spremnosti za realizaciju aktivnosti i organizacijskih uslova u školi.

Instrument za studentsku evaluaciju treba obuhvatiti iskustva supervizirane facilitacije, razvoj komunikacijskih i profesionalnih kompetencija, razumijevanje granica studentske uloge i procjenu kvaliteta mentorske podrške.

Dodatni instrumenti obuhvataju standardizirane obrasce realizacije radionica, kontrolne liste kvaliteta implementacije, kratke evaluacije zadovoljstva i protokole za polustrukturirane intervjue.

Prilikom odabira instrumenata potrebno je dati prednost naučno utemeljenim i razvojno primjerenim mjerama čije su karakteristike prethodno provjerene. Ako se koriste posebno razvijeni projektni upitnici, potrebno je jasno dokumentirati njihov sadržaj, postupak izrade i dostupne pokazatelje pouzdanosti i valjanosti, bez predstavljanja pilot-primjene kao potpune psihometrijske validacije.

Instrumenti koji ispituju neposredne obrazovne ishode ne trebaju se automatski poistovjećivati s instrumentima procjene osjetljivih ličnih ponašanja ili zdravstvenih stanja. Takve vrste istraživanja zahtijevaju zasebno metodološko i etičko opravdanje.

6.4.3. Postupak prikupljanja podataka

Prikupljanje podataka organizira se u skladu s fazama implementacije modela.

U početnoj fazi provodi se procjena potreba i početno mjerenje odabranih indikatora. Tokom implementacije evidentiraju se realizirane aktivnosti, kvalitet facilitacije, prisustvo učesnika i odgovarajuća iskustva korištenja digitalne platforme.

Po završetku preventivnog ciklusa provodi se završna procjena, usmjerena na analizu neposrednih ishoda i iskustava učesnika. Završna faza obuhvata objedinjavanje nalaza, kritičku interpretaciju i formuliranje preporuka.

Tabela 11. Predložena dinamika evaluacije

Faza	Osnovne aktivnosti
T0 – Početna procjena	Procjena potreba, početni upitnici, dokumentiranje početnih uslova
T1 – Praćenje implementacije	Evidencije radionica, kontrolne liste, supervizijske refleksije, praćenje digitalne funkcionalnosti
T2 – Završna procjena	Završni upitnici, situacijski zadaci, procjena prihvaćenosti i korisničkih iskustava
T3 – Odgođeno praćenje, ako je izvodljivo	Provjera održavanja odabranih ishoda i mogućnosti nastavka primjene modela

Ukoliko se planira povezivanje početnih i završnih odgovora istih učenika, potrebno je koristiti etički prihvatljiv i tehnički provjeren sistem pseudonimnih istraživačkih oznaka, odvojen od korisničkih naloga digitalne platforme.

Pri tome istraživačko učešće, korištenje aplikacije i dobrovoljno traženje stručne pomoći moraju ostati jasno razgraničeni postupci.

6.5. Obrada, analiza i interpretacija rezultata

Analiza podataka provodi se u skladu s definiranim istraživačkim pitanjima, karakteristikama instrumenata i stvarnim obimom prikupljenih informacija. Kvantitativni segment obuhvata deskriptivnu statističku obradu, uključujući frekvencije, procente, srednje vrijednosti i odgovarajuće pokazatelje varijabiliteta.

Kada su početna i završna mjerenja pouzdano povezana za iste učesnike, mogu se primijeniti odgovarajući postupci analize promjena, uz izbor statističkih metoda prema nivou mjerenja, distribuciji podataka i veličini uzorka. Posebno je značajno izvještavati o veličini i smjeru uočenih promjena, odgovarajućim intervalima pouzdanosti kada su primjenjivi, kao i o broju učesnika za koje su dostupni potpuni podaci. Prilikom interpretacije treba uzeti u obzir mogućnost selekcijske pristrasnosti, nepotpunog učešća u pojedinim aktivnostima, razlika između škola i eventualnog odustajanja učesnika. Ako je broj pilot-škola mali, mogućnosti pouzdane statističke procjene razlika između škola bit će ograničene.

Kvalitativni podaci dobiveni intervjuima, stručnim refleksijama i otvorenim odgovorima analiziraju se odgovarajućim postupcima tematske analize. Posebnu pažnju potrebno je posvetiti iskustvima primjene kurikuluma, prihvaćenosti digitalnih funkcija, potrebama roditelja, kvalitetu supervizije i institucionalnim preprekama.

Integracija kvantitativnih i kvalitativnih nalaza omogućava potpunije razumijevanje implementacije modela. Primjerice, eventualno unapređenje znanja učenika može se razmatrati u odnosu na kvalitet realizacije radionica, aktivnost učesnika i dostupnost digitalnih sadržaja. Naučna interpretacija nalaza mora jasno razlikovati uočene promjene od uzročno-posljedičnih zaključaka. Pozitivni rezultati pilot-evaluacije mogu predstavljati osnovu za daljnje istraživanje modela, ali sami po sebi nisu dovoljan dokaz njegove dugoročne djelotvornosti u smanjenju učestalosti ovisničkih ponašanja.

6.6. Evaluacija digitalne komponente i sistema stručne podrške

Digitalna komponenta zahtijeva zasebno evaluacijsko praćenje zbog svoje višekorisničke strukture, različitih funkcionalnosti i posebnih zahtjeva povezanih sa zaštitom podataka maloljetnih korisnika. Evaluacija digitalne platforme INOVA SMART PREVENT obuhvata procjenu tehničke funkcionalnosti, dostupnosti edukativnih sadržaja, razumljivosti korisničkog interfejsa, prihvaćenosti među korisnicima i mogućnosti povezivanja digitalnih aktivnosti s neposrednim preventivnim radom.

Za evaluaciju edukativnog segmenta mogu se koristiti podaci o broju aktivnih korisnika, završenim lekcijama, napredovanju kroz razvojni put i učestalosti korištenja pojedinih funkcija, pod uslovom da su pokazatelji pravilno definirani i dostupni kroz odobren sistem izvještavanja.

Postojeća verzija aplikacije omogućava određene zbirne administrativne preglede korištenja, dok pojedine funkcije stručne analitike, evaluacije i obrade zahtjeva za podršku još nisu u potpunosti uspostavljene. Zbog toga se u početnoj fazi evaluacije mogu koristiti samo podaci čije su porijeklo, potpunost i metodološka prikladnost provjereni.

Posebno je značajno da se sadržaji privatnih razgovora s AI mentorom i individualni odgovori digitalne samoprocjene ne koriste kao rutinski izvor istraživačkih podataka. Njihova eventualna istraživačka obrada zahtijevala bi zasebnu pravnu i etičku osnovu, jasnu svrhu i odgovarajuće zaštitne mjere.

Procjena sistema rane identifikacije rizika treba prvenstveno obuhvatiti njegovu funkcionalnu i profesionalnu sigurnost: razumljivost informativne samoprocjene, dostupnost obavještenja o njenim ograničenjima, postojanje provjerenog kanala za traženje pomoći i jasno definirane stručne odgovornosti.

Broj izvršenih samoprocjena ne predstavlja pokazatelj učestalosti rizičnih ponašanja, kao što ni evidentiranje korisničkog zahtjeva ne potvrđuje da je savjetodavna podrška stvarno pružena. Tek nakon uspostavljanja funkcionalnog sistema prijema i stručne obrade zahtjeva moguće je, u okviru odgovarajućih pravila povjerljivosti, pratiti agregirane pokazatelje stvarno pružene podrške. Na ovaj način evaluacija digitalne komponente omogućava objektivnu procjenu tehnoloških mogućnosti i ograničenja platforme, uz očuvanje profesionalnih granica i prava korisnika.

6.7. Naučna valorizacija i diseminacija rezultata

Naučna valorizacija predstavlja završni istraživački segment modela INOVA SMART PREVENT, usmjeren na sistematizaciju prikupljenih podataka, kritičku interpretaciju nalaza i njihovo predstavljanje akademskoj, stručnoj i široj institucionalnoj zajednici.

U skladu s projektnim okvirom, planirana je izrada naučne publikacije u saradnji s Filozofskim fakultetom Univerziteta u Tuzli, uz uključivanje stručnjaka iz oblasti socijalnog rada, psihologije, pedagogije i drugih relevantnih disciplina.

Naučna publikacija treba objediniti teorijsku i konceptualnu osnovu modela, metodologiju implementacije, karakteristike ciljnih grupa, evaluacijski dizajn, analizu podataka, identificirane rezultate i ograničenja te preporuke za daljnji razvoj.

Posebno je važno transparentno predstaviti način odabira učesnika, korištene instrumente, postupke obrade podataka i granice interpretacije, kako bi se omogućila stručna procjena metodološke kvalitete istraživanja.

Pored naučne publikacije, predviđena organizacija naučno-stručne konferencije „Preventivni modeli ovisnosti kod djece i mladih: integrisani pristupi socijalnog rada, socijalnih inovacija i digitalnih tehnologija“, koja predstavlja prostor za predstavljanje modela, razmjenu iskustava i otvaranje stručne rasprave o mogućnostima njegove institucionalne primjene.

Naučna valorizacija ne podrazumijeva automatsko potvrđivanje djelotvornosti modela, nego sistematsko i kritičko dokumentiranje njegovih teorijskih osnova, implementacijskih iskustava i empirijskih nalaza. Na taj način rezultati pilot-implementacije mogu predstavljati osnovu za daljnje istraživanje, metodološko unapređenje i razvoj budućih preventivnih intervencija.

6.8. Održivost i mogućnosti institucionalne primjene modela INOVA SMART PREVENT

Održivost modela INOVA SMART PREVENT predstavlja jednu od njegovih ključnih razvojnih dimenzija i podrazumijeva stvaranje institucionalnih, stručnih, organizacijskih i tehnoloških pretpostavki za nastavak primjene preventivnih aktivnosti nakon završetka projektnog ciklusa. Za razliku od vremenski ograničenih preventivnih intervencija, model INOVA SMART PREVENT koncipiran je kao integrisani okvir koji povezuje preventivni kurikulum, profesionalne kapacitete obrazovnih institucija, porodičnu i vršnjačku podršku te digitalnu infrastrukturu u funkcionalnu cjelinu.

Osnovno polazište održivosti jeste mogućnost da razvijeni preventivni sadržaji i metodološki postupci postanu dio redovnih odgojno-obrazovnih i preventivnih aktivnosti škola. Strukturirani kurikulum, definirani ishodi učenja, metodološke smjernice i prateći edukativni materijali omogućavaju ponovnu primjenu programa, uz odgovarajuće prilagodbe različitim uzrasnim grupama i potrebama školskog okruženja. Time se stvaraju pretpostavke da preventivni rad ne bude isključivo povezan s trajanjem pojedinačnog projekta, nego da se postupno razvija kao kontinuirana institucionalna praksa.

Posebno značajnu dimenziju predstavlja održivost profesionalnih kapaciteta, koja se ostvaruje edukacijom nastavnika i stručnih saradnika te uključivanjem studenata pomažućih profesija u preventivne aktivnosti. Osposobljavanjem nastavnika za primjenu kurikuluma, korištenje savremenih edukativnih metoda i odgovornu primjenu digitalnih alata jačaju se unutrašnji kapaciteti škola za samostalniju organizaciju preventivnih programa. Istovremeno, povezivanje studentske prakse s mentorstvom i supervizijom Filozofskog fakulteta Univerziteta u Tuzli stvara mogućnost kontinuiranog uključivanja novih generacija studenata, razvoja njihovih praktičnih kompetencija i prenošenja stručnih znanja između akademske zajednice i obrazovnog sistema.

Porodična komponenta dodatno doprinosi održivosti modela kroz razvoj roditeljskih kompetencija i jačanje saradnje porodice i škole. Edukativni sadržaji namijenjeni roditeljima, posebno u oblastima komunikacije, emocionalne podrške, prepoznavanja rizičnih ponašanja i digitalnog roditeljstva, mogu predstavljati trajni resurs za buduće aktivnosti škola i stručnih službi. Njihova dostupnost putem digitalne platforme stvara dodatnu mogućnost kontinuiranog informisanja i osnaživanja roditelja izvan organiziranih edukativnih radionica.

Jednu od najznačajnijih pretpostavki dugoročne održivosti predstavlja digitalna platforma INOVA SMART PREVENT, koja omogućava povezivanje preventivnih sadržaja, razvojnih aktivnosti, AI edukativne podrške, informativne samoprocjene i pristupa informacijama o stručnoj pomoći. Njena vrijednost ogleda se u mogućnosti da edukativni i preventivni resursi ostanu dostupni različitim korisničkim grupama i nakon završetka neposrednih projektnih aktivnosti. Međutim, dugoročna funkcionalnost platforme zahtijeva odgovarajuće tehničko održavanje, ažuriranje stručnih sadržaja, osiguravanje informacijske sigurnosti, zaštitu podataka i kontinuirani profesionalni nadzor nad primjenom umjetne inteligencije. Posebnu pažnju potrebno je posvetiti potpunom uspostavljanju i provjeri funkcija stručne podrške i evaluacijske analitike prije njihove šire institucionalne upotrebe.

Institucionalna održivost dodatno se zasniva na saradnji Centra za socijalne inovacije, Filozofskog fakulteta Univerziteta u Tuzli i partnerskih škola. Takav oblik saradnje omogućava povezivanje naučnoistraživačkog rada, profesionalnog obrazovanja i praktičnih potreba obrazovnih institucija, stvarajući pretpostavke za kontinuirano metodološko unapređenje modela, stručno usavršavanje njegovih realizatora i razvoj novih preventivnih inicijativa. Posebnu ulogu u ovom procesu može imati Centar za socijalnu politiku i socijalne inovacije (CeSPI), kao institucionalni okvir za razvoj, istraživanje i stručnu valorizaciju inovativnih pristupa preventivnom djelovanju.

Važan element održivosti predstavlja i naučna valorizacija rezultata pilot-implementacije. Sistematskim praćenjem kvaliteta realizacije, evaluacijom neposrednih ishoda i analizom iskustava učesnika stvaraju se empirijske osnove za unapređenje kurikuluma, digitalne platforme i metodologije rada. Naučna publikacija i predstavljanje rezultata stručnoj i akademskoj javnosti doprinose transparentnosti modela, razmjeni znanja i identificiranju mogućnosti njegove primjene u drugim obrazovnim institucijama.

Mogućnost šire institucionalne primjene modela potrebno je zasnivati na postupnom i evaluacijski utemeljenom pristupu. Nakon pilot-implementacije i analize rezultata mogu se razmatrati prilagodbe programa drugim školama i lokalnim zajednicama, uz uvažavanje njihovih organizacijskih kapaciteta, razvojnih potreba učenika, dostupnosti stručnih resursa i digitalnih mogućnosti. Takav pristup omogućava očuvanje osnovnih preventivnih principa i metodološke dosljednosti, uz potrebnu fleksibilnost u različitim institucionalnim okolnostima.

Istovremeno, održivost zahtijeva jasno definiranje odgovornosti za koordinaciju budućih aktivnosti, stručno osposobljavanje novih realizatora, održavanje digitalne platforme i osiguravanje potrebnih finansijskih i organizacijskih resursa. Stoga je potrebno razlikovati potencijal održivosti, koji proizlazi iz razvijenog modela i njegovih resursa, od stvarno uspostavljene institucionalne održivosti, koja se može potvrditi tek kroz kontinuiranu primjenu i odgovarajuće institucionalne odluke.

U cjelini, održivost modela INOVA SMART PREVENT proizlazi iz njegove sposobnosti da objedini standardizirani preventivni kurikulum, osposobljene profesionalne resurse, aktivnu ulogu porodice, institucionalnu saradnju i digitalno podržan sistem preventivnog djelovanja. Njihovo funkcionalno povezivanje stvara pretpostavke za postupni prelazak od pilot-projekta prema dugoročnijem, naučno praćenom i institucionalno podržanom modelu prevencije ovisnosti i rizičnih ponašanja djece i mladih, s mogućnošću njegove primjene u širem obrazovnom i socijalnom sistemu Bosne i Hercegovine.

6.9. Zaključna razmatranja

Praćenje, evaluacija i održivost predstavljaju međusobno povezane dimenzije razvoja modela INOVA SMART PREVENT, kojima se osigurava njegova metodološka transparentnost, mogućnost kritičkog preispitivanja i osnova za kontinuirano unapređenje.

Definirani evaluacijski okvir omogućava sistematsko praćenje realizacije školskih, porodičnih, vršnjačkih i digitalnih aktivnosti, procjenu njihovog kvaliteta i početnih ishoda te identificiranje institucionalnih i profesionalnih uslova potrebnih za daljnju primjenu modela.

Poseban naučni značaj proizlazi iz kombinovanja evaluacije procesa i neposrednih ishoda, čime se stvaraju pretpostavke za bolje razumijevanje ne samo toga šta je realizirano, nego i na koji je način preventivni model funkcionisao u konkretnom školskom i porodičnom okruženju.

Istovremeno, pilot-karakter implementacije zahtijeva metodološki oprez u interpretaciji rezultata, posebno u pogledu mogućnosti donošenja uzročno-posljedičnih zaključaka i procjene dugoročnih promjena rizičnih ponašanja.

Naučna valorizacija, institucionalna saradnja i razvoj digitalne infrastrukture predstavljaju osnove za buduće unapređenje i proširivanje modela, dok će stvarni stepen njegove održivosti zavisiti od kvaliteta implementacije, raspoloživih resursa, profesionalne podrške i rezultata daljnjih istraživanja.

U tom smislu, INOVA SMART PREVENT predstavlja strukturiran, naučno utemeljen i digitalno podržan okvir preventivnog djelovanja čija će se praktična primjenjivost, početni ishodi i razvojni potencijal provjeravati kroz sistematsku evaluaciju, uz mogućnost postupne institucionalne integracije u obrazovni i socijalni sistem.

ZAKLJUČAK

Razvoj preventivnog modela INOVA SMART PREVENT predstavlja nastojanje da se na savremen, naučno utemeljen i metodološki strukturiran način odgovori na složene izazove prevencije ovisnosti i rizičnih ponašanja kod djece i mladih. Polazeći od činjenice da su rizična ponašanja rezultat međudjelovanja individualnih, porodičnih, vršnjačkih, školskih i širih društvenih faktora, model se zasniva na integrisanom pristupu koji prevenciju ne posmatra kao skup pojedinačnih edukativnih aktivnosti, nego kao kontinuiran proces razvoja kompetencija, jačanja zaštitnih faktora i osiguravanja dostupne podrške.

Temeljna vrijednost modela INOVA SMART PREVENT ogleda se u funkcionalnom povezivanju školskog preventivnog kurikuluma, porodične edukacije, supervizirane vršnjačke podrške i digitalne platforme zasnovane na primjeni umjetne inteligencije. Ovakva koncepcija omogućava uspostavljanje višekomponentnog preventivnog okvira u kojem različiti oblici djelovanja imaju jasno definirane funkcije, ali ostvaruju zajednički cilj – osnaživanje djece i mladih za odgovorno donošenje odluka, razvoj životnih i socio-emocionalnih kompetencija te prepoznavanje i konstruktivno suočavanje s različitim oblicima rizika.

Poseban značaj ima razvoj strukturiranog preventivnog kurikuluma koji kroz pet međusobno povezanih tematskih modula objedinjuje razumijevanje ovisnosti i rizičnih ponašanja, emocionalnu pismenost i samoregulaciju, otpornost na vršnjačke utjecaje, kritičko razumijevanje digitalnih rizika te razvoj zaštitnih kompetencija i sposobnosti traženja podrške. Njegova metodološka koncepcija zasniva se na aktivnom i iskustvenom učenju, participaciji učenika i povezivanju edukativnih sadržaja sa životnim situacijama relevantnim za njihov razvojni period. Time se prevencija usmjerava na razvoj praktičnih kompetencija, a ne isključivo na prenošenje informacija o štetnim posljedicama ovisničkih ponašanja.

Važnu dimenziju modela predstavlja uključivanje roditelja kao aktivnih učesnika preventivnog procesa. Strukturiranim programom roditeljske edukacije i dostupnošću odgovarajućih digitalnih resursa nastoje se unaprijediti roditeljske kompetencije, osnažiti podržavajući porodični odnosi i razviti kvalitetnija saradnja porodice i škole. Istovremeno, uključivanje nastavnika, stručnih saradnika i studenata pomažućih profesija doprinosi razvoju profesionalnih kapaciteta i uspostavljanju šire mreže preventivne podrške u školskom okruženju.

Posebnu inovativnu vrijednost modela predstavlja digitalna platforma INOVA SMART PREVENT, koja objedinjuje interaktivne edukativne sadržaje, strukturirani razvojni put, AI mentora, informativnu samoprocjenu i mogućnost pristupa informacijama o stručnoj podršci. Njena uloga nadilazi funkciju digitalnog repozitorija edukativnih materijala, budući da predstavlja zajednički preventivni resurs namijenjen učenicima, roditeljima, nastavnicima, studentima i stručnom timu. Time se stvaraju pretpostavke za kontinuitet preventivne edukacije izvan neposrednih školskih aktivnosti i povezivanje različitih učesnika u jedinstvenom digitalno podržanom modelu.

Istovremeno, primjena digitalnih tehnologija i umjetne inteligencije zahtijeva jasno definirane profesionalne i etičke granice. U modelu INOVA SMART PREVENT digitalna podrška ima prvenstveno edukativnu, informativnu i refleksivnu funkciju, dok stručna procjena, savjetovanje i intervencija ostaju u nadležnosti kvalificiranih stručnjaka. Na taj način tehnološka inovacija ne predstavlja zamjenu za

neposredne ljudske odnose i profesionalnu odgovornost, nego dodatni instrument njihovog osnaživanja i povezivanja.

Značajan doprinos modela ogleda se i u uspostavljanju metodološkog okvira za sistematsko praćenje, evaluaciju i naučnu valorizaciju preventivnih aktivnosti. Povezivanjem procesnih pokazatelja, procjene kvaliteta implementacije i mjerenja neposrednih obrazovnih i preventivnih ishoda stvaraju se pretpostavke za kritičko sagledavanje primjenjivosti modela i njegovo kontinuirano unapređenje. Posebno je važno da se rezultati pilot-implementacije interpretiraju u skladu s karakteristikama istraživačkog dizajna i njegovim metodološkim ograničenjima, bez preuranjenog pripisivanja dugoročnih preventivnih učinaka pojedinačnim projektnim aktivnostima.

Dugoročna vrijednost modela INOVA SMART PREVENT povezana je s mogućnostima njegove institucionalne integracije i daljnjeg razvoja. Strukturirani kurikulum, edukativni materijali, osposobljeni profesionalni kapaciteti, uspostavljena međuinstitucionalna saradnja i digitalna infrastruktura predstavljaju osnovu za buduću primjenu i prilagođavanje modela različitim obrazovnim i lokalnim kontekstima. Poseban značaj u tom procesu ima saradnja Centra za socijalne inovacije, Filozofskog fakulteta Univerziteta u Tuzli, Centra za socijalnu politiku i socijalne inovacije (CeSPI) i partnerskih škola, kojom se povezuju naučnoistraživački rad, profesionalno obrazovanje i praktično preventivno djelovanje.

U konačnici, **preventivni model INOVA SMART PREVENT predstavlja integrisani, razvojno usmjeren i digitalno podržan preventivni model koji povezuje naučna saznanja, stručnu praksu i savremene tehnološke mogućnosti u jedinstven okvir djelovanja**. Njegov doprinos ogleda se u razvijanju strukturiranog pristupa prevenciji ovisnosti i rizičnih ponašanja, jačanju individualnih, porodičnih i institucionalnih zaštitnih kapaciteta te stvaranju pretpostavki za dostupnije, kontinuiranije i kvalitetnije preventivno djelovanje.

Daljnja pilot-implementacija, sistematska evaluacija i naučna valorizacija omogućit će kritičku procjenu njegove praktične primjenjivosti, početnih ishoda i mogućnosti unapređenja. Time model INOVA SMART PREVENT može predstavljati osnovu za razvoj dugoročnijih, institucionalno podržanih i empirijski provjeravanih preventivnih programa, usmjerenih na stvaranje sigurnijeg, podržavajućeg i razvojno poticajnog okruženja za djecu i mlade.

Literatura

Bandura, A. (1977). *Social learning theory*. Prentice Hall.

Bronfenbrenner, U. (1977). Toward an experimental ecology of human development. *American Psychologist, 32*(7), 513–531. https://doi.org/10.1037/0003-066X.32.7.513

Catalano, R. F., Kosterman, R., Hawkins, J. D., Newcomb, M. D., & Abbott, R. D. (1996). Modeling the etiology of adolescent substance use: A test of the social development model. *Journal of Drug Issues, 26*(2), 429–455. https://doi.org/10.1177/002204269602600207

Cole, V. T., Richmond-Rakerd, L. S., Bierce, L. F., Norotsky, R. L., Peiris, S. T., & Hussong, A. M. (2024). Peer connectedness and substance use in adolescence: A systematic review and meta-analysis. *Psychology of Addictive Behaviors, 38*(1), 19–35. https://doi.org/10.1037/adb0000914

Collaborative for Academic, Social, and Emotional Learning. (2020). *CASEL's SEL framework: What are the core competence areas and where are they promoted?* https://files.casel.org/CASEL-SEL-Framework-11.2020.pdf

Cuijpers, P. (2002). Peer-led and adult-led school drug prevention: A meta-analytic comparison. *Journal of Drug Education, 32*(2), 107–119. https://doi.org/10.2190/LPN9-KBDC-HPVB-JPTM

Durlak, J. A., & DuPre, E. P. (2008). Implementation matters: A review of research on the influence of implementation on program outcomes and the factors affecting implementation. *American Journal of Community Psychology, 41*(3–4), 327–350. https://doi.org/10.1007/s10464-008-9165-0

Durlak, J. A., Weissberg, R. P., Dymnicki, A. B., Taylor, R. D., & Schellinger, K. B. (2011). The impact of enhancing students' social and emotional learning: A meta-analysis of school-based universal interventions. *Child Development, 82*(1), 405–432. https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2010.01564.x

European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction. (2019). *European prevention curriculum: A handbook for decision-makers, opinion-makers and policy-makers in science-based prevention of substance use*. Publications Office of the European Union. https://www.euda.europa.eu/publications/manuals/european-prevention-curriculum_en

European Union Drugs Agency. (b. g.). *Prevention toolkit*. https://www.euda.europa.eu/toolkit/prevention-toolkit_en

Faggiano, F., Minozzi, S., Versino, E., & Buscemi, D. (2014). Universal school-based prevention for illicit drug use. *Cochrane Database of Systematic Reviews*, (12), Article CD003020. https://doi.org/10.1002/14651858.CD003020.pub3

Foxcroft, D. R., & Tsertsvadze, A. (2011). Universal family-based prevention programs for alcohol misuse in young people. *Cochrane Database of Systematic Reviews*, (9), Article CD009308. https://doi.org/10.1002/14651858.CD009308

Gilligan, C., Wolfenden, L., Foxcroft, D. R., Williams, A. J., Kingsland, M., Hodder, R. K., Stockings, E., McFadyen, T.-R., Tindall, J., Sherker, S., Rae, J., & Wiggers, J. (2019). Family-based prevention programmes for alcohol use in young people. *Cochrane Database of Systematic Reviews*, (3), Article CD012287. https://doi.org/10.1002/14651858.CD012287.pub2

Hawkins, J. D., Catalano, R. F., & Miller, J. Y. (1992). Risk and protective factors for alcohol and other drug problems in adolescence and early adulthood: Implications for substance abuse prevention. *Psychological Bulletin, 112*(1), 64–105. https://doi.org/10.1037/0033-2909.112.1.64

Hawkins, J. D., Catalano, R. F., & Miller, J. Y. (1992). Risk and protective factors for alcohol and other drug problems in adolescence and early adulthood: Implications for substance abuse prevention. *Psychological Bulletin, 112*(1), 64–105. https://doi.org/10.1037/0033-2909.112.1.64

Moore, G. F., Audrey, S., Barker, M., Bond, L., Bonell, C., Hardeman, W., Moore, L., O'Cathain, A., Tinati, T., Wight, D., & Baird, J. (2015). Process evaluation of complex interventions: Medical Research Council guidance. *BMJ, 350*, h1258. https://doi.org/10.1136/bmj.h1258

Nawi, A. M., Ismail, R., Ibrahim, F., Hassan, M. R., Manaf, M. R. A., Amit, N., Ibrahim, N., & Shafurdin, N. S. (2021). Risk and protective factors of drug abuse among adolescents: A systematic review. *BMC Public Health, 21*, Article 2088. https://doi.org/10.1186/s12889-021-11906-2

Onrust, S. A., Otten, R., Lammers, J., & Smit, F. (2016). School-based programmes to reduce and prevent substance use in different age groups: What works for whom? Systematic review and meta-regression analysis. *Clinical Psychology Review, 44*, 45–59. https://doi.org/10.1016/j.cpr.2015.11.002

Proctor, E., Silmere, H., Raghavan, R., Hovmand, P., Aarons, G., Bunger, A., Griffey, R., & Hensley, M. (2011). Outcomes for implementation research: Conceptual distinctions, measurement challenges, and research agenda. *Administration and Policy in Mental Health and Mental Health Services Research, 38*(2), 65–76. https://doi.org/10.1007/s10488-010-0319-7

Purba, A. K., Thomson, R. M., Henery, P. M., Pearce, A., Henderson, M., & Katikireddi, S. V. (2023). Social media use and health risk behaviours in young people: Systematic review and meta-analysis. *BMJ, 383*, e073552. https://doi.org/10.1136/bmj-2022-073552

Rose, I. D., Lesesne, C. A., Sun, J., Johns, M. M., Zhang, X., & Hertz, M. (2024). The relationship of school connectedness to adolescents' engagement in co-occurring health risks: A meta-analytic review. *The Journal of School Nursing, 40*(1), 58–73. https://doi.org/10.1177/10598405221096802

Russ, A. J., Bullo, A., & Schulz, P. J. (2026). Do parental communication and monitoring counteract substance use in adolescents? A scoping review of dyadic studies. *Health Communication, 41*(5), 800–849. https://doi.org/10.1080/10410236.2025.2536312

Skivington, K., Matthews, L., Simpson, S. A., Craig, P., Baird, J., Blazeby, J. M., Boyd, K. A., Craig, N., French, D. P., McIntosh, E., Petticrew, M., Rycroft-Malone, J., White, M., & Moore, L. (2021). A new framework for developing and evaluating complex interventions: Update of Medical Research Council guidance. *BMJ, 374*, n2061. https://doi.org/10.1136/bmj.n2061

Talebi, F., & Bazrafshan, F. (2025). Effectiveness of preventive gambling interventions in adolescents: A systematic review and meta-analysis. *Addictive Behaviors, 170*, Article 108436. https://doi.org/10.1016/j.addbeh.2025.108436

United Nations Children's Fund. (2025). *Guidance on AI and children* (Version 3.0). UNICEF Innocenti. https://www.unicef.org/innocenti/reports/policy-guidance-ai-children

United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. (2021). *Media and information literate citizens: Think critically, click wisely!* UNESCO. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000377068

United Nations Office on Drugs and Crime, & World Health Organization. (2018). *International standards on drug use prevention* (2nd updated ed.). United Nations Office on Drugs and Crime. https://www.who.int/publications/i/item/international-standards-for-drug-use-prevention-second-edition-2018

World Health Organization. (2021). *Youth-centred digital health interventions: A framework for planning, developing and implementing solutions with and for young people*. https://www.who.int/publications/i/item/9789240011717

Zakon o zaštiti ličnih podataka. (2025). *Službeni glasnik Bosne i Hercegovine*, broj 12/25.